

INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA HRVATSKE ZAGREB

**PRVI
KONGRES
KULTURNIH
RADNIKA
HRVATSKE**

Topusko, 25-27. VI 1944.

GRAĐA

ZAGREB 1976

GLAVNI REDAKTOR

dr Ivan Jelić

REDAKTORI

Savka Kalinić

Ljiljana Modrić

SADRŽAJ

Uvod	str.	5
Kronologija Kongresa		15
Pripreme Kongresa		19
Članak u <i>Vjesniku</i> o pripremama Kongresa kulturnih i javnih radnika (26. II 1944)		20
Upute Propagandnog odjela ZAVNOH-a propagandnim odjelima oblasnih i okružnih NOO-a za predstojeći Kongres kulturnih i javnih radnika (10. III 1944)		20
Poziv Vladimira Nazora javnim i kulturnim radnicima za sudjelovanje na Kongresu (ožujak 1944)		22
Poziv Sazivačkog odbora na Kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske (travanj 1944)		24

RAD KONGRESA

Stenografski zapisnik Kongresa (25—27. VI 1944)		27
---	--	----

REFERATI

MARIJAN STILINOVIĆ, U borbi za kulturni preporod		69
PETAR LASTA, Put naše književnosti		72
MLADEN IVEKOVIĆ, O našoj publicistici		80
ĐOKA PETROVIĆ, Kazalište u narodnooslobodilačkoj borbi		81
IVAN ČAČE, Narodni samoaktivizam u umjetnosti		93
VANJA RADAUŠ, O likovnoj umjetnosti		100
FRANJO MRAZ, O razvitku seljačkog slikarstva i književnosti		101

MIROSLAV ŠPILER, O glazbi	104
IVAN SUPEK, Nauka i društvo	116
KAZIMIR OSTROGOVIĆ, O arhitekturi	126
Manifest I kongresa kulturnih radnika Hrvatske . .	128
Umjetnički dio Kongresa	131
Sudionici Kongresa	137
Bibliografske bilješke o Kongresu	145
Sažetak na ruskom jeziku	149
Sažetak na engleskom jeziku	149

Uvod

U ovoj zbirci prvi put su prikupljeni svi važniji dokumenti Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske, održanog u Topuskom, 25—27. lipnja 1944. god. Dokumenti su pohranjeni u arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, u Zagrebu, gdje su se u sklopu fonda građe ZAVNOH-a oblikovali u toku vremena u zasebnu cjelinu. Zamisao Instituta da se ti dokumenti objave dobila je 1974. god. podršku Odbora za obilježavanje 30-godišnjice Kongresa u Topuskom, koji je osnovala Republička konferencija SSRN.

I

S obzirom na ciljeve koje je postavio i sadržaj svoga rada, Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske po mnogo čemu može da privlači posebnu pažnju. U ispitivanju brojnih i složenih problema vezanih uz veoma značajnu ulogu koju su u narodnooslobodilačkoj borbi imale kultura i umjetnost, te s obzirom na njihovu daljnju društvenu funkciju, Kongres se zapravo pojavio kao događaj od međašnog značenja. Postao je istodobno pozornica na kojoj se analizirala bilanca postignutih rezultata na području kulture i umjetnosti, te programski zacrtavala perspektiva što je jamči skora pobjeda revolucije.

Dakako da je taj splet temeljnih pitanja moguće uočavati samo u sklopu promatranja onih bitnih rezultata što ih je do tada izvojevala narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji. U vezi s tim je ovdje svakako od glavnog značenja sagledavanje mjesta i uloge koju je u tom presudnom zbivanju imala inteligencija u Hrvatskoj. Ovom prigodom moguće je tek sažeto ograničiti se na neke važnije momente.

Svojim jasnim i preciznim formulacijama o borbi za novu Jugoslaviju, u kojoj će Hrvatska dobiti mjesto nezavisne federalne jedinice u sklopu demokratske federativne zajednice, Drugo zasjedanje AVNOJ-a (Jajce, 29. XI 1943) moglo je dati samo još jači poticaj daljnjem sve širem i ubrzanijem procesu jačanja NOB-a u Hrvatskoj. Jer odluke Drugog zasjedanja nisu u nastupajućoj etapi postale samo najjače mobilizatorske poluge u daljnjem procesu širenja političke osnovice NOP-a u Hrvatskoj, nego također i odlučujući činilac rastakanja onih struktura koje su svoje političko držanje i djelovanje temeljile na »čekanju« nekog drugog povoljnog trenutka, koji će dovesti do ishoda rata u njihovu interesu. Ta je politika glavnog predstavnika u Hrvatskoj imala u rukovodećoj skupini Hrvatske seljačke stranke, koja je u Zagrebu oko Vladka Mačeka pokušavala da u nadošloj situaciji krene u neku konkretniju akciju. A kada

je riječ o toj politici, treba konstatirati da je proces sužavanja njene osnove bio u punom zamahu i da je zapravo u 1944. god. ulazio u završnu fazu.

Ono što se kao glavni cilj nalazilo pred rukovodstvom NOP-a u Hrvatskoj, bila je posljednja bitka za privlačenje pripadnika onih struktura, na koje »politika čekanja« zasigurno nije više mogla utjecati kao politika koja nosi neko rješenje za budućnost. Prema tome, širenje i jačanje političke osnove NOP-a u Hrvatskoj postavljalo se u prvom redu kao izražaj jedinstva nacionalnooslobodilačkih snaga, koje će, i pred nosiocima kontrarevolucije i pred svijetom, pokazati da je riječ o izrazito dominantnom političkom činiocu, prema kojemu je protivnička strana, u pravom smislu riječi, nemoćan ostatak reakcionarne građanske politike.

Bili su to, dakle, trenuci koji su ukazivali na najužu povezanost i suživljenost procesa uspona NOP-a u Hrvatskoj s rješavanjem vitalnih pitanja sudbine hrvatskog naroda i jugoslavenskih naroda i narodnosti u cjelini. Logičan izražaj takva pravca NOB-a bilo je Treće zasjedanje ZAVNOH-a (Topusko, svibanj 1944), kada on postaje najviše zakonodavno i izvršno tijelo i najviši organ Federalne Države Hrvatske. Vrhovno političko predstavništvo NOP-a konstituira se sada u Državni sabor, u vrhovni organ državne vlasti u Hrvatskoj, koja je postala ravnopravna federalna jedinica Demokratske Federativne Jugoslavije. Jedan od glavnih temelja te nove, narodne države, bilo je *načelo ravnopravnosti*. Ono je ispisano u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana Hrvatske, koju je donio Sabor u Topuskom. U deklaraciji se ističe ovo: »Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.«

Bitan je, dakle, bio proces konačne nacionalne integracije hrvatskog naroda i njegova prostornog ujedinjavanja. NOB je ishodila ujedinjenje hrvatskih zemalja, prvi put u njihovoj povijesti.

Od jeseni 1943. NOB je, kao veoma snažan proces, zahvatio Hrvatsku na cijelom prostoru od Drave do Jadrana. Čitava Hrvatska bila je prekrivena većim ili manjim oslobođenim područjima, dok su neprijateljske snage, poglavito njemačke, držale zapravo samo glavne prometnice i pojedine punktove na njima, gdje im je bila glavna koncentracija vojne sile. Pri tome nije više bilo bitno što je uslijed neprijateljskih ofenziva i operacija dolazilo do određenih promjena u statusu oslobođenih područja, jer je nastupila etapa kada se, prema Titovim riječima, bješe posljednji boj tako da nijedna ofenziva »ne može više imati onih razmjera, koje su imale ranije ofenzive«.

Sve to, dakako, upečatljivo potvrđuju kvantitativni pokazatelji o razvoju narodne vlasti i oružane sile NOP-a.

Naglo širenje i jačanje mreže narodnooslobodilačkih odbora uvjerljivo se ogleda u podatku da je njihov broj od sredine 1943. (oko 1800 NOO-a) pa do kraja te godine porastao za dva i po puta. Veoma široka i intenzivna mobilizacija novih boraca u jedinice NOV diljem Hrvatske davala je poseban pečat takvom razvoju. Porast broja boraca na oko 100.000 potkraj 1943. (oko trećina ukupnog broja boraca u Jugoslaviji) bio je činilac od osobita značenja. Taj broj do kraja 1944. raste na oko 150.000 boraca.

Ti značajni pokazatelji bez sumnje ukazuju na ubrzano širenje političke osnovice NOP-a u Hrvatskoj. Sve je to utjecalo i na jasnije diferenciranje političkih snaga u Hrvatskoj u posljednjoj fazi rata, kada se najkonkretnije na dnevni red postavljalo pitanje budućnosti. U tom je pogledu za vodstvo oslobodilačkog pokreta bilo osobito važno pitanje daljnjeg učvršćenja Jedinственe narodnooslobodilačke fronte, do čijeg organizacionog konstituiranja dolazi u svibnju 1944. Ujedno je nastupila i situacija kada življe započinju političke kombinacije u redovima kontrarevolucionarnih snaga, a odgovarajući im impuls daju pojedini događaji što su imali značenja u procesu napora za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Neumitan proces širenja i jačanja NOP-a u Hrvatskoj uzrokovao je sve vidljivije pribiranje snaga kontrarevolucije. Naglo sužavanje njihove političke osnovice vodilo je njihovu sve većem međusobnom približavanju unatoč tome što su ih do jučer dijelili različiti, često dijametralno suprotni interesi (ustaše — četnici — ostaci HSS-a — vrhovi katoličkog klera — predstavnici slovenske reakcije i dr.). Takvoj sprezi nosilaca kontrarevolucije bez sumnje je »klasni strah« udario vidljiv zajednički pečat.¹

II

U spoznavanju procesa širenja društveno-političke osnovice narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, kao i u čitavoj Jugoslaviji, bitno je bilo pitanje pristupanja pojedinih socijalnih slojeva i skupina NOP-u. Uz radničku klasu, čiji je revolucionarni dio od početka ponio zastavu oslobodilačke borbe pod vodstvom Komunističke partije, te uz postupno sve vidljivije sudjelovanje seljačkih masa, inteligencija je također ispoljavala sve življu pokretljivost kada je riječ o procesu pristupanja NOB-u.

Dakako da je taj proces tekao od samog početka oslobodilačke borbe. Njega treba sagledavati u sklopu općih prilika koje su nastale slomom Kraljevine Jugoslavije i njenom okupacijom, a što se s posebnim ishodom odrazilo na tlu Hrvatske. Uspostava i politika ustaškog režima u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, koje su označavane kao čin konačnog nacionalnog oslobođenja hrvatskog naroda, izazvale su zazor u najširim razmjerima. Postojanje određenih iluzija u NDH nije moglo dobiti širu osnovicu. Glavno obilježje postojećem stanju davala je sve vidljivija politička pasivizacija u hrvatskom stanovništvu. Ona se ispoljavala u nemoći ustaškog režima da masovnije vrbuje svoje aktivne pobornike u širokim slojevima gradskog i seoskog stanovništva. Potpuno su propali pokušaji ustaškog režima da zadobije utjecaj i stvori oslonac u redovima inteligencije, posebno humanističke, ograničavajući se na bezimene pojedince i nekolicinu onih koji su zauzimali marginalno mjesto u hrvatskoj kulturi.

¹ O problemima razvoja NOB-a u Hrvatskoj 1943–44. opširnije pišem u ovim svojim raspravama: Hrvatska uoči Drugog zasjedanja AVNOJ-a, zbornik: AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942–1943), Beograd 1974; O nekim političkim značajkama narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj 1944 god., zbornik: Narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944, Zagreb 1976; O pitanju periodizacije narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, *Istra*, 5/1976.

U veoma složenim uvjetima i okolnostima, u kojima je KPJ radila na pokretanju oslobodilačke borbe i osiguravanju njene osnove, a što je bilo najuže povezano s pitanjima perspektive i ciljeva te borbe, inteligencija je svakako ulazila u prvi red pažnje. Mnogi njeni pripadnici, koji su bili organizirani u redovima komunističkog pokreta ili se nalazili pod njegovim neposrednim utjecajem, ispoljavajući prije rata svoju antifašističku i proturežimsku djelatnost, odazvali su se u prve redove nosilaca revolucije. Dakako da uz bok njima idu oni intelektualci, poznati javni radnici, koji su već u početku stradali od krvavog nasilja ustaškog ili okupacionog režima i pali među prvim žrtvama.

S daljnjim razvojem oslobodilačke borbe u Hrvatskoj, kada ona sve više učvršćuje svoje temelje, i inteligencija je dobivala sve značajniju ulogu. U redove NOP-a sve više pristizu brojni književnici, umjetnici, filozofi, znanstvenici, publicisti, kulturno-prosvjetni radnici. Jednako je tako rukovodstvo NOP-a bilo zainteresirano da privlači pojedine poznate i ugledne javne radnike intelektualce u redove oslobodilačke borbe. Tako se ona predratna antifašistička, često nazivana »lijeva«, inteligencija sve više iskazivala kao utjecajna snaga koja treba i u uvjetima rata i revolucije da ostvaruje svoju zadaću.² Ta se zadaća počela sve više ispoljavati na različitim područjima. Tako su kultura i umjetnost posredstvom brojnih i različitih oblika akcije postajale neobično značajne komponente narodnooslobodilačke borbe. One su postale osobito značajne poluge u procesu stvaranja nove društvene svijesti koja se rađala u revoluciji i davale su značajan prilog objašnjavanju smisla i ciljeva oslobodilačke borbe i revolucije, što je, dakako, bilo od neprocjenjivog značenja u sve vidljivijoj duhovnoj preobrazbi koja je zapljuskivala milijunske mase seljaka i radnika, dotada najvećim dijelom nepismene. Ovdje, dakako, nije potrebno u vezi s tim posebno govoriti kakvu su ulogu i značenje imali u revoluciji štampa, književno stvaralaštvo, likovna umjetnost, glazba, parti-zansko kazalište, te školstvo i prosvjeta.³

Sve je to nedvojbeno pokazivalo kakvu je sve značajniju ulogu dobivala inteligencija u oslobodilačkoj borbi. Upravo radi njena daljnjeg okupljanja i što jasnijeg i konkretnijeg definiranja njene zadaće kao cjeline, nastala je ideja o organiziranju jednog skupa kulturnih i javnih radnika. Ideja da se sazove širi skup kulturnih radnika nikla je, u prvom redu, iz težnje rukovodstva NOP-a za što širom i čvršćom političkom osnovicom revolucije. Na toj liniji je jedinstvo političkih snaga bilo jedan od zaloga

² O djelatnosti inteligencije u Hrvatskoj u godinama uoči rata i sloma Kraljevine Jugoslavije, vidi opširnije u: *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937–1941, Zagreb 1972, 178–182, 314–318 (s upućivanjem na ostalu važniju literaturu, str. 468–473); *V. Madarević*, Književnost i revolucija – Prilog analizi sukoba na književnoj ljevici, Zagreb 1974; *Z. Stipetić*, Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva rata, *Časopis za suvremenu povijest*, 2–3–1971; *Ista*, Uloga inteligencije u Hrvatskoj u moralno-intelektualnom i političkom pripremanju socijalističke revolucije, *Naše teme*, 2–3/1972; *Ista*, Inteligencija u pripremanju socijalističke revolucije u Hrvatskoj – njena uloga i karakteristike (1919–1941), zbornik: Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj, Zagreb 1975.

³ Priličnu faktografsku podlogu za upoznavanje te problematike sadržava knjiga: *M. Iveković* (i suradnici), Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945, Zagreb 1970, sv. II. Za dublje upoznavanje nekih pitanja vidi zbornik: Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj...

daljnjeg uspješnog razvoja revolucije. Shvatljivo je da je ideja o organiziranju takvog skupa intelektualaca postojala već i od ranije. Već u oslobođenom Bihaću, potkraj 1942, najozbiljnije se razmišljalo o organiziranju kongresa kulturnih radnika Jugoslavije, te je rukovodstvo NOP-a bilo zainteresirano da se na tom skupu okupi što veći broj intelektualaca iz svih krajeva zemlje. U vezi s tim osobito se razvila akcija u Hrvatskoj da se s neoslobođenog područja što više kulturnih radnika privuče na takav kongres,⁴ i radi toga što se već tada intenzivno pripremalo osnivanje ZAVNOH-a, kao najvišeg rukovodstva NOP-a i vrhovnog predstavničkog organa narodne vlasti u Hrvatskoj. Sve akcije, dakle, na tom pravcu okupljanja i ujedinjavanja političkih snaga na programu oslobodilačke borbe zaokupljale su pažnju rukovodstva NOP-a. Razvoj događaja, međutim, nije omogućio da se ta akcija i ostvari, uslijed velikih neprijateljskih ofenziva u prvoj polovici 1943.

U prvoj polovici 1944, tj. nakon zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, potreba organiziranja Kongresa kulturnih radnika pojavila se kao logična posljedica, nastavljajući se zapravo na već postojeću ideju. Utoliko je i zanimljivo ovdje ukazati na podatak da je u toku priprema Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske Izvršni odbor ZAVNOH-a podnio prijedlog Nacionalnom komitetu narodnog oslobođenja Jugoslavije o mogućnosti održavanja »kongresa kulturnih i javnih radnika za čitavu našu zemlju«.⁵ Potreba organiziranja Kongresa kulturnih radnika Hrvatske pojavila se, dakle, kao konkretna zadaća pred kojom se našlo rukovodstvo NOP-a. Zbog toga je i shvatljivo da je glavnu organizatornu ulogu u vezi s tim preuzeo Propagandni odjel ZAVNOH-a.

Treba početi od važne činjenice da je Kongres pripreman u prilično teškim objektivnim okolnostima jer, zbog stanja na bojištu, ipak nije bilo moguće okupiti što veći broj kulturnih radnika iz svih regija Hrvatske. Međutim, upravo je u vezi s tim značajno da je Kongresu prethodila Konferencija kulturnih radnika Dalmacije, u slobodnom gradu Hvaru, 18—19. prosinca 1943, na kojoj se okupilo više od 40 književnika, likovnih umjetnika, muzičara, arhitekata, publicista. Svoje značenje Konferencija jasno pokazuje u stavovima koje su prisutni kulturni radnici Dalmacije izrazili u Proglasu konferencije, u kojem se, uz ostalo, ističe: »Čvrsto smo uvjereni da je narodnooslobodilački pokret, koji je povelu slavna Komunistička partija, a u kojem su se okupili svi svjesni rodoljubi hrvatskog, srpskog i ostalih naroda Jugoslavije, ispravno pošao oslobođenju od fašističkog jarma i puni pouzdanja u našu narodnooslobodilačku vojsku i njenog vrhovnog komandanta Maršala druga Josipa Broza Tita i u naše rukovodeće političke ustanove s Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije na čelu, koji braneci zemlju od okupatora i njegovih pomagača, spašavaju našu kulturu i umjetnost, odlučili smo, da i nadalje sav naš umjetnički rad i sve naše napore još čvršće povežemo s narodom, da bismo i mi pridonijeli što veći udio u ovoj teškoj i krvavoj narodnooslobodilačkoj borbi za potpuno oslobođenje i bratstvo naroda u slobodnoj, demokratskoj

⁴ IHRPH, KP-16/602.

⁵ IHRPH, fond ZAVNOH-a, pismo Izvršnog odbora ZAVNOH-a NKOJ-u, vjerojatno iz travnja 1944.

i federativnoj Jugoslaviji, gdje će se i naš umjetnički rad moći ispoljiti i postignuti svoj puni izražaj.«⁶ Ta je konferencija bila i značajan događaj baš u okviru priprema nacionalnog kongresa kulturnih radnika, jer mu je bez sumnje dala značajan prinos svojim analizama i pogledima na ulogu inteligencije u revoluciji. Uskoro nakon Kongresa u Topuskom održana je i konferencija kulturnih radnika Istre, 15–17. kolovoza, koja je imala slično značenje za tu pokrajinu.⁷

Ako bi trebalo tražiti glavni motiv sazivanja Kongresa kulturnih radnika, onda se on ogleda u prvom redu u naporima da Kongres bude prilog ostvarivanju osnovne strategijske zadaće narodnooslobodilačke borbe u tom trenutku, a koja se jasno izražavala u paroli »Sve za borbu, sve za pobjedu«. Na toj liniji treba, dakako, sagledavati i akcije na organiziranju ostale inteligencije. To jasno potvrđuju i drugi značajni skupovi intelektualaca pojedinih profesija koji su približno u isto vrijeme organizirani u Hrvatskoj, kao što su Prvi kongres pravnika Hrvatske,⁸ Prvi kongres liječnika Hrvatske,⁹ savjetovanje prosvjetnih radnika u Glini,¹⁰ te neki drugi skupovi.

S obzirom na osnovne zadatke Kongresa, koji su formulirani u njegovim pripremama, treba poći od konstatacija nekih temeljnih spoznaja koje su objašnjavale smisao poduzimanja daljnje akcije. Od njih bismo istakli ove:

a) Presudni politički rezultati, koje je narodnooslobodilačka borba postigla u dotadašnjem svom razvoju, jamčeći da su udareni temelji novoj budućnosti u povijesti jugoslavenskih naroda i narodnosti, omogućili su da se obligatno na dnevni red konkretnije postave mjesto i uloga kulture i umjetnosti. U vezi s tim sve je veću težinu dobivala spoznaja da »svi ovi naši uspjesi ne bi bili potpuni, kada stvaralačka moć naših naroda na kulturnom polju ne bi došla do izražaja; kada ovoj slavnoj i krvavoj epopeji ne bi udarili trajni pečat umjetničkog stvaralaštva.«¹¹

b) Kultura i umjetnost dobivale su konstantno u NOB-u takav zamah da su sve više postajale svojina najširih masa pučanstva, pri čemu se, dakako, najneposrednije ispoljila i uloga inteligencije.

»Kao silna rijeka nabujao je u toku oslobodilačke borbe kulturni život širokih narodnih masa! U njega su se uključili i još se uvijek uključuju, najodaniji sinovi svoga naroda — oni umjetnici, kulturni i javni radnici, koji u najezdi fašističkih barbara nisu samo uočili zatornike osnovnih sloboda našeg naroda, nego i zatornike svake kulturne djelatnosti, djelatnosti, koja oplemenjuje čovjeka.«¹²

⁶ Ž. Jeličić, Konferencija kulturnih radnika u Hvaru 1943. godine, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, sv. 3, Split 1975, 685–688.

⁷ M. Iveković (i suradnici), Hrvatska lijeva inteligencija..., sv. II, 252.

⁸ Spomenica Prvog kongresa pravnika antifašista Hrvatske – Glina 12–14. kolovoza 1944, Zagreb 1974. (u redakciji H. Širotkovića).

⁹ A. Zimolo, Kongres partizanskih liječnika u Glini, Topuskom i Slunju od 24. do 27. II 1944, zbornik: Simpozij o Petrovoj gori, Zagreb 1972, 607–616.

¹⁰ B. P. Sučević, Prosvjetno savjetovanje u Glini 1944. godine, zbornik: Škola i odgoj u narodnoj revoluciji, Zagreb 1965, 42–50.

¹¹ Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske, 1944, 3.

¹² Isto, 4.

c) U vezi s tim konstatira se da je »nažalost, ostalo [...] još dobar dio kulturnih i javnih radnika Hrvatske koji nisu doduše prodali svoju savjest fašizmu, ali životare jalovo iza rešetki ustaške tamnice-države«. Njima se upućuje poziv »da izađu iz mraka, da zamijene ustajali zrak truleži sa svježim vjetrom slobode i borbe«.¹³

d) U sklopu sagledavanja perspektive, tj. budućeg stanja koje osigurava revolucija stvaranjem demokratske federativne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, koja je ujedno okvir i za utemeljenje novih društvenih odnosa, pojavila se potreba definiranja uloge kulture i umjetnosti, a to znači i inteligencije, u tom sklopu. U pozivu Sazivačkog odbora Kongresa pisalo je uz ostalo:

»Svjedoci smo gigantske borbe, što je ne pamti svijet. U krvavom hrvanju odlučuje se sudbina naša i budućih pokoljenja. Poraz koji nam je spremao Hitler, obnovio bi mračnu prošlost bespravlja, inkvizicije i lomača — pobjeda će ostvariti svijetlu budućnost u kojoj će slobodoljubivi narodi visoko uzdignuti lik čovjeka, a nesputane stvaralačke snage oduhoviti život ljudi plemenitim osjećajem rada, slobode i bratstva.«¹⁴

Koji su se osnovni ciljevi postavili pred Kongres, tj. što se njime nastojalo prvenstveno postići. Od tih ciljeva izdvojili bismo ove:

a) Zbog sve šireg i složenijeg razmaha djelatnosti na području kulture i umjetnosti, potrebno je uložiti napor »kako bi se toj djelatnosti dao jedan organiziraniji karakter, kako bi se još više zahvatio čitav kompleks kulturno-umjetničkog stvaranja u zemlji i digao na onaj stepen koga traži razvitak naše borbe«.

b) Težnja za prisnijim okupljanjem i međusobnim približavanjem kulturnih radnika, »kako bi se dogovorili o svom budućem radu po jednom jedinstvenom planu«.

c) Mogućnost da se pozovu i svi oni kulturni radnici »koji stoje po strani NOB«.

d) »Kongres kulturnih i javnih radnika treba da bude velika kulturna manifestacija, koja će ne samo manifestirati odnos naše borbe i kulturnog stvaranja, nego koja će neposredno potpomoći cjelokupni rad kulturno-umjetničkog stvaranja u našoj zemlji i dati mu nove smjernice.«

e) »Uporedo s tekovinama naše borbe i stvaranja naše narodne vlasti i naše mlade države treba ići i stvaranje naše istinski narodne kulture i sređivanje našeg kulturnog života. [...] Nema nikakve sumnje da upravo naša borba stvara temelje budućeg života u kome će kulturno-umjetničko stvaranje tek doživjeti svoj puni razmah i procvat i postati neophodna i nasušna potreba novog, sretnog i slobodnog života našeg naroda.«¹⁵

Kako i ukoliko je Kongres izvršio postavljenu mu zadaću, svakako je predmet detaljnije analize. Kao »prvo sabiralište za kulturnu akciju« on je imao i neobično bogat sadržaj rada koji je pokazao kolike su u

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1944, Zagreb 1970, II, 558–559.

tadašnjem trenutku mogućnosti da se potraži i dade pravi odgovor na bitna vitalna pitanja koja su se pred njega postavila. »Od naučnih postavaka do kazališnih realizacija Kongres je bio prvi pregled stvaranja usred borbe, između neprijateljskih ofenziva i čestih upada. On je bio prvi organizovani otpor cijele naše zemlje u kojoj je i sama borba pronosila stvaralačke sadržaje dokazavši da ne šute muze dok oružje zbori.«¹⁶

Dakle, Kongres je po svim svojim manifestacijama nosio »pečat svestrane mobilizacije naše inteligencije i boraca za konačnu pobjedu u narodno-oslobodilačkom ratu, sve je bilo podređeno tom velikom cilju«. Prema riječima jednog od sudionika i organizatora Kongresa, u tome su se vjerojatno poznavale i »granice tadašnjih naših mogućnosti. U tom smislu Kongres je dao odgovor na pitanje: kakav je bio zadatak umjetnosti i nauke u tadašnjem zbivanju, izvršio je reviju stvaralačkih snaga što su se ispoljile u narodnooslobodilačkoj borbi, dao smjernice i inspiraciju kako treba da se, još bolje i jedinstvenije, organizira kulturni rad u tadašnjoj završnoj fazi oružane borbe. [...] Podređen i zaokupljen gorućim postulatima borbe, Kongres kulturnih radnika Hrvatske nije se, međutim, mogao posvetiti dubljoj idejno-političkoj strani kulturnog fenomena, kao ni svestranijoj razradi složene kulturne problematike i teorije o mjestu i ulozi nacionalne kulture u višenacionalnoj društvenoj zajednici, o zadacima revolucionarne inteligencije u procesu prožimanja najboljih i najvrednijih dostignuća naše kulturne baštine s novim dostignućima stvorenim u borbi i kroz borbu. Naime, ta se problematika, u vatri borbe, nije ni nametala kao naročito akutna, ona je, na neki način, bila konzumirana i podrazumijevala se kao komponenta jedinstva u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača koji su, poraženi, uzimali pod udarcima NOV.«¹⁷ Uostalom, prepustimo da o svemu tome govore i dokumenti koji se ovdje objavljuju.

III

U priređivanju ovih dokumenata za štampu trebalo je voditi računa o nekim momentima koji su važni za razumijevanje sadržaja i značaja zbirke kao cjeline.

1. Dokumenti u ovoj zbirci izbor su iz cjelokupne dokumentacije koja postoji o Kongresu kulturnih radnika Hrvatske. Međutim, nije riječ o nekoj većoj količini dokumenata i da je upravo to razlog za izbor. Riječ je o tome da je ovdje objavljena glavnina dokumenata, a da su izostavljeni samo oni koji su po sadržaju sporednog značaja.

2. Kada je riječ o dosadašnjim pokušajima objavljivanja dokumenata Kongresa, onda u prvom redu pažnju privlači brošura »Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske, 25—27. lipnja 1944«, što je objavljena 1944. god. u izdanju *Vjesnika* JNOF-a (dalje: Brošura). Ona sadrži prilično detaljan opis niza važnih momenata s Kongresa, sam njegov tok, te dije-

¹⁶ P. Lasta, Naša kulturna akcija, *Književnik*, 1/1945, 45.

¹⁷ M. Iveković (i suradnici), Hrvatska lijeva inteligencija..., sv. II, 280—281.

love održanih referata i diskusija. Prema tome, ona je sama po sebi, s obzirom na takav sadržaj i vrijeme nastanka, dokument koji ima vidljivu izvornu vrijednost.

Budući da Brošura sadrži dosta teksta pojedinih dokumenata koji se ovdje objavljuju, nije imalo svrhe da se i nju u cjelini objavi. Iz nje su zato uzeti samo oni dijelovi teksta, koje ne sadrži ostala dokumentacija što se ovdje objavljuje. Tako i Brošura postaje pristupačna čitaocu.

3. S obzirom na vrijeme nastanka i sadržajnu funkciju, dokumenti se u ovoj zbirci dijele u dvije osnovne skupine. Prva sadrži dokumente sadržaj kojih govori o razdoblju priprema Kongresa. U drugoj su skupini dokumenti samog Kongresa, svrstani po važnosti njihova sadržaja.

Referati Kongresa svrstani su u zasebnu grupu onim redom kako su izlagani. Zbog svog uvodnog značenja, na čelo im je stavljen govor kojim je otvoren Kongres. Na žalost, nisu sačuvani tekstovi triju referata, tako da se donose samo fragmenti iz njih, objavljeni u Brošuri.

4. Radi osiguranja što potpunijeg i funkcionalnijeg korištenja dokumenata, objavljeni su kao posebni prilozi: Kronologija Kongresa, Popis sudionika i Bibliografski prilog.

5. Pri redigiranju dokumenata vodilo se računa o nekoliko uobičajenih osnovnih pravila. Tekstovi dokumenata objavljeni su u cjelini sa svim svojim jezičnim, stilskim i gramatičkim obilježjima. Uglavnom su ispravljane samo slovne i očite pravopisne pogreške te one koje vidljivo narušavaju shvaćanje teksta. Riječi, za koje je također vidljivo da su omaškom ispuštene, unesene su u uglate zagrade na odgovarajućim mjestima. To vrijedi i za one riječi koje su se morale dodati radi lakšeg shvaćanja smisla teksta. Pojedina zamršenija mjesta u vezi s tim objašnjena su u bilješkama. U bilješkama je na nekim mjestima, gdje se smatralo potrebnim, ukazivano na razlike od teksta u Brošuri. Također su u bilješkama dana najnužnija objašnjenja pojedinih imena i nekih drugih momenata. Ondje gdje je trebalo, dokumenti su najprije označeni datumom u lijevom kutu i najnužnijim registama. Na kraju svakog dokumenta, tj. nakon završenog teksta, daje se sažet tehnički opis dokumenta i njegova arhivska signatura, ili se naznačava stranica Brošure, ako je iz nje preuzet.

Ivan Jelić

Kronologija Kongresa

26. II 1944.

U *Vjesniku*, glasilu Jedinственe narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, objavljen je članak »Kongres kulturnih radnika«, koji, uz ostalo, sadrži obavijest da će se Kongres održati u drugoj polovici travnja 1944. U vezi s tim pozivaju se »kulturni radnici oslobođenog i okupiranog dijela Hrvatske« da se pripremaju za Kongres.

7. III

Vjesnik objavljuje obavijest da će se Kongres održati na početku svibnja, te poziva kulturne i javne radnike da pošalju Propagandnom odjelu ZAVNOH-a »svoje prijedloge i referate«.

10. III

Propagandni odjel ZAVNOH-a izdao upute propagandnim odjelima oblasnih i okružnih NOO-a o pripremama za predstojeći Kongres kulturnih i javnih radnika.

Sredina ožujka

Vladimir Nazor uputio poziv »svim javnim i kulturnim radnicima na oslobođenom i okupiranom području« da se pripreme i sudjeluju na Kongresu.

Početak travnja

Osnovan Sazivački odbor Kongresa, koji je uputio poziv »književnicima, muzičarima, likovnim umjetnicima, novinarima, glumcima i ostalim kulturnim i javnim radnicima Hrvatske«, u kojemu ih obavještava o osnovnim zadacima Kongresa i programu njegova rada.

20. IV

U *Naprijedu*, glasilu KP Hrvatske, objavljen je članak »Pred I. kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske«, u kojemu se, među ostalim, navodi podatak da će se Kongres održati potkraj svibnja.

21. IV

Propagandni odjel ZAVNOH-a uputio pismo Slovenskom Narodno-osvobodilnom svetu (Odsjek za informacije) s pozivom za sudjelovanje slovenske delegacije na Kongresu i s molbom da mu se pošalje materijal već održanog Kongresa kulturnih radnika Slovenije (4. I 1944) i saopće »iskustva u organizaciji kongresa«.

Kraj travnja

Izvršni odbor ZAVNOH-a uputio obavijest oblasnim NOO-ima za Zagreb, Slavoniju i Istru, da će se Kongres održati 10. lipnja. Ubrzo zatim datum je pomjeren na 15 lipnja, u prvom redu zbog nekih neriješenih organizacionih pitanja.

Sredina lipnja

Utvrđen konačni datum održavanja Kongresa: 25–27. lipnja 1944. u Topuskom.

25. VI uvečer

U svečano uređenoj dvorani restauracije lječilišta u Topuskom započeo je u 21,40 sati svečani dio Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske. Kongres je u ime Sazivačkog odbora otvorio Marijan Stilinović, koji je održao uvodni govor.

Zbor Centralne kazališne družine, uz pratnju Duhačkog orkestra »Pavao Markovac« otpjevao himnu »Lijepa naša domovina«.

Na prijedlog Ive Vejvode izabrano radno predsjedništvo Kongresa u sastavu: Mladen Iveković, Petar Lasta, Franjo Mraz, Đoka Petrović, Vanja Radauš, Nada Sremec, Marijan Stilinović, Branko Sučević, Ivan Supek, Stanko Škare, Ivo Tijardović. M. Iveković izabran za predsjednika svečanog dijela Kongresa.

Petar Lasta čita pismo što ga je Kongresu uputio Vladimir Nazor, koji zbog poboljevanja nije mogao prisustvovati.

Izabrano počasno predsjedništvo Kongresa (vidi sastav na str. 28).

Šutnjom od dvije minute Kongres je odao počast jugoslavenskim kulturnim i javnim radnicima palim u narodnooslobodilačkoj borbi.

Sljedeće pozdravni govori:

Franje Gažija, u ime Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske;

Ivana Gošnjaka, u ime NOV i PO;

Owena Reeda, u ime savezničke vojne misije;

Moše Pijade, u ime kulturnih radnika Srbije;

Jože Rusa, u ime slovenskih kulturnih radnika;

Marka Vujačića, u ime kulturnih radnika Crne Gore;

Erosa Sequija, u ime kulturnih radnika antifašističke Italije;

Zdenka Štambuka, u ime kulturnih radnika Istre;

Ive Tijardovića, u ime kulturnih radnika Dalmacije.

Kongres upućuje pozdravne brzojave: J. V. Staljinu, W. Churchillu, F. Rooseveltu, J. B. Titu, AVNOJ-u, NKOJ-u, ZAVNOH-u, IO JNOF-a Hrvatske, CK KP Hrvatske, kulturnim radnicima SSSR-a, Velike Britanije i SAD, i Sveslavenskom kongresu u Moskvi. Kongres je uputio poseban pozdravni brzojav kulturnim radnicima u fašističkim koncentracionim logorima i zatvorima.

Nakon stanke od 20 minuta izveden je kulturno-umjetnički program. Svršetak svečanog dijela Kongresa, 26. VI u 3,10 sati.

26. VI uvečer

U 20,30 sati Kongres je nastavio s radom.

Početku rada Kongresa prisustvuje kraće vrijeme Vladimir Nazor.

Izveden kazališni i muzički program te otvorene slikarska i fotografska izložba.

Nakon svečanog dijela, u 1,30 sati započeo radni dio Kongresa, kojemu je predsjedavao Vanja Radauš.

Slijedi izlaganje referenata:

Petar Lasta: Put naše književnosti,

Mladen Iveković: O našoj publicistici,

Đoka Petrović: Kazalište u narodnooslobodilačkoj borbi,

Ivan Čaće: Narodni samoaktivizam u umjetnosti.

Izabrana komisija za sastavljanje teksta manifesta Kongresa u sastavu:

Petar Lasta, Vlado Popović i Ivo Vejvoda.

Svršetak drugog dana Kongresa, 27. VI u 3,10 sati.

27. VI poslije podne

U 15 sati započeo s radom treći dan Kongresa u šumi izvan Topuskog, zbog opasnosti od neprijateljskog zračnog napada na grad. Predsjedavao Mladen Iveković.

Nastavljeno izlaganje referenata:

Vanja Radauš: O likovnoj umjetnosti,

Franjo Mraz: O razvitku seljačkog slikarstva i književnosti,

Miroslav Špiler: O glazbi,

Ivan Supek: Nauka i društvo,

Miroslav Ostrogović: O arhitekturi.

Pročitano je pismo Marijana Jurkovića, književnog kritičara, koji zbog bolesti nije mogao doći na Kongres.

Prihvaćen je njegov prijedlog o prevođenju klasične i suvremene ruske literature na naš jezik. U povodu tog prijedloga diskutirao Srećko Šilović.

Vanja Radauš iznio prijedlog o osnivanju Kluba kulturnih radnika Hrvatske. U povodu tog prijedloga diskutirao Zdenko Štambuk.

Kongres je usvojio prijedlog te izabrao Vladimira Nazora za predsjednika Kluba i članove predsjedništva.

Ivo Vejvoda pročitao teze komisije za izradu manifesta, koje su prihvaćene. Nakon kraće stanke prešlo se na diskusiju o pojedinim referatima.

U diskusiji su sudjelovali:

U vezi s referatom P. Laste: Joža Horvat i Ivan Dončević.

U vezi s referatom M. Ivekovića: Nada Sremec, Mahmud Konjhodžić.

U vezi s referatom Đ. Petrovića: Petar Lasta, Marijan Stilinović, Nikola Bačić, Pavle Gregorić.

U vezi s referatom I. Čaće: Leon Geršković.

U vezi s referatom V. Radauša: Zdenka Munk.

U vezi s referatom M. Špilera: Ivo Tijardović.

U vezi s referatom I. Supeka: Zlatan Sremec.

U vezi s referatom M. Ostrogovića: Zlatko Selinger.

U diskusiji su još sudjelovali: Jakov Blažević, Franjo Gaži i L. Geršković. M. Iveković zaključuje rad Kongresa s kratkim rezimiranim osvrtom na njegov tok, sadržaj i značenje.

U 20,10 sati završio u šumi radni dio Kongresa.

U 21 sat započela književna i kazališna večer.

Pripreme Kongresa

1944, veljača 26.

Članak u »Vjesniku« o pripremama Kongresa kulturnih i javnih radnika

KONGRES KULTURNIH RADNIKA

Narodnooslobodilački pokret posvećuje od početka domovinskog rata najveću pažnju svim granama kulturne djelatnosti. Na oslobođenom su se dijelu naše zemlje, u vatri i dimu, rodile kulturne tekovine, koje su odraz borbe naših naroda protiv fašističkog ropstva, odraz želje za novim životom, za vrijednostima očišćenim svakog barbarstva. Kao što su na slobodnom teritoriju naše zemlje, pod zaštitom ubojitog oružja naših boraca, proradile naše radionice, u kojima se kuju plugovi za nove brazde ili šije odjeća za naše borce ili melje žito za našu vojsku i narod, tako su proradile i naše štamparije, gdje se štampaju naši listovi i knjige, pjesme i priče, plakati i letaci, stvorila se zaista narodna kazališta iz naroda i za narod, nikla je pjesma i muzika, razvilo se slikarstvo i umjetnička fotografija — sve uz napore kulturnih radnika, umjetnika i književnika koji su hrabro pošli u borbu za novi život i koji su raskrstili s moćvarnom sredinom, gdje vladaju okupator i njegovi agenti.

Znatan se broj poštenih i viđenih književnika, umjetnika, slikara, kipara, publicista i novinara, muzičara, glumaca i uopće javnih radnika iz svih područja umjetnosti i nauke nalazi u redovima narodnooslobodilačkog pokreta. Oni predano sudjeluju u izgradnji naše nove državne zajednice. U Hrvatskoj je bio upravo *Vladimir Nazor*, proslavljeni hrvatski pjesnik — onaj, koji je još prije 14 mjeseci tako mladenački i hrabro pokazao put svim onim poštenim književnicima, umjetnicima i javnim radnicima, koji iz bilo kakvog razloga još nisu došli u redove narodnooslobodilačkog pokreta. Čitav niz hrvatskih kulturnih javnih radnika slijedio je stope sijedog Nazora i priključio se onoj grupi naših kulturnih pionira, koji su se u slobodi, otrgnuti ispod pritiska ustaškog barbarstva, posvetili kulturnom radu za svoj narod i njegovu borbu.

U vezi s velikim zadacima što još pred njima stoje, u želji da saberu sva dosadašnja iskustva i da postave smjernice budućeg rada, da se dogovore i još više zbliže i da privuku u svoje redove i one poštene kulturne radnike i umjetnike, koji su još na okupiranom teritoriju, a koji nisu izgubili osjećaj časti i dužnosti — kulturni radnici u redovima narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj pripremaju svoj *prvi kongres*. Taj kongres treba da bude jedinstvena manifestacija volje naših majstora kulture, da svoju umjetnost i znanje stave u službu borbe naših naroda za slobodu, on mora da bude odraz svih naših naprednih težnja i kulturnog stvaranja nasuprot barbarstvu švapsko-ustaških rulja. *Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske bit će veliko zborište najboljih*

naših ljudi od duha i znanja. On treba da postane svjetionik i za one književnike, likovne umjetnike, muzičare, profesore i druge javne kulturne radnike, kojima je obraz čist, a koji se još nisu svrstali u redove narodnooslobodilačkog pokreta. Kulturni radnici oslobođenog i okupiranog dijela Hrvatske! Pripremajte se za svoj prvi kongres, koji će se održati u drugoj polovici travnja ove godine.¹

Vjesnik, 26. II 1944, br. 4.

1 Nekoliko puta odgađan je datum održavanja Kongresa, u prvom redu zbog organizacionih razloga. Već u idućem broju *Vjesnik* (7. III 1944, br. 5) donosi obavijest da će se Kongres održati na početku svibnja 1944. U vezi s tim ističe se »da kulturni i javni radnici već sada pošalju svoje prijedloge i referate Propagandnom odjelu ZAVNOH-a«.

1944, ožujak 10.

Upute Propagandnog odjela ZAVNOH-a propagandnim odjelima oblasnih i okružnih NOO-a o pripremama za predstojeći Kongres kulturnih i javnih radnika

ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE
NARODNOG OSLOBOĐENJA
HRVATSKE

Prop. odio: Br. 370
10. III. 1944.

Okružnom narodnooslobodilačkom odboru Hrv. primorje

Kako je već u *Vjesniku* objavljeno,¹ održat će se na oslobođenom teritoriju kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske. Kongres će se održati u sjedištu ZAVNOH-a na početku svibnja.² Svi narodnooslobodilački odbori dužni su da na svom terenu povedu kampanju za taj važni kongres, koji će imati veliki politički i kulturni značaj.

Propagandni odjeli NOO-a, naročito okružnih i oblasnih, moraju već sada pristupiti pripremama. Oni će poduzeti slijedeće:

1. Izvršiti popis svih književnika, muzičara, novinara, publicista, profesionalnih glumaca, slikara, kipara, istaknutih profesora, inženjera, arhitekata i drugih javnih i kulturnih radnika, posebnim ih pismom obavijestiti o kongresu i javiti

Propodjelu ZAVNOH-a imena svih kulturnih radnika koji dolaze u obzir za kongres. Pravodobno pristupiti pripremama za organiziranje putovanja učesnika kongresa do sjedišta ZAVNOH-a.

2. Pozvati istaknutije kulturne radnike da predlože i izrade svoje referate iz područja književnosti, umjetnosti ili nauke. Uputiti ih da referate pošalju na Propodjel ZAVNOH-a.

3. Pristupiti odmah sabiranju umjetničkih radova slikarstva i kiparstva iz NO borbe, te sakupljanju i sortiranju dokumentarnih fotografskih snimaka iz NO borbe. U okviru kongresa bit će priređena izložba slika i fotografija.

4. Pristupiti sakupljanju i sređivanju štampanog materijala s područja tog NOO-a. U obzir dolaze sve publikacije, knjige, brošure, novine i plakati, koji su izdani od naših organizacija u toku narodnooslobodilačke borbe na dotičnom terenu. U okviru kongresa priredit će se izložba naše štampe.

5. Štampano okružnog NOO-a, u prvom redu periodični listovi, treba da o predstojećem kongresu kulturnih radnika donosi članke, ističući njegovu važnost prema unutrašnjosti i prema inozemstvu.

Propodjeli NOO-a iskoristit će sve veze da stupe u kontakt s kulturnim i javnim radnicima okupiranog područja i nastojati da oni pošteni književnici, umjetnici i drugi javni radnici koji još nisu pristupili u redove NO pokreta, dođu na kongres tako, da ta velika kulturna manifestacija bude privlačna točka i prekretnica u stavu tih ljudi. Pri tome će prop. odjeli iskoristiti lične veze pojedinih drugova s oslobođenog teritorija, preko njih upućivati lične poruke poštenim kulturnim radnicima okupiranog područja itd.

Od strane velikog hrvatskog književnika i predsjednika ZAVNOH-a druga Vladimira Nazora, bit će na javnost upućen posebni proglas za kongres kulturnih radnika.³ Ujedno će priređivački odbor kongresa objaviti program kongresa i poziv kulturnim radnicima oslobođenog i okupiranog teritorija i taj će poziv biti potpisan od niza kulturnih radnika iz redova NO pokreta.⁴ Umjetničke radove, slike, fotografije kao i sve naše publikacije slati *sredeno* što prije Prop. odjelu ZAVNOH-a, i to od fotografija i raznih štampanih stvari po jedan primjerak.

Javite nam odmah što ste poduzeli i ev. Vaše prijedloge.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za prop. odjel:
Iveković⁵ [v. r]

Original, pisan strojem, latinicom.

IHRPH Zgb., Okružni NOO za Hrvatsko primorje — 1944.

Objavljen u: Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, Zbornik dokumenata 1944, sv. II, Zagreb 1970. (u daljnjem tekstu: Zbornik dokumenata ZAVNOH 1944, II), 243—244.

1 Vidi prethodni dokument. 2 Isto, bilj. 1. 3 Vidi idući dokument. 4 Vidi dokument na str. 24. 5 Mladen.

1944, ožujak

Poziv Vladimira Nazora javnim i kulturnim radnicima za sudjelovanje na Kongresu

Poziv svim javnim i kulturnim radnicima na oslobođenom
i okupiranom području

Živimo u dane kad se zbivaju stvari još nevidene.

Nevideno je također kod Hrvata i Srba (katolika, pravoslavaca i muslimana), da se svi kulturni radnici — u prvom redu književnici i likovni umjetnici — zovu na zajednički kongres.

I taj zov dolazi iz šume, iz te naše pouzdane i čudotvorne partizanske šume, dok je narodni ustanak još u jeku, oslobodilačka borba još nedokončana.

Poziv na kongres — baš u ovaj čas i uz ove prilike — ne dolazi potaknut »odozgo«, od nekolicine političkih i propagandističkih teoretičara, nego »odozdo«, jer ima svoje skrito vrelo u duševnoj potrebi godinama, pa i samo srcem, još mladih ljudi, koji sačinjavaju najaktivniji borbeni dio naše partizanske vojske. Nije — bar kod nas — istinita stara riječ, da dok oružje zveči, muze šute. Borac Partizan, nakon puške, voli najviše knjigu: ideal mu je mitraljez o ramenu, ali je sretan nositi zbirku pjesama ili pripovjedaka u borbi. »Partizanska literatura« (preko 600 raznih publikacija) ključa posvuda u partizanskim šumama, teče u mlazovima i u potocima, postaje rijeka. Nema odreda, bataljona, brigade itd. koji ne »izdaje« svoj »časopis«, krcat pjesmica, kratkih priča, anegdota, a gotovo uvijek nakićen originalnim crtežima svake vrsti. Ti se časopisi, brošurice, listovi i listići umnožavaju prepisivanjem, pretipkavanjem, šapirografiranjem itd., idu od ruke do ruke, uvijek traženi i s veseljem dočekani, da se iz njih što upotrebi pri kakvoj priredbi deklamiranjem stihova, držanjem govora, raznim dramatisiranjem i pjevanjem muziciranih partizanskih pjesmica. A iz svega toga — ma i kako bio izražen — izbija nov duh, koji hoće svakako radost. Da: klice kulture svake vrsti izbijaju na trnovitu partizanskom tlu, i dok se ratuje i gine.

Uzvišeni zadatak boginje Umjetnosti vrši svoje i kod Partizana.

Možemo li mi, koji se zovemo kulturni radnici, ostati pri tome hladni i neaktivni?

Ima li načina da se duševnim potrebama mladih boraca pomogne?

Hoćemo li pustiti da, sami, po svome nagonu, dalje tako rade. Ili gledati da se eventualni loš nagon suzbije, dobar ojača.

Nije li od potrebe da stariji i iskusniji, savjetom i primjerom, dadu stanovite direktive, pazeći da ne uguše što je kod mladih originalno novo i čisto partizanski, u duhu novih ljudi i novog vremena.

Produkcija je partizanske književnosti toliko nabujala da je valja prorijediti: otkloniti kukolj i grmenje, da se u njoj što bolje istakne što je plemenito i korisno. Partizanska literarna šuma mora ostati prohodna, zračna i toplá: ne smije se nikako prometnuti u džunglu ili u trnjake. Ne ide se za tim, da se od

borbenih mladića izgradi nov rod umjetnika svake vrsti, no da se u njima, gajenjem kulturnih im sklonosti, uzdrži i ojača partizanski moral i partizanska etika, koji su naš najdličniji ponos, a bit će nam nakon pobjede najjača sredstva u zatiranju mana i nedostataka naših naroda i u političkom i socijalnom građenju naše nove države.

Koje ćemo dosadašnje naše puteve i staze dosadašnje kulture raširiti, produljiti, te ih, u potrebi, i razgraniti ili napustiti?

Što ćemo od svega onoga što smo do sada, milom ili silom, primili, priznati kao već svoje, a što ćemo zanemariti?

Kako ćemo najuspješnije postići da u našoj federativnoj državi — ne dirajući u značajne osobine pojedinih naroda, koji je grade — gajimo kulturu što više *zajedničkog* duha i ideala?

Takve su vrsti bar neki od mnogih općenitijih pitanja i problema, o kojima se svi naši kulturni radnici moraju već sada zamisliti ne zaboravljajući ono što je u ove sudbonosne dane *aktualno, praktično, plodonosno, izvedivo*.

Pjesma, kip, slika, muzika, glumačka igra, recitacija, pjevanje itd. snažna su sredstva i u svrhu borbe, osobito kad ih nose krila prave umjetnosti. Duh pokreće tijelom. Ima zbivanja u povijesti ljudskoj kad se pravi umjetnik promeće u borca. Sramota kulturnom radniku koji se u pravi čas i tom svome pozivu ne odazove! Čemu puštati mlade i neiskusne da se sami muče kako znadu i mogu? ne dati žednima da piju iz tvog ibrika, da uzmu zrelo voće iz tvoje košarice?

Na kongres književnici i likovni umjetnici!

Na kongres svi kulturni radnici!

Na oslobođenom kao i na još okupiranom području naše zajedničke domovine, spremajte se, da se nadamo; da vidite što se je do sada ovdje uradilo; da se bolje upoznamo u novim prilikama; da gledamo jedni na druge novim očima i novim kriterijima pa da se dogovorimo, kako ćemo nadograditi novu lijepu čvrstu zgradu, što nam je — s Titom na čelu — borci zidaju svojom burnom krvlju, političari svojim opreznim znanjem.

Ne oklijevajte vi, koji po milosti boginje umjetnosti, postavljate krunu ljepote na vrhu svakog poštenog ljudskog rada.

Spremajte se; a naša nepobjediva partizanska *šuma* pozvat će vas doskora na sastanak, gdje će vas dočekati Mladost i Proljeće, uoči Pobjede i Uskrснуća!

Vladimir Nazor

Original, knjigotisak, latinica.

IHRPH Zgb., ZAVNOH, 5—XVII/199 — 1944.

Vjesnik, 18. III 1944, br. 6, str. 3.

Objavljeno i u: V. Nazor, Govori i članci, Zagreb 1945, 72—73; Zbornik dokumenata ZAVNOH 1944, II, 366—367.

1944, travanj

*Poziv Sazivačkog odbora na Kongres kulturnih
i javnih radnika Hrvatske*

Književnici, muzičari, likovni umjetnici, novinari,
glumci i ostali kulturni i javni radnici Hrvatske!

Svjedoci smo gigantske borbe, što je ne pamtí svijet. U krvavom rvanju odlučuje se sudbina naša i budućih pokoljenja. Poraz, koji nam je pripremao Hitler, obnovio bi mračnu prošlost bespravlja, inkvizicije i lomača — pobjeda će ostvariti svijetlu budućnost, u kojoj će slobodoljubivi narodi visoko uzdignuti lik čovjeka, a nesputane stvaralačke snage oduhoviti život ljudi plemenitim osjećanjem rada, slobode i bratstva.

Za pobjedonosni ishod ove borbe, milijuni radnika i seljaka, intelektualaca i građana, daju sve svoje materijalne i duhovne snage, ne žaleći same živote. Među njima nigdje ne izostaju *kulturni i javni radnici*.

U Engleskoj, Americi, a napose u Sovjetskom Savezu oni su napregli sve svoje snage da pomognu svoje narode protiv tuđinskih zavojevača. Radeći na usavršavanju što smrtonosnijeg oružja, gradeći ponovo razrušena postrojenja ili stvarajući pjesmu, epopeju o herojima Staljinova Grada, oni misle ne samo na svoj narod, nego i na lomače najboljih djela njemačkih i drugih književnika, na tešku sudbinu umjetnika u porobljenoj Evropi i na sve ono, što su fašistički barbari učinili s naukom i umjetnošću i njihovim najboljim predstavnicima.

Pa i mnogi naši kulturni i javni radnici, među njima i najznačajniji što ih je dala naša zemlja, sudjeluju u svetom oslobodilačkom ratu. Taj veliki doživljaj ispunio ih je najvrednijim sadržajima, koje može da izrazi stvaralačka snaga. Oslobodilačka borba u njima je ojačala vjeru u čovjeka, ona im je omogućila da se u njoj preporode i da iz nepresušnih izvora narodnog bića crpu pouzdanje i vedrinu za novi graditeljski rad. O tome rječito govore njihova djela stvorena u roku oslobodilačke borbe.

Podivljale Hitlerove horde uzmiču gonjene pobjedonosnim hodom hrabrih Crvenih ratnika, pred konačnim naletom ujedinjenih savezničkih snaga i pod moćnim udarcima naše junačke Narodnooslobodilačke vojske. Danas, kad se naši narodi nalaze na pragu slobode, obogaćeni sjajnim tekovinama svoje borbe, izraženima u povijesnim odlukama Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske, naši javni i kulturni radnici moraju javno i nedvosmisleno odrediti svoj stav.

Kulturni i javni radnici okupiranog dijela naše domovine!

Vi, koji ste znali u kamenu, u boji, tonu, riječi i pokretu izraziti sudbine tolikih ljudi i dignuti glas protesta protiv društvene nepravde, zar da šutite danas nad tolikim zločinima, nad tolikim bezdanima, što ih fašistički prokletnici napuniše braćom našom?

Ne! Posljednji je čas da ujedinjeni dignemo glas protesta protiv istrebljivanja našeg naroda, protiv barbarstva Hitlera i njegovih horda. *Neka naš zajednički i njegovih pomagača, ustaških i četničkih krvoloka, koji nam popališe i porobiše kongres bude pred čitavim svijetom odlučna, rječita i teška optužba Hitlera domovinu, a nečuvanim zvjerstvima i krvoprolićem zaviše u crno sve naše narode. Za sve te žrtve, za krv i patnju naših naroda, neka padne smrt i prokletstvo na okupatora i njegove sluge. Smrt i prokletstvo njemačkim i ustaškim krvolocima, koji ubiše najboljeg među nama, književnika Augusta Cesarca i tolike druge i drage, kao što su: Mihovil Pavlek Miškina, pjesnik i književnik, Grgur Karlovčan, pjesnik i književnik, dr Pavao Markovac, muzičar, prof. Ognjen Prica, novinar i publicist, Otokar Keršovani, novinar i publicist, dr Božidar Adžija, novinar i publicist, dr Arsen Škatarić, higijeničar i javni radnik. Smrt i prokletstvo četničkim izrodima, koji ubiše: Ivana Gorana Kovačića, narodnog pjesnika i književnika, Hasana Kikića, najboljeg savremenog bosanskog književnika, talentiranog novinara i publicista Veselina Maslešu, dra Simu Miloševića, sveučilišnog profesora i poznatog javnog radnika i, zajedno s talijanskim fašistima, mladog kipara Ivana Lozicu.*

Ovi životi predstavljali su neizmjereno bogatstvo naših naroda, a nama još uz to, drage i nezaboravne drugove. Na nama je da osvetimo i njihovu smrt, i danas, kad naši narodi prikupljaju sve svoje snage da ubrzaju pobjedu nad ujedinenim neprijateljima, i naš kongres treba dati svoj prilog. *Za nas, kongres kulturnih i javnih radnika mora postati zborni mjesto svih naših snaga, a rezultat njegovog rada, vatreni poziv na mobilizaciju cjelokupnog naroda, ispisan plamenim riječima najboljih rodoljuba, pun svježih, vedrih boja, kao što je i vedra budućnost što stoji pred nama.*

Zahvaljujući herojskim naporima naših junačkih boraca, oslobođena su široka prostranstva naše domovine. Nad njima budno bdije duh palih boraca dajući snage živima da obrane stečeno, i da nesmiljenim napadima dovrše oslobodilačko djelo. Kroz sela i gradove, duž polja i gorja naše ponosne domovine, već struji novi život. Danas kad naši narodi ostvaruju novu, bratsku zajednicu, demokratsku federativnu Jugoslaviju, potrebno je u djelu borbe udvostručiti djelo izgradnje. Došao je čas da se aktiviziraju sve naše stvaralačke snage, razmotri stečeno iskustvo i odrede smjernice i sadržina cjelokupnoj kulturnoj akciji u slobodnoj domovini. *U sklopu tih pitanja kongres kulturnih i javnih radnika mora dati jasan i određeni odgovor: koja je zadaća umjetnosti i nauke u sadašnjem zbivanju; koje su se stvaralačke mogućnosti očitovale u narodnom ustanku, kako će se provesti organizacija kulturnog rada, da on obuhvati po prostoru i sadržaju sve manifestacije oslobodilačke borbe, i, konačno, kako će se postići cjelovitost teorije i prakse, po kojoj će se aktivizirati stvaralačke snage našega naroda?*

Radi rješenja svih pitanja i zadataka, koje pred nas postavljaju naši narodi i njihova borba, sazivamo

Kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske koji će se održati u svibnju¹ ove godine na oslobođenom dijelu naše domovine, s ovim rasporedom:

Prvi dan: Svečani dio kongresa.

Drugi dan: Referati iz područja umjetnosti.

Treći dan: Referati iz područja nauke.

Četvrti dan: Referati publicista i javnih radnika.

Peti dan: Proglas i rezolucije.

Šesti dan: Umjetničke izložbe, kazališne priredbe i literarno veče.

Mjesto kongresa odredit će se naknadno.

Kulturni i javni radnici! Pripremite se i dođite na prvi naš kongres u slobodnoj domovini. Pa makar nas dijele gore i rijeke, a neke od nas i dušmanske horde, ipak, tko ljubi svoj narod, tko voli kulturni život, taj će naći dovoljno snage da savlada sve zapreke.

Do skorog viđenja, primite drugarske pozdrave uz naš borbeni

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Sazivački odbor

Afrić Vjekoslav, glumac; *Augustinčić Antun*, kipar; *Bakarić dr Vladimir*, publicist; *Balen Šime*, novinar; *Cazi Josip*, književnik; *Detoni Marjan*, slikar; *Frol Ivo*, književnik; *Horvat Josip*, književnik; *Iveković dr Mladen*, publicist; *Kaleb Vjekoslav*, književnik; *Kaštelan Jure*, književnik; *Konjhodžić Mahmud*, novinar; *Lasta Petar*, publicist; *Magovac Božidar*, publicist; *Mraz Franjo*, seljački slikar; *Nazor Vladimir*, književnik; *Popović Vlado*, književnik; *Radauš Vanja*, kipar; *Rubčić Nina*, novinar; *Sremec Nada*, publicist; *Stilinović Marijan*, novinar; *Sučević Branko*, književnik; *Škare Stanko*, seljački pjesnik; *Tijardović Ivo*, komponist; *Tiljak Đuro*, slikar.

Početak travnja 1944.

Original, knjigotisak, latinica.

IHRPH Zgb., ZAVNOH, 1944.

Objavljeno u: Zbornik dokumenata ZAVNOH 1944, II, 368—370.

¹ Vidi prvi dokument, bilj. 1. Glasilo KP Hrvatske *Naprijed*, 20. IV 1944, br. 48, objavilo je kraći članak u povodu predstojećeg Kongresa, donoseći pri tome obavijest da će se održati potkraj svibnja 1944. U Propagandnom odjelu ZAVNOH-a zaključeno je zatim da se za datum održavanja Kongresa odredi 10, a zatim 15. lipnja, ali je i taj datum odgođen »zbog objektivnih razloga«, iako su tehničke pripreme već bile izvršene i program utvrđen. U Topusko su također već stigli i brojni delegati za Kongres (iz pisma pročelnika Kulturno-umjetničkog odsjeka Ive Vejvode predstojniku Odjela informacija ZAVNOH-a Mladenu Ivekoviću, 11. VI 1944, u *IHRPH Zgb., ZAVNOH, Prop. odio*). Uskoro zatim utvrđen je konačni datum održavanja Kongresa, 25—27. lipnja 1944.

Rad Kongresa

1944, lipanj 25—27.

Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske
(stenografski zapisnik)¹

Stenografski zapisnik

I. KONGRESA KULTURNIH I JAVNIH RADNIKA HRVATSKE održanog na oslobođenom teritoriju

Prvi dan kongresa, 25—26. VI. 1944.

PROGRAM

Svečani dio:

1. Otvorenje²

U 21 sat i 40 minuta otvara I kongres kulturnih radnika Hrvatske na oslobođenom teritoriju drug Marijan Stilinović svojim govorom:

»Dragi drugovi i drugarice, divlje poživincene fašističke horde provalile su u našu zemlju...« (čita govor).³ (Govor je često prekidan burnim aplauzima.)

2. »Lijepa naša«, pjevao je zbor⁴ uz pratnju orkestra.

3. Drug *Marijan Stilinović*: »Drugovi i drugarice prelazimo na drugu točku dnevnog reda, na izbor radnog predsjedništva prvog kongresa kulturnih radnika oslobođene Hrvatske. Pozivam druga *Vejvodu*⁵ da predloži radno predsjedništvo. Drug *Vejvoda*: Drugovi i drugarice, predlažem za radno predsjedništvo prvog kongresa kulturnih radnika oslobođene Hrvatske slijedeće drugove: *Iveković Mladena*, *Lasta Petra*, *Petrović Đoku*, *Radauš Vanju*, *Sremec Nađu*, *Stilinović Marijana*, *Supek Ivana*, *Škare Stanka*, *Tijardović Ivu*, *Branka Sučevića* i *Mraza Franju*. Da li se prima ovo predsjedništvo? (Burni aplauz, prima se.) Molim drugove da zauzmu svoja mjesta na pozornici. (Predsjedništvo zauzima svoje mjesto na pozornici a prisutni ih pozdravljaju burnim aplauzom.)

Drug *Radauš*: Drugovi, predlažem druga *Ivekovića* za predsjedatelja svečanog dijela ovog kongresa. (Aplauz)

Drug *Mladen Iveković*: Drugovi i drugarice, prije nego pređemo na daljnju točku dnevnoga reda, pročitat ću pismo koje je uputio kongresu drug *Vladimir Nazor*, najveći živi pjesnik Hrvatske, koji ne može ovom kongresu prisustvovati. (Živio *Vladimir Nazor*! kliču prisutni burno pljeskajući.) Molim druga *Lastu* da pročita pismo.

Drug *Lasta* čita pismo druga Vladimira Nazora.⁶

[»Primoran godinama i za me nezgodnim vlažnim vremenom, veoma mi je žao što ne mogu prisustvovati vašem sastanku.

Kao dugoljetni trudbenik na polju vašeg toliko korisnog rada, duhom sam s vama i u ovaj čas, kada djelom pokazujete, kako i najteže prilike, poteškoće i neudobnosti, pomanjkanja i zapreke, ne mogu umanjiti, a kamoli ugasiti svetu vatru, što je — kroz vas — Umjetnost gaji na oltaru posvećenom spasenju i dobrobiti, ponosu i časti Naroda i Domovine. Vaš kulturni rad bit će dobar i uspješan, jer nastaje u goloj stvarnosti iz naših sadašnjih borba, znoja i krvi. Jezgra mu je etička čistoća, istina i iskrenost, bez koje prave umjetnosti nema. U čvrstom uvjerenju da će vaše nastojanje biti klica naše iduće preporodene nove kulture, najsrdačnije vas pozdravlja i želi vam svaki uspjeh vaš sijedi drug — Vladimir Nazor.«]

(Kad je pročitano pismo, svi prisutni burno pljeskaju.)

Drug *Mladen Iveković*: Drugovi i drugarice, predlažem da se izabere počasno predsjedništvo prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske. Prijedlog sazivačkog odbora kongresa jeste ovaj: Maršal Sovjetskog Saveza J. V. Staljin (dugi burni aplauz), predsjednik britanske vlade gospodin Winston Churchill (aplauz), predsjednik SAD gospodin Franklin Roosevelt (aplauz), maršal Jugoslavije Josip Broz Tito (dugotrajni burni aplauz i poklici »Živio!« »Tito, Tito, Tito...«), predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor (burni aplauz, »Živio!«), predsjednik Čehoslovačke Republike dr Eduard Beneš (aplauz), slovenski kulturni radnik Josip Vidmar (aplauz), general-lajtnant NOV Koča Popović (aplauz), sovjetski akademik Aleksej Tolstoj (aplauz), engleski književnik Wells⁷ (aplauz), njemački književnik Thomas Mann (aplauz), poljska književnica Vanda Vasiljevska (aplauz), potpredsjednik Sveslavenskog kongresa u Moskvi Božidar Maslarić (aplauz), dr Zdenek Nejedly [češki književnik]⁸, književnik Luis Adamić (burni aplauz), Stjepan Pavlov,⁹ dirigent Artur Toscanini i kipar Antun Augustinčić (burni aplauz). Pitam kongres prihvaća li ovaj prijedlog sazivačkog odbora? (Prihvaća se, dugotrajni aplauz.)

Drugarice i drugovi, na braniku prava i slobode našeg naroda dali su svoje dragocjene živote mnogi kulturni radnici i kulturne radnice Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore i drugih zemalja Jugoslavije. Oni su ginuli u fašističkim logorima i zatvorima, ginuli su u ljutom boju u narodnooslobodilačkoj borbi. Oni su dali sve od sebe, najdragocjenije, svoje živote za bolju i sretniju budućnost naših naroda. Njihovo djelo mi ćemo nastaviti čuvajući njihovu uspomenu. Ostat će im zahvalna i sadanja i buduća pokoljenja za njihova djela i njihove žrtve. Iz groba oni poručuju svakome od nas riječima pjesnika Zmaja Jovana Jovanovića:

Gdje ja stadoh ti ćeš poći,
Što ne mogoh ti ćeš moći,
Kud ja nisam, ti ćeš doći,
Što ja počeh ti produži,
Što smo dužni ti oduži.

Drugovi i drugarice, pozivam vas da svijetlim žrtvama odamo počast šutnjom od dvije minute (svi prisutni ustaju).

Drug *Lasta*: (Pokazuje rukom.) Sa ove tamne ploče zasnijetlit će vam imena (na desnoj strani dvorane otkriva se zastavom prekrivena ploča na kojoj su

napisana jasnim slovima imena palih boraca) onih koji su značili neiscrpivo bogatstvo za naše zemlje: August Cesarec, književnik (slava mu!), Ivo Ivana Ribar, publicist (slava mu!), Mihovil Pavlek Miškina, književnik (slava mu!) . . ., čita ostala imena palih boraca.¹⁰

(Kor u pozadini dvorane pjeva posmrtni marš »S tugom vas pratimo u hladan grob . . .«)

Drug *Lasta*: Slava palim borcima — smrt njihovim ubojicama! (prisutni kliču: Slava im! Smrt ubojicama!).

Drug *Mladen Iveković*: Drugovi i drugarice, riječ ima drug Franjo Gaži koji će govoriti u ime Izvršnog odbora JNOF Hrvatske¹¹ (poklici »Živio!«, aplauz).

Drug *Franjo Gaži*: Drugovi i drugarice, zapala je mene čast, velika čast da pred ovim svečanim [skupom], na ovom svečanom otvorenju, pred ovoliko velikim brojem i skupom ljudi, velikih ljudi, koji mnogo znače u našem javnom i kulturnom i općem životu rečem nekoliko riječi i to u ime JNOF Hrvatske. Nemam riječi i ne znam kako da bi oslovio svu važnost, sva ona velika djela — kako da izrečem — koja ste vi započeli i koja padaju u doba naših velikih dana, koja padaju u doba — evo — gle kad se ostvaruje jedno veliko djelo koje su zamislili naši najveći umovi, o kojima su sanjali naši najveći ljudi, kad izgrađujemo mi svoju državu i to onako kako narod želi. Velika stvar, veliki događaji zbivaju se u svijetu — koliko vidimo — sad na raznim bojištima svijeta, vidimo kako sunce zapada i zalazi i to sunce svjetskog fašizma na kojem će nastati mrak da više nikada ne osvane (burni pljesak). Mi vidimo, danas je slom tog fašizma vrlo blizak i mnogi ljudi danas čekaju samo od toga što će donijeti netko drugi, što će donijeti razni frontovi i mnogi se nadaju i za zelenim stolom da se odredi nešto i za naše narode što će biti i za njih dobro. Međutim, evo gle, vi kulturni radnici udruživši se sa cijelim narodom stvarate jedno veliko djelo bez razlike [na] to kako je tko po školama inteligentan, vi ste to prezreli, pa ste uzeli sve što je inteligentno onako iz duše, što je izraslo iz naroda i prirode (Tako je! burni aplauz). I evo gle, u to doba kad, kako kažem, neki očekuju od tih frontova, narodnih frontova, od frontova na zapadu, pa na istoku, itd., itd., možemo se ponositi da smo mi pošli pravim putem i da najviše i najjače očekujemo od onoga što ćemo mi sami stvoriti (Tako je! burni aplauz). I to je da postignemo, i što smo postigli do sad imamo zahvaliti našoj junačkoj NOV s njezinim vodstvom (Živila NOV! Živila! burni aplauz). To je prva stvar, ali i jedna još, jedna jača stvar, jedna jača činjenica za našu budućnost jest osnutak JNOF, koja je politička stvar, koja je političko jamstvo ujedinjenja svih ljudi poštena srca, čelična značaja, da zajamče budućnost, da će raditi u slozi svi i radnici i seljaci i poštena inteligencija, kojoj ste vi — evo gle — kulturni radnici na čelu, a osobito kao temelj da bude to da ćete raditi zajedno u ovoj našoj kako se nadam boljoj budućnosti Hrvata i Srba koji su jezgra ove naše rekao bih — po svom uvjerenju — republike Hrvatske (Tako je! burni aplauz. Živjela jedinstvena fronta Srba i Hrvata! Živjela!).

Vaše veliko djelo nije tek sada započelo, to je započelo još prije i vašim nastojanjima kao i ovim što sam prije spomenuo imamo zahvaliti da je došlo pred nekoliko vremena u ovoj istoj dvorani do one velike istine, do one velike nikad nezaboravljene sjednice, tj. Hrvatskog sabora¹² (Živio Hrvatski sabor! Živio! burni aplauz). Ne znam kako bih to sve dalje spomenuo, što bi oslovio, kako bih uvećao s jednom riječju. JNOF sve još jednom — ponavljam — i seljake i radnike, i sve druge kulturne radnike, Hrvate i Srbe, poziva da pođu jedinim

časnim putem slobode do potpunog oživotvorenja ideala o kojima su sanjali naši veliki ljudi. Ja vas pozdravljam! (Živio! Aplauz).

Drug *Mladen Iveković*: Riječ ima komandant GŠH general-lajtnant drug Ivan Gošnjak (burni aplauz). Kad se uspeo drug Gošnjak na govornicu, u sali nastaje još burniji aplauz i povici »Živio drug Gošnjak!« »Živio!« (burni aplauz). Drug *Gošnjak*: Drugovi i drugarice! Ovaj rat koji već traje pet godina postavio je pred čovječanstvo alternativu ili slobodu ili ropstvo. Svi ljudi svih profesija i staleža bili su ili u jednom zaraćenom taboru ili u drugom uvučeni kao šarafići da služe, odnosno da doprinesu ili porobljavanju ili borbi za slobodu. Nema ni jednog zanimanja, ni jedne profesije, koja danas ne bi direktno donášala na strani reakcije, na strani fašizma za porobljavanje miroljubivih naroda ili na strani tih naroda koji se odupiru neprijateljima slobode. Počamši od običnog zanatlje, od onoga koji radi, koji izrađuje oružje, pa do kulturnog radnika, umjetnika, svi ti ljudi upregnuti su u stvaranje pobjede na jednoj ili na drugoj strani. Fašizam je podvrgao svojoj sili sve, da bi postigao svoj cilj. On je potčinio i nauku i kulturu da bi i nju iskoristio za postignuće svog cilja, za porobljavanje miroljubivih naroda. Mi znamo da slobode duha pod fašističkim režimima i nema. Umjetnost pod tim režimima nije mogla da se razvije. Umjetnost nije bila ništa drugo nego sluškinja tih režima koja je imala da prima naređenja što će da piše, što će da radi i sve ono trebala je izvršavati što je išlo u cilju tih njihovih gospodara.

U našoj borbi, u našoj zemlji, našli su se na jednoj strani naši kulturni radnici, koji su do nedavno zajedno sjedili u istim klubovima i u istim ustanovama. Jedan dio najnaprednijih, onaj dio koji je uvijek vodio borbu uglavnom sa onim dijelom koji je ostao na onoj strani, našao se danas u našim redovima, našao se na prvim položajima. Naši kulturni radnici počeli su da stvaraju novu kulturu. Stali su u naše redove u prvo vrijeme s puškom u ruci, dok docnije zahvaljujući rezultatima naše borbe nije došlo do toga da bi se mogao organizovati ovakav kongres kakav je danas. Svi oni koji su ostali na drugoj strani, svjesno ili nesvjesno, služe ugnjetavanju našeg naroda (Tako je! aplauz). I danas kad se vi sastanete s njima, s vašim starim znancima, neće nijedan biti među njima koji će moći podignute glave gledati vam u oči (Tako je! aplauz).

Sve što ste vi ovdje na prvim položajima postigli jeste doprinos za borbu, koju evo već vode tri godine naši narodi. Ovaj doprinos je velik. On je značajan. Vaša slova, vaša slika, doprinosi jačanju i razvijanju naše borbe. Oni nas pomažu i oni jačaju jedinstvo našeg naroda. Dok, naprotiv, oni na drugoj strani pomažu neprijatelja, zavlache našu borbu, otežavaju nam borbu i zbog toga bez sumnje narod će biti u pravu da ih pozove na odgovornost zbog toga (Tako je! aplauz).

Kulturno-umjetničko stvaranje na oslobođenoj teritoriji uzelo je velike razmjere. Mi smo svjedoci jednog velikog i kulturnog zbivanja kakvo ovi krajevi, koji su jedan od najzaostalijih — tako reći — u našoj zemlji, nisu nikad poznavali. Kod nas izlazi na stotinu listića, knjiga, časopisa itd. Naš kulturni život u vojsci također je vrlo bujan. Prije tri godine nekad polupismeni i nepismeni danas učestvuju u pisanju bilo zidnih bilo džepnih novina. Mislim da imam pravo ako kažem da postoji samo jedna vojska, jedna armija gdje borci učestvuju toliko u kulturnom zbivanju kao u našoj (Tako je! burni aplauz). Sve ovo što je postignuto ovdje nije stvoreno u nekakvom kabinetu, već je stvoreno na prvim linijama, stvoreno je pod neprijateljskom vatrom, stvoreno je pod cijenu

izlaganja života i sve što je postignuto zato i predstavlja veću vrijednost nego da je postignuto pod drugim uslovima (Tako je! aplauz).

Pred vama, drugovi i drugarice, kulturni radnici, stoji [zadaća] i vama je palo u dio da vi budete ti koji ćete današnje patnje, današnja stradanja, današnje ogromne žrtve, koje je naš narod pretrpio u ovoj borbi, prenijeti na novu generaciju, na novo pokoljenje, da bi ih ponukali kao trudbenici da budu spremni da stupe u obranu svih tekovina koje smo mi u ovoj borbi stekli (Tako je! burni aplauz).

Riječ ima drug *Mladen Iveković*: Riječ ima major *Owen Reed*, predstavnik savezničke vojne misije (burni aplauz). (Kad je stupio na govornicu, prisutni kliču »Živjeli naši saveznici! Živjeli naši veliki saveznici Engleska, Amerika i Rusija! Živjeli!).

Major *Reed Owen*: Drugovi i drugarice, ponosan sam što sam vaš gost večeras na ovoj svečanosti... (čita govor)¹³. [Posljednji put bio sam u ovoj lijepoj dvorani prilikom jednog drugog značajnog događaja — Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. Nesumljivo je velika čast biti predstavnik vaše britanske braće po oružju u tako značajnim okolnostima. Zasjedanje ZAVNOH-a bilo je doživljaj koji neću nikada zaboraviti. Za mene je to bio izraz slobodne Jugoslavije. Međutim, večeras na vašem kongresu, kulturni radnici, osjećam se još više kao kod kuće, jer sam i sam bio glumac prije rata. Kad ovako ovdje stojim večeras, dolaze mi na um vrlo poznate riječi Shakespearea¹⁴: »Cijeli svijet je pozornica, a svi muškarci i žene su glumci.« Kako je sjajna vaša pozornica — pozornica slobodne Jugoslavije — kako sjajno vi, pod vodstvom vašeg velikog maršala, izvodite vaše uloge. Mnogo sam mjeseci s velikim divljenjem i interesom čitao vaše novine i slušao vaše pjesme. Što sam vidio jučer u ovoj dvorani prilikom glavnog pokusa, pokazalo mi je još življu sliku udjela, koji kultura igra, i koji će u još većoj mjeri igrati, u vašem pokretu. Rečeno mi je da su pojedini vaši borci bili pozvani s fronta da nastave borbu kao umjetnici. Mnogi od vas borili su se i bili ranjeni. Mislim da nema nijedne vojske na svijetu, koja bi pridavala toliko važnosti kulturi. I vi imate pravo. Jer pobjeda nije pobjeda, ako umjetnost i ljepota ostaju pobijedeni. Pravo je nesumnjivo moćnije od mača. Uvjeren sam da će poticaj koji vi dajete vašim umjetnicima u Narodnooslobodilačkoj vojsci osigurati vam sjajnu baštinu za dane mira koji su pred nama. Sve što sam vidio izvanredno je po svojoj iskrenosti i životnosti. Ja bih želio da mogu sve to ponijeti sa sobom širom svijeta — u London, Washington i Moskvu, kako bi cijeli svijet mogao vidjeti onako jasno, kako sam ja vidio, ideje za koje se borite.

Preostaje mi samo da zaželim vašem Kongresu puni uspjeh i da vama, kulturni radnici slobodne Jugoslavije, izrazim najtoplije pozdrave savezničkih armija koje imam čast predstavljati — armija Sjedinjenih Država Amerike i Britanske zajednice naroda. Želim, zaboravljajući na čas da sam u uniformi, da vam izručim posebnu poruku bratstva mojih drugova — glumaca i glumica Velike Britanije. Smrt fašizmu — Sloboda narodu.] (govor je često prekidano poklicima odobravanja i burnim aplauzom.) Kad je završio govor, prisutni kliču »Živjeli naši veliki saveznici! Živjela saveznička vojna misija!¹⁵ Živjela!«

Drug *Mladen Iveković*: U ime srpskih javnih radnika govorit će drug Moša Pijade (Živio! burni aplauz s povicima: Živio!).

Drug *Moša Pijade*: Drugovi i drugarice, kulturni radnici Hrvati i Srbi, želim da ovaj vaš Kongres prvi ove vrste u trećoj godini našeg velikog oslobodila-

škog rata, pozdravim u ime srpskih umetnika i novinara. Ne mogu da kažem da iza mene, iza moga pozdrava stoje gusti redovi ni slikara, ni kipara, ni novinara. Kao što je i pre rata u Beogradu u centru Srbije i kao što je i tada samo vrlo mali deo umetnika i novinara, kao što je tada vrlo mali deo osećao sa narodom i za narod, a ogromna većina ostala tupa u svojim osećanjima (Tako je! aplauz), takvu je sliku pružao Beograd i u ovom ratu. Mali broj onih, koji su pre rata znali gdje im je mesto, našli su to mesto, uzeli su oružje u ruke i pošli u šumu. Od tog malog broja na životu je danas sasvim mali broj. Izginulo se. Nešto je izginulo kao borci s puškom na našim slavnim bojištima, nešto je pobijeno u zatvorima Gestapoa, koji su produženje stare beogradske Glavnjače sa istim onim zlikovcima, koji su bili zlikovci i dželati i pod starom Jugoslavijom u istoj toj Glavnjači. Nikad neću zaboraviti misli velikog francuskog kipara Rodena,¹⁶ koji je govorio pišući o gotskim katedralama u Francuskoj, da nema velike umetnosti osim one koju narod razume i da umetnik mora uvek biti s narodom, makar i kad narod nije prisutan, kad narod sam nije dovoljno svestan, zato umetnik mora razumeti potrebe naroda i dušu naroda i biti sa njime. To niste ni vi zaboravili. To ste i vi imali na umu, i to ima na umu svaki pravi umetnik, iako sam nije možda tako jasno tu misao formulisao, ili možda nije pročitao tu misao. Ali onaj pravi umetnički osećaj, istinski i iskreni, stvaralački, on mora umetnika da dovede na taj put. Ja se sećam baš danas, kad gledam jedan takav kulturni kongres i kad prođem u uspomeni razne druge kulturne manifestacije širom Jugoslavije u toku ove naše oslobodilačke borbe, ja se sećam kakvi su bili naši počeci. Trebalo je mnogo pobeda, trebalo je mnogo uspeha na bojištima, da se omogući da mogu doći glumci, sastaviti pozorišta, držati predstave po gradovima, pa i u šumama, ali s jednim čitavim ansamblom, da stvaraju horove i da penju nivo našeg umetničkog delovanja. Mi smo počeli sa time da su naše čete i naši bataljoni imali svoje male kulturne ekipe, svoje male horove i oslobađajući tamo negde po Bosni ili Sandžaku, oslobađajući selo za selom, naši su bataljoni sa tim svojim kulturnim grupicama priređivali priredbe, male predstave, recitacije, horske recitacije, male jednočinke, koje su sami pisali i stvarali i pevali svoje pesme koje su u većini nikle među samim partizanima.

Naši bataljoni, osobito Prva proleterska brigada,¹⁷ idući kroz Bosnu još 1942, nosili su iz sela u selo ne samo slavu svog oružja, ne samo pobedu nad neprijateljima, ne samo spasavanje muslimana od četničkog klanja i ne samo spasavanje srpskog seljaka od ustaškog klanja i ne samo političke zborove, gde su objavljivali usred te borbe i klanja nužnost bratstva i ljubavi i zajedničku borbu, nego su im čitali, deklamovali, pevali i igrali. Tako je počeo naš kulturni rad. I taj se kulturni rad razvio i mogao je kroz ove godine da okupi velik broj i novinara i publicista i slikara i kipara i muzičara i svih drugih da bi dali na jednom višem nivou veće i značajnije stvari. Ali ja želim, ja želim da niko od nas ni jednog trenutka ne zaboravi da je sav taj rad omogućen onim radom onih hiljada malih boraca, koji su težili za kulturom, koji su bili zapostavljeni, koji su pre rata bili u ogromnoj većini i nepismeni i koji su svojim sopstvenim rukama stvorili kulturno delo (Tako je! aplauz). Stvorili i onda kad je još retko ko bio u tom da ih pomogne i nisu oni to ispustili još ni danas iz ruku. I danas nema te jedinice, nema te čete partizana ili naše NOV koja ne živi svojim intenzivnim kulturnim životom. Nema toga kraja u našoj otadžbini, gde narod svojim pesmama, koje se neprekidno obnavljaju, kojima svakodnevno stvara sve nove i nove strofe, gde narod pokazuje koliko je

intenzivan taj njegov kulturni život i koliko je ogromna žeđ i glad za kulturnim podizanjem (Tako je!, aplauz).

Tako je stvorena jedna ogromna široka prostrana baza za delo svakog kulturnog radnika, za delo onih kulturnih radnika, koji nisu izgubili vezu s narodom, koji su stali uz narod i koji će uz narod ostati. Na toj bazi mi treba da gradimo i odmaknemo li se od toga, zaboravimo li i na časak te ogromne narodne mase, borbene i žive, koje nose budućnost, jer je mačem izgrađuju i svojom krvlju,¹⁸ mi ćemo prestati biti umetnici (Tako je! aplauz), prestaćemo biti kulturni radnici, kao što su to prestali biti svi oni, koji se bilo u Beogradu ili Zagrebu, ili ma gde nalaze na strani neprijatelja kao njegove sluge (Tako je! aplauz). I kao što smo se u ljubavi neraskidno vezali s našim narodima, sa čovekom iz puka, tako nas najdublja mržnja deli od onih, takozvanih kulturnih radnika, umetnika i novinara, koji su psi na lancu fašizma (Tako je! burni aplauz). Sa tim slugama fašizma nema umetnost, nema kultura ništa zajedničko i mi nemamo sa njima ništa zajedničko (Tako je! aplauz). I kad znamo da ćemo Jugoslaviju očistiti od svakog fašističkog đubreta, mi smo svesni i spremni da je očistimo i od takvog kulturnog đubreta — lažne kulture (Tako je! aplauz). Znajući i videći da smo svi nadahnuti takvim mislima, takvim željama, ja želim ovom vašem kongresu sretan rad (Živio! burni dugotrajni aplauz).

Drug *Mladen Iveković*: U ime slovenskih javnih radnika govorit će drug dr Joža Rus. (Prisutni kliču: »Živio«! aplauz, »Živjeli slovenski kulturni radnici«!).

Drug dr *Joža Rus*: Tovariši in tovarišice, dragi bratje Srbi in Hrvati kulturni delavci. Žal mi je da se naša delegacija naših kulturnih delavcev ni mogla udeležiti te sijajne manifestacije kulture srpskega in hrvatskega naroda na Hrvatskem. Dolžnost mi je da v njeni odsotnosti da kot podpredsednik O. F.¹⁹ slovenskega naroda izrečem in opravičim delegacijo Slovenije, izrečem pozdrave najtopleje bratske pozdrave naših kulturnih delavcev vam kulturni delavci Hrvatske (Živio! burni aplauz).

Bratje in sestre, resnično me prevevajo čuvstva sreče da morem na vašem prvem kongresu spregovoriti vam v pozdrav. Ničesar nisem bolj želel kot to da bom pri taki manifestaciji, najvrednejši manifestaciji katero more narod dati o svoji lastni vrednosti prisoten, in če bi bil srečen da lahko spregovorim par besed v pozdrav.

Tovariši in tovarišice, čudovit je obraz našega naroda v tej borbi. Nič ni na njem več starega. Niti eden od naših narodov ne nosi več starih potez na svojem obrazu. Sva je lica spremenila, vsem sije iz celega obraza polno življenja, polno stremjenja, polno odločnosti, polno volje k zmagi in svobodi (Tako je! burni aplauz). Ne manjka tem obrazom strogosti ki jo izraža borec takrat kadar z vsemi svojimi silami udarja po sovražniku. Naš borec ve zakaj mora udarjati po sovražniku. On ve da je njegova borba najsvetejša, da je njegova borba človeška, dolžnost braniti svojo domovino, svojo bodočnost in svojo svobodo (Tako je! aplauz). Naš borec in naš narod ne morejo in ne bodo mogli nigdar imeti zavesti da so v tej borbi kaj zakrivili proti človeštvu. Naš borec ima mogočnosti prikazati človeštvu da mu za ničemer ne teži srce. Naš borec ima za vsako človeško čuvstvo svoje mesto v svojem srcu. Tu ni tope prazne strogosti vojaka ki ga gonijo samo živalske sile v boj. Naš borec ni osvajač, naš borec je borec za plemenitost v človeštvu (Tako je! aplauz). In te poteze niso različne na nobenem našem borcu, niso različne na našem narodu. Ves naš narod ima enoten izraz. Vsi borci imajo enoten izraz, izraz bratske enotnosti

vseh narodov Jugoslavije (Tako je! aplauz). Nikomur ni bilo treba ostvarjati to enotnost po političnim načelima in političnim metodama to je ostvarilo življenje teh borcev, stremljenje in volja borcev do svobode in zmage. V ta obraz, v ta enoten obraz vseh narodov Jugoslavije gleda celi svet. Zakaj se je zazrl vanj? Jasno, za to, ker je najčistejši i ker ima največ življenja v svojem obrazu. Da taka enotnost more nastati ni stvar nižih dobrin in vrednosti, temveč je to stvar više vrednosti, stvar kulturne vrednosti katera edina more ostvariti tako enotnost. Zato mi je pomen vaše manifestacije za kulturo, vaš prvi zbor v tem smislu, v tem cilju tako važnega pomena. Kakor nas je združila kulturna enotnost, enotno stremljenje v tej borbi tako nas bo ohranila ta kultura enotne v bodočnosti, če ji bomo ostali vsi zvesti — nalaga vam naloge kakršne doslej v naši kulturni niso bili omogočene.

V naši državi, sedanji državi, mi smo položili temelje, ki bodo omogočili tisto svobodo ki je prava svoboda v delu in najplemenitejšim človeškim ciljem nujno potrebna (Tako je! aplauz). Če bi kulturni delavci, če bi kultura bila po strani našim bojnim njiavam, ne bi to bil pravi narodni boj (Tako je! aplauz). Kultura je tako navezana na ljudsko silo od najnižje do najvišje da brez njih ni življenja. V celi zgodovini človeštva se je ohranila samo kultura ki jo je ohranil narod iz koga [je] vznikla (Tako je! aplauz). Mi smo pri polni svesti te ohranjene kulture s celotnim življenjem naroda s celotnim življenjem vsakega pojedinca mi smo to zavest povdarili v samem početku. Imena Tito, Nazor, Vidmar to su izraz naše borbe (Tako je! burni aplauz). Naloga ki jo bomo morali izvršiti ki smo jo s pristopom v to borbo za osvobojenje sosprijeli so velikanski. Pri prvem pogledu ta prvi kongres kulturnih delavcev Hrvatske je prvi korak temu činu v tem delu. Iz vse duše na začetku kongresa želim da bi bil čim uspešnejši v korist vseh narodov Jugoslavije — naj bo čim več svobode, Živeli! (aplauz, Tako je!).

Drug *M. Iveković*: Riječ ima talijanski javni radnik Eros Sequi, lektor talijanskog jezika na Sveučilištu u Zagrebu, koji je ostavio Zagreb i došao u NOB (Živio! aplauz, Živjela napredna Italija! Živjela antifašistička Italija! Živjela! aplauz).

Eros Sequi: Compagni e compagne . . ., (svoj pozdravni govor čitao je).²⁰ [mentre tutte le terre d'Europa si scuotono al rombo citorioso degli eserciti della libertà, avanzanti a spezzare i vincoli della tirannia fascista, ho la fortuna di interrompere la vita di combattente per porgere il saluto più cordiale della vera cultura italiana al congresso della cultura croata sul territorio liberato].²¹

Drugovi i drugarice, onome koji ne poznaje čudesa što su ih učinili ovih godina, u borbi bez predaha, ljudi ove zemlje, svi odani svome svetom idealu, činilo bi se nevjerojatno da prisustvuje sastanku, kao što je vaš i kulturnim manifestacijama, koje ne bi mnoge zemlje bile kadre ostvariti ni za vrijeme mira.

Istinska talijanska²² kultura obraća se na vas s bratskim pozdravom i toplim čestitkama za ova vaša ostvarenja, koja, jer su uspjeh kulture, postaju također i njeno bogatstvo, i dar koji joj vi dajete. Ovaj pozdrav neće vam biti neprijatan, jer vam ga šalje prava talijanska kultura, koja je, kao i vaša, željna slobode i suprotstavlja se svakoj tiraniji. To je pozdrav velikog mnoštva radnika jedne kulture, koja stresa sa svog sjaja blato kojim su je pokrile duge godine fašizma da se povrati u novi život, u svijet koji će biti ljepši, jer je bio kaljen najvećom žrtvom — krvi.

Drugovi, dugo i bolno je bilo iskušenje koje je izdržala talijanska kultura za vrijeme dugih godina fašizma. Na nju su se ogorčeno okomili svi štetni eksponenti fašizma. Fašizam je sam po sebi, kao negacija svake slobode, a napose slobode duha, već jedan kulturni apsurd, jer je kultura stalno razvijanje i stalno napredovanje, hranjeno slobodom. Za zločin izvršen nad svojom kulturom talijanski narod svojom jednodušnom borbom za oslobođenje optužuje fašizam i one koji su — prodavši se fašizmu — kao Giovanni Gentille dali tom zločinu filozofsko-etičko pseudoopravdanje. Talijanski narod izrekao je već svoju osudu. Giovanni Gentille i mnogi njemu slični više ne postoje. Pogodilo ih je tane talijanskih rodoljuba.

Fašizam je preko organa za odgoj pokušavao stvoriti tzv. Mussolinijevu generaciju, ucjepljujući silom omladini pseudomoralne ideje i navike, što je ona odbijala ili s apatijom ili indiferentnošću ili pobunom, aktivnim i junačkim učestvovanjem tisuća i tisuća mladih ljudi, koji su naročito posljednjih godina čamili u tamnicama poluotoka.

A šta tek da se kaže o cjelokupnom nacionalnom životu, u kome su sve grane kulture bile gušene tiranskim zahtjevima fašizma?

Štampa, kinematografi, izdavačka poduzeća, sve je to moralo doći pod kontrolu neuke fašističke hijerarhije koja je vidjela u tim moćnim sredstvima narodnog odgoja samo izvor svoje zarade. Dovoljan je primjer zloglasnog Galeazza Ciana, ministra narodnog odgoja i kasnije vanjskih poslova, koji je postao vlasnik stanovitog broja najraširenijih talijanskih listova. Bezbrojni su bili slučajevi kulturnog tlačenja. Zašto je A.²³ Palazzeschi morao baciti u koš svoju sočnu satiru o imperijalizmu, koja se zove »Dva propala imperija«? Zašto su poznati filozofi Ruggero²⁴ i Calogero²⁵ morali platiti svoje idealno poštenje dugim godinama tamnice? Jednoga dana bit će napisana povijest mučeništva talijanske kulture, koja odbija svaku odgovornost za djela i nedjela fašizma i dokazuje svoju čistoću predanošću kojom učestvuje u današnjoj borbi za oslobođenje. Kao što je u vašoj zemlji Vladimir Nazor, tako je u Italiji Concetto Marchesi, čovjek u godinama, slavni klasični filolog i rektor univerziteta u Padovi, napustio mirne studije i pošao teškim putovima partizanskog života. Tim putovima pošao je val ustanka i života, volja za uskrnuće i slobodu, koja će pobratiti naša dva naroda i povezati naše dvije kulture vezama čvršćim nego ikad prije jer su to veze krvi u borbi za zajedničku stvar. Fašizam je za vrijeme od 20 godina prekinuo kulturnu suradnju, koja je uvijek vezala dva naroda na obali istoga mora, ali su sada sve mržnje i nepravde spaljene u plamenu opće borbe i skoro će u novom miru to isto more povezati jače nego ikad dva naroda i oni će se, sigurni, vratiti kulturnom stvaranju, jer su slobodna demokratska. Jugoslavija i slobodna demokratska Italija uzajamna garancija mirne i plodne egzistencije.

S moje strane sretan sam da je usprkos zlodjelima, koja su u vašoj domovini učinili izrodi mog naroda, opet započela suradnja vaše i naše kulture i, koliko mi dozvole moje snage, starat ću se da se ona čim više proširi i produbi. Na tome obavezuju i daju mi pravo mjeseci koje sam proveo u vašim borbenim jedinicama.

Dužnost mi je da platim dug zahvalnosti za vaš primjer uopće, a napose za pouku koju sam dobio od vaših kulturnih radnika, koji su kao Vladimir Nazor, kome se divim, okrunili svoje životno djelo borbom za slobodu u redovima

partizana, žrtvujući često svoje dragocjene živote kao mladi talentirani pjesnik Ivan Goran Kovačić, s kojim me je vezalo kratko prijateljstvo.

Žrtve vaših ljudi, slavna borba vaše NOV, i njena veličanstvena djela pod vodstvom vašeg velikog maršala, koga i moja domovina danas veliča, omogućili su s vašim kongresom i novu vezu između vašeg i mog naroda, vezu bratstva Hrvata i Talijana u borbi protiv zvjerskog nacističkog okupatora.

Mi Talijani, borci u redovima vaše slavne NOV, ponosni smo što možemo da se borimo pod zapovjedništvom Vašeg velikog maršala Tita.

Nadahnut tim duhom bratstva i suradnje, želim Vam, moja braćo drugog jezika, najbolji uspjeh u vašem radu i nastojanju, i vjerujem da ćemo uskoro vratiti našem nebu smiješak mira i opjevati našim radom slobodu naroda.

I ponovit ću s vašim pjesnikom:

Otvorite sva srca, sva vrata duše vaše!
Drugovi, tek je danas počelo žiće naše
I naša prva mladost.]

Govor je prekidan aplauzima. Na završetku govornika je burno pozdravila sva publika. »Živio vođa antifašističkog pokreta u Italiji drug Ercolli!²⁶ Živio! Živjelo borbeno jedinstvo talijanskog i hrvatskog naroda! Živjelo!« (aplauz). Živjeli kulturni radnici slobodne Italije! Živjeli! (aplauz).

Drug *M. Iveković*: U ime kulturnih radnika Istre govorit će drug Zdenko Štambuk (Živjela Istra! burni aplauzi).

Drug *Zdenko Štambuk* čita svoj pozdravni govor.

[Drugovi i drugarice! U ime kulturnih radnika Istre pozdravljam I kongres predstavnika hrvatske kulture²⁸ na oslobođenom teritoriju naše domovine. Pozdravljam taj Kongres u ime onoga dijela našega naroda, koji je najduže i najbolnije stenjao pod tuđinskom čizmom, koji je 20 godina bio izložen najbrutalnijem odnarođivanju i fizičkom uništavanju.

Istra je u otvorenoj oružanoj borbi za svoju slobodu pod vodstvom našega velikog i ljubljenog Maršala Tita već gotovo godinu dana. Ona je svjesna svog neizmjernog duga svom hrvatskom i drugim narodima Jugoslavije, koji su svojom čudesnom teškom borbom u dvije godine omogućili i njoj da se digne i da tako izrazi volju čitavog hrvatskog naroda, koju je II zasjedanje ZAVNOH-a²⁹ oblikovalo u odluci o pripojenju Istre majci Hrvatskoj.³⁰

I zato danas Istra, usprkos krvavom divljanju nacista, fašista, ustaša i četnika, usprkos masovnom klanju, paležu i pljački čitavih sela vodi sve odlučniju borbu za uništenje okupatora i njegovih izmečara, za oslobođenje, za sretan život u miru i radu. Zato danas dvije istarske brigade³¹ tuku neprijatelja na svakom koraku i izbacuju iz borbe mjesečno oko 800—1.000 neprijateljskih vojnika, uništavaju njegov saobraćaj i čine mu teškim i skupim svaki čas proveden izvan njegovih žičanih ograda. Zato danas talijanske jedinice vode borbu rame uz rame s hrvatskim i tako, usprkos svim nastojanjima okupatora, reakcije i fašizma, manifestiraju odlučnost i volju talijanskog življa Istre da borbom u jedinstvu s hrvatskim narodom ostvare svoju nacionalnu slobodu i preporod u okviru demokratske federalne države Hrvatske. Zato je Istra od 7000 mobiliziranih poslala u ostale hrvatske krajeve više od 3000 svojih sinova boraca da tako na svim poljima borbe ostvare i učvrste oslobođenje i ujedinjenje naše

domovine. Zato je Istra, pomažući hranom borce 13. goranske divizije³² u toku prošle zime i proljeća, vratila dio duga onima, koji su neposredno najviše učinili za njeno oslobođenje prije nego što je plamen oslobodilačkog ustanka zahvatio i nju.

Kulturni i prosvjetni radnici u Istri bore se s velikim poteškoćama. U pomanjkanju narodne inteligencije, koja je, ukoliko je postojala u malom broju, emigrirala u bivšu Jugoslaviju i tamo se u većini prodala vlastodršcima, Istra je bila u posljednjim decenijama prepuštena gotovo sasvim razornom djelovanju fašističkih »prosvjetitelja«, bilo kod kuće bilo u vojsci. Hrvatski jezik pretrpio je teška iznakaženja i u samom dijalektu, dok je literarni jezik masama uglavnom nepristupačan. Politički rad je prema tome ovdje više nego igdje drugdje vezan uz kulturno-prosvjetni rad. Naše je djelovanje ipak utoliko olakšano, što je riječ o narodu željnom znanja i prosvjete kao ljetna zemlja kiše. Postoji svuda velika ljubav prema materinskom jeziku očuvanom kroz stoljeća borbe od ugušenja, pa prema tome i težnje da se jezik ispravi i očisti, da se nauči ispravan jezik, što za sada, više nego sama škola, mora da učini naša sve obilatija štampa. U Istri sada izlazi *Glas Istre*³³ i *Il Nostro Giornale*³⁴ (za talijansku manjinu), te još nekoliko časopisa. Štampan je u kratkom razdoblju od nekoliko mjeseci velik broj brošura i letaka na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku. Do sada je, uza sve poteškoće, izbačeno blizu 1,000.000 štampanih stranica.

Ipak, sve to nije još ni izdaleka dovoljno. Naš kulturno-prosvjetni rad u Istri treba pomoći. On može da živi i razvija se uspješno samo u što užoj suradnji i uz što veću pomoć kulturnih i prosvjetnih radnika oslobođene Hrvatske. Zato kulturni radnici u Istri pozdravljaju ovaj kongres uvjereni da će njegov rad donijeti vidljive koristi narodu i u Istri i mole vas, drugovi i drugarice, da u svom radu i nastojanjima posvetite naročitu pažnju našoj Istri, koja se poslije tolikih stoljeća ropstva vraća u krilo hrvatske domovine, i koja teži za tim da u što kraće vrijeme, borbom i radom, postane i u kulturnom smislu integralni dio nove demokratske federalne Hrvatske, kao što je to odlukom čitavog hrvatskog naroda postala već i u političkom.

Živjela naša ujedinjena domovina, demokratska, federalna Hrvatska.

Živio naš veliki vođa, Maršal Tito!].

(Govor je često prekidan burnim aplauzima. Kad je završio svoj pozdrav, burno je pozdravljen aplauzom i usklicima: Živio hrabri narod Istre!)

Drug *M. Iveković*: U ime dalmatinskih javnih radnika govorit će drug Ivo Tijardović, skladatelj (aplauz).

Drug *Ivo Tijardović*: Drugovi i drugarice, u ime 60 kulturnih radnika Dalmacije i u ime odbora koji se konstituirao prigodom prve konferencije kulturnih radnika Dalmacije, održane na otoku Hvaru, u glavnom gradu Hvaru, zapala me je čast da pozdravim prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Dalmacija Marulića³⁵ koji je, kad je Juditu pisao, mislio na svoj narod, jer Asirci nisu nitko drugi nego Turci, a Juditini zemljaci nisu nitko drugi nego naš narod. To najbolje dokazuje prva ilustracija, prvo izdanje, toga djela. Dalmacija Gundulića,³⁶ Palmotića,³⁷ Držića,³⁸ Dalmacija Hektorovića,³⁹ Lucića⁴⁰ i čitave plejade naših književnika i pjesnika i klasika sve tamo do Luke Botića, do Andrije Kačića-Miošića, do Sime Matavulja, do Ive Čipika, do Ive Vojnovića, pa do našeg najvećeg živućeg pjesnika Vladimira Nazora; Dalmacija likovnih umjetnika svjetskoga glasa kao što su Medulić,⁴¹ koji je, na žalost, poznat širom.

svijeta pod imenom Schiavone, Jurja Dalmatinca, Radovana, Buvine,⁴² kao i velikog niza drugih poznatih i nepoznatih umjetnika na tom polju; Dalmacija s vijencem muzičara s Jarnovićem⁴³ na čelu, Dalmacija kolijevka stare hrvatske narodne vlasti, Dalmacija Republike Dubrovačke ponosne, Dalmacija starodrevne Republike Poljičke, Dalmacija neretljanskih i omiških gusara, Dalmacija u vjekovnoj borbi za glagoljicu, Dalmacija u isto tako vjekovnoj borbi za svoju slobodu protiv okupatorskih zavojevača, zvali se oni Mlečići, Turci, Austrijanci ili Talijani; Dalmacija narodnog preporoda, Dalmacija Pavlinovića,⁴⁴ Prodana,⁴⁵ Biankinija, Nodila,⁴⁶ Supila⁴⁷ i drugih prvoboraca za narodna prava i slobodu nije se mogla oglušiti kada je naša slavna Komunistička partija (Živjela naša Komunistička partija! aplauz) pozvala njen narod⁴⁸ na ustanak u ovu tako krvavu u historiji nečuvenu zvjersku borbu protiv morskog okupatora, protiv mrske ljudske nemani. Eto, takva Dalmacija odazvala se listom i zgrabila pušku, pogotovo kad je vidjela koje je sve ljude ta Komunistička partija prigodom prvih napada na neprijatelja žrtvovala. Ja to mogu da kažem, jer sam bio u pjevačkom društvu »Zora« gdje je bio velik broj mladića, uzornih ljudi, radnika, koji su živjeli samo za svoju familiju, za rad i obrazovanje, a koji su svi redom pali kao žrtve za slobodu i strijeljani su u Sinju od mrskih fašističkih bandita. Dalmacija se tada, kako rekoh, listom digla, a s njom i sva njena inteligencija. Onu šačicu inteligencije koja se nije digla, mi ne smatramo našom narodnom inteligencijom. Prema tome, mogu da kažem da se dalmatinska inteligencija listom digla u borbu za svoj narod. Među tom inteligencijom našao se i velik broj kulturnih radnika. Vas će možda zanimati što su sve kulturni radnici načinili za našu NOB. Što su oni učinili do pada Italije to vam je vrlo dobro poznato, jer se o tom mnogo pisalo u našoj štampi, ali što su učinili poslije kapitulacije Italije, mislim da vam je manje poznato.

Prigodom njemačke navale na Split, [kad su Nijemci] koji su, zadobivši velike gubitke, uspjeli zauzeti⁴⁹ Split, velik dio kulturnih radnika prijavio se našoj vojsci i s našom vojskom dijelio je zlo i dobro. Tako je uslijed nadiranja čelika i mehaničkih sredstava, kojih mi nismo imali, Nijemcima uspjelo zauzeti Split, a naši kulturni radnici zajedno s vojskom i narodom povukli su se na četiri dalmatinska otoka. Većina nas je bila na otoku Hvaru. Jasno je da je tada nastala izmjena misli kulturnih radnika usmeno i pismeno, te se izrazila želja da se održi zajednički sastanak. Tako je došlo do prve konferencije koju nismo htjeli nazvati kongres, jer smo živjeli u uvjerenju da će do kongresa doći najprije u Hrvatskoj, a poslije u Jugoslaviji. Utanačili smo konferenciju, i to na otoku Hvaru, u gradu Hvaru. Konferencija je trajala dva dana. Otvaranje je bilo vrlo svečano u starodrevnom kazalištu, najstarijem kazalištu na Balkanu, sagrađenom 1625. godine.⁵⁰ Svečani moment bio je veličanstven. Drugi dan bilo je čitanje referata sa svih polja umjetnosti. Interesantni su bili ti referati koji su nam otkrili nastojanja naših umjetnika da se svom narodu pomogne na kulturno-prosvjetnom podizanju. Poslije referata razvila se diskusija koja je razbistrila mnoge pojmove u tom smislu. Tu su se donijele važne odluke, npr. ona o uklanjanju tuđinskih spomenika, a koji nisu umjetničke vrijednosti, kao što su neki mletački lavovi, kojih osobito ima na našim otocima. Na temelju tih lavova mi znamo što je naš narod doživio od Talijana u posljednjim decenijama. Također je donesena odluka da se renovira dom Hanibala Lucića, da se podigne spomen ploča Pribojeviću,⁵¹ koji je prije 400 godina propagirao sve-slavensku misao. Odlučili smo očistiti i renovirati Hektorovićeve tvrđalje u Starome gradu, ali, na žalost, mnogo toga što je zamišljeno nije ostvareno uslijed

nadiranja Nijemaca. Sada su se naši kulturni radnici morali povući na otok Vis, a s otoka Visa razmišljali su se zajedno s narodom onamo gdje su ih saveznici mogli smjestiti. Mnogi od njih danas su na Sinajskom poluotoku u Aziji, gdje je, tako reći, u pustom kraju smješteno pet naših velikih logora⁵² s oko 30.000 žitelja. Oni tamo vrše svoju dužnost kao učitelji, kao pedagozi, kao publicisti i kao umjetnici u našim kazališnim trupama, ili kao pjevači. Osim toga, ima dana kad su zaposleni kao radnici, kao pralje i nosači, kad pomažu u radu prebacivanja materijala iz jednog mjesta na drugo, kad rade svakodnevne poslove. Manji dio je u Italiji. Grupa njih je u selu Cozzano kod Monopolija. Ta grupa ima zadatak da upriliči što prije izložbu likovne umjetnosti i priredi koncert naših glazbenika u Italiji. Ujedno se predviđa da se ta grupa uputi u Englesku, Ameriku i Sovjetski Savez, ukoliko to budu dozvoljavale prilike, u svrhu upoznavanja saveznika s našim kulturnim vrednotama. Dužnost mi je bila da ovo u kratkim potezima iznesem, ali je važno da pročitam imena svih kulturnih radnika iz Dalmacije, koji su pristupili NOP-u, a potrebno bi bilo navesti i imena onih kulturnih radnika — kad bi se to moglo a ima ih veliki broj — u okupiranim gradovima koji rade nesebično za naš NOP, koji na žalost ne mogu ovamo doći. Književnici i publicisti u čije ime ja na ovom kongresu govorim su slijedeći:⁵³ dr Cvito Fisković, Orebić; Jure Franičević, Ploča-Vrisnik; Marin Franičević, Vrisnik; Živko Jeličić, Split; Vjekoslav Kaleb, Tjiesno; Josip Kirigin, Hvar; Jure Kaštelan, Zakućac; Milka Lasić, Šibenik; Sibe Miličić, Brusje; Šerif Šehović, Zagreb; Paula Zon, Sarajevo; dr Miloš Žanko, Split; Aco Ujdurović, Gradac; Šime Vučetić, Vela Luka; Čiro Čičin-Šain, Vodice.

Kompozitori: Silvije Bombardelli, Split; Marijan Burić, Podšpilje; Josip Hatze, Split; Ivo Tijardović, Split.

Slikari: Đorđe Bojanić, Korčula; Rudolf Bunk, Berlin; Nikola Gnjatović, Zadar; Cvijeta Job, Split; Živko Kljaković, Solin; Joko Knežević, Rogoznica; Jakica Miličić, Brusje; Ljubomir Nakić, Zadar; Bartul Petrić, Starigrad i Vojka Ružić, Split.

Kipari: Šime Dujmović, Hvar; Ante Kostović, Drvenik i Marin Studin, Kaštel Novi.

Arhitekti: Ing. Helen Baldasar, Dubrovnik; Braco Borozan, Split; Andrija Čičin-Šain, Split; ing. Vlatko Drašković, Zagreb; arh. Đuka Kavurić, Zagreb; ing. Boris Katunarić, Split; ing. Josip Kodl, . . . ; Ivo Kurtović, Hvar; ing. Marko Markovina, Split; ing. Dragan Petrić, Sl. Požega; arh. Neven Šegvić, Split; ing. Milivoj Vukasović, Srem. Mitrovica; Aljoša Žanko. Svi ovi koje sam nabrojao prisustvovali su našoj konferenciji koja je održana u gradu Hvaru 18. i 19. XII 1943. Od ove grupe manjina je u Italiji, a većina se nalazi na Sinajskom poluotoku u Aziji.

U Italiji se nalaze ovi književnici i publicisti: dr Josip Smodlaka, dr Ljubo Leontić, dr Ivo Lapena, ing. Hranko Smodlaka, Borivoj Leontić, dr Stjepo Gunjača i dr Andro Vid Mihičić.

Kompozitori, pijanisti, violinisti: dr Bruno Bjelinski, Božica Vlašić, Ksenija Nonveiller-Kadija, prof. Tibor Dukes.

Pjevači: Aleksandar Savin.

Slikari: Oton Postružnik, Oskar Herman, Adelina Bakotić-Vlainić, Zika Vlainić i Petar Zrinski.

Svi su oni izjavili želju, bilo usmeno ili pismeno, da ih se uklopi u listu imena članova kulturnih radnika Hrvatske na ovom današnjem Kongresu.

Još moram nadodati da su prilikom konferencije održane na otoku Hvaru od Dalmatinaca komemorirani: Božidar Adžija, publicist, Milica Bešević, slikarica, Ivan Lozica, kipar i Fani Politeo, publicistkinja, kao i svi ostali koji su večeras također komemorirani.

Ja mislim da sam ovdje prikazao u kratkom potezu stanje kulturnih radnika u Dalmaciji te izražavam njihove želje da ovaj Kongres potpuno uspije i da se na njemu nađe pravi put u umjetničkim nastojanjima iz naroda, s narodom i za narod, a u sklopu NOP-a i da se definitivno formira jedno tijelo dalmatinskih i hrvatskih kulturnih radnika.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

(Promjene u tekstu govora naknadno je unio sam govornik.)

Drug *Mladen Iveković*: Drugovi i drugarice, time je ova točka večerašnjeg svečanog dijela našeg Kongresa završena. Ja se u ime sazivačkog odbora Kongresa zahvaljujem odličnim govornicima, koji su pozdravili ovaj Kongres i koji su ga obogatili svojim mislima, dali mu značaj, sadržaj i širinu.

Prelazimo na drugu točku dnevnoga reda — čitanje pozdravnih brzojava. Molim drugaricu *Nadu Sremec*, da pročita te brzojave.

Drugarica *Nada Sremec* čita pozdravne brzojave,⁵⁴ koji su upućeni:

- 1) Maršalu Sovjetskog Saveza J. V. Staljinu,
- 2) Predsjedniku Britanske vlade g. Winstonu Churchillu,
- 3) Predsjedniku SAD g. F. Rooseveltu,
- 4) Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu (Živio, burni dugotrajni aplauz).

[Pozdravni brzojav Maršalu Jugoslavije *Josipu Brozu Titu* glasi:

»Sa svog I Kongresa upućuju kulturni radnici Hrvatske svoje borbene pozdrave Vama, najvećem sinu i vođi naroda Jugoslavije. Svjesni da nepresušne kulturne vrijednosti našeg naroda mogu biti sačuvane od barbarskog fašizma samo aktivnom borbom, što je već tri godine vode herojski narodi Jugoslavije pod Vašim mudrim rukovodstvom, kulturni radnici Hrvatske, koji u toj velikoj borbi dijele s narodom zlo i dobro, riješili su, da sve svoje snage, znanje i umijeće organizirano i jedinstveno ulože na ubrzanje pobjede nad švapskim okupatorom i njegovim ustaškim i četničkim slugama. Učvršćujući i proširujući svoje redove, izgrađujući na djelu borbeno jedinstvo i bratstvo hrvatskog i srpskog naroda, kulturni radnici Hrvatske zavjetuju se Vama, voljenom prvoborcu i vođi našeg naroda, da će ustoustručiti napore u borbi za narodno oslobođenje i za izgradnju slobodne i ujedinjene Hrvatske i demokratske federativne Jugoslavije.

Živio maršal Jugoslavije Tito, vođa naroda Jugoslavije.«]⁵⁵

- 5) AVNOJ-u (živio AVNOJ! aplauz),
- 6) Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije,
- 7) ZAVNOH-u,
- 8) Izvršnom odboru JNOF Hrvatske,
- 9) Centralnom komitetu KP Hrvatske (Živjela KPH, burni aplauz),

10) Kulturnim radnicima Sovjetskog Saveza, Engleske i Amerike,

11) Sveslavenskom kongresu SSSR.

(Čitanje svih pozdrava praćeno je burnim pljeskom.)

Drug *M. Iveković*: Prima li Kongres ove pozdrave? (prima se! burni aplauz). Drugovi i drugarice, dužnost nam je da se sjetimo kulturnih radnika u fašističkim koncentracionim logorima i zatvorima. Molim druga Lastu da pročita pozdravni telegram (aplauz).

Drug *Lasta* (čita pozdravni telegram upućen kulturnim radnicima u fašističkim konc. logorima i zatvorima, burni aplauz).

[»Drugovi u fašističkim tamnicama i logorima! Kulturni radnici oslobođene Hrvatske sretni su, što mogu da se bore, rade i stvaraju u punoj slobodi, ali je njihova sreća pomućena, jer vi, drugovi, ne možete s nama da dijelite sve ono što sloboda donosi. Ni u jednom času našega rada ne silazi s naših očiju slika vaše patnje. Toliki od nas ostavili su najbolji dio života u tim strašnim mučilištima, i naša je veza s vama tako čvrsta, kao što je jaka naša veza sa životom koji ovdje nastaje. Mi dobro znamo da vam dani traju kao vječnost, da vam tijelo kopni od gladi, da je pod udarcima nečovještva vaših tamničara snaga vaša pri kraju i da je život mnogima od vas teži od smrti koja vas svaki dan obilazi. Drugovi i drugarice! Ovdje, u slobodnoj domovini, gradi se novi život u koji ste vi vjerovali, ali vam je ostajao pred sviješću kao dalek san.

Istina, naša nova domovina koju mi gradimo još se puši od garišta, još njome odzvanja kopito tuđeg zločina i tuđe pohlepe, još nas traže umorne oči beskućnika, još leševi plivaju po vodama i gnjiju po oranicama. Ali nova se domovina ipak rađa. Drugovi! U svakoj našoj osnovi, u svakom našem udarcu, u svakom času našeg stvaralačkog uzbuđenja uplele su se bezbrojne smrti drugova, koji se neće više k nama vratiti. U svaki naš napor, u svaki naš uspjeh kojim mi gradimo novu građevinu, našu i vašu, mi prilažemo i vaš dio.

Za umirenje, vama i svima onima koji čame po fašističkim tamnicama i logorima porobljene Evrope, poručujemo, da mi ovdje gradimo novi život, da iz veličajne borbe našega naroda crpemo sadržaje novoj slobodi; da iz tragične kušnje naših dana oslobađamo našu zemlju i postavljamo temelje bratstvu sviju naroda njezinih, kroz sva vremena da gradimo putove solidarnosti sviju naroda svijeta.

Drugovi, zar ne čujete, kako iz daljine tutnje koraci slobode? Neka vam ova naša poruka bude preteča vedre budućnosti.«⁵⁶

(U pozadini dvorane glazba svira »Hej Slaveni«) Poklici »Živjelo oružano bratstvo svih slavenskih naroda u borbi protiv tuđinskih zavojevača!«⁵⁷

Drug *M. Iveković*: Drugovi i drugarice, ovim je svečani dio Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske završen. Nastupa pauza, u kojoj će drugovi delegati i predstavnici naših organizacija i vojske razgledati izložbu, a poslije toga bit će dan kazališni program (završeno u 23,50 h).

Nakon pauze od 20 min:

Drug *M. Iveković*: Drugovi i drugarice, riječ ima drug Marko Vujačić, predstavnik crnogorskih javnih radnika.

Drug *M. Vujačić*: Drugovi i drugarice, ako iko ima pravo da stane pred ovom ratnom pozornicom prije nego vidimo da se digne ova zavjesa i da nam junaci sa bojnih polja pokažu muke naših stradanja to najpreče pravo ima Crna Gora (Živjela bratska Crna Gora, burni aplauz), jer je 500 godina imala krvavu binu, krvavo pozorište, krvavih poljana, planina i krvavih megdana. Mi smo kroz te vjekove stvorili našu pjesmu, našu kulturu ili kako Njegoš⁵⁸ u svojoj pjesmi kaže: »Udri vruga, ne ostav mu traga, ili gubi obadva svijeta« (aplauz). Njegoš na jednom mjestu još vrlo lijepo kaže: »Blago tome, ko do vjeka živi, imao se rašta i roditi«, i oni velikani, koji su kroz vjekove čuvali slobodu, čuvali svoju nezavisnost, svoj jezik i svoju kulturu, oni nikad umrijeti neće, kao ni vi svi, koji danas stvarate, nećete nikada umrijeti za iduće hiljade pokoljenja (Tako je! aplauz).

Mi Crnogorci nismo na pozornicu izlazili da se udaljavamo od naroda, ili da predstavljamo tuđe zemlje, tuđe vladare i tuđe pobjede, no smo čvrsto prihvatili oružje Mandušića,⁵⁹ Mičunovića⁶⁰ i Hajduka Stanka i drugih velikih likova, kakvi su bili na pozornicama krvavih bojeva i ratova (Živio! Tako je!).

Ovo što čini danas hrvatski narod, što diže pozornicu Matije Gupca i svih velikana, od njega pa do našeg uzvišenog vojskovođe i genijalnog maršala Tita (Živio, živio maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, Tito, Tito... aplauz). Mi održavamo po Crnoj Gori, Hercegovini, Sandžaku i Boki Kotorskoj pozornice, ali se na njima pojavljuju glumci sa handžarom Mandušića i Mičunovića, pokazuju se sa handžarom maršala Tita — jer mi nismo nikad nikome kazali ko nas vodi, no kuda nas vodi, vodi nas onome, kud nas je vodio Mandušić i Mičunović, vodi da svi Slaveni od Soluna do Soče stanu na jednu tribinu — na tribinu Moskve (burni aplauz). Nema sile ni nebeske, ni zemaljske, koja nas smije ustaviti da tu pozornicu ne vidimo i da na nju ne stanemo i da sa nje sve muke i patnje umjetnički iznesemo, da ih vidi čitav svijet (Tako je! burni aplauz). Ovo što danas činimo mi, ne samo vi Hrvati, no svi narodi ujedinjene federativne Jugoslavije, to ne čini ni jedan narod u pokorenoj Evropi, jer mi smo tri godine dana čuvali kapiju Evrope za naše saveznike, umirali na kocu i konopcu, ali kapiju nismo napustili (Tako je! aplauz). Ta kapija je omogućila da izađu na pozornicu Evrope svi saveznici, olakšala je i danas su oni moćni. Ona nije bila napuštena, mi smo je čuvali i pomoću nje izlazimo danas na pozornicu svijeta, a to imamo da zahvalimo našoj hrabroj i viteškoj NOV i PO (Živio! aplauz).

Nisu dobili megdan, nego su dobili ono što su poželjeli. Nama je evo tri godine svaki dan bio bina, svaki dan pozornica, ali krvava i slavna. Naša nova pozornica je temelj naše nove historije i nove kulture. Nova pozornica će nam poslužiti, da sve ono, što je služilo tuđinu, zakopamo glogovim kocem.

Drugovi i drugarice, ja vas neću zamarati, jer će se brzo otvoriti zavjesa ove pozornice da vidite naše umjetnike, da vidite, kako naši junaci na kulturnom polju biju velike bitke kao [što] i na bojnom polju s mačem gone dušmana.

Ja ću završiti. Neka živi naša hrabra pobjednička NOV (Živjela! aplauz). Živjeli svi naši saveznici koji sa svih strana idu nam u pomoć, ali mi smo avangarda i ta avangarda neće se zaustaviti do Berlina (Tako je! dugotrajan aplauz).

Održan je slijedeći kazališni program: »Dosta je čekanja«, »Majka pravoslavna«, »Robovanje, borba i pobjeda« — balet, »Zmija u procijepu«, »Požar Like« i »Rodoljupci« (vidi program). Prvi dan Kongresa završen je u 3,10 poslije ponoći, 26. VI 1944.

26/27. juna 1944.

II DAN KONGRESA

U 20.30 sati dolazi predsjednik ZAVNOH-a drug Nazor. Svi prisutni u dvorani ustaju. »Živio predsjednik ZAVNOH-a drug Vladimir Nazor! Živio!« (burni aplauz). Zatim ulaze redom ostali gosti. »Živio predsjednik AVNOJ-a drug Ivan Ribar!« (aplauz). »Živio drug Marko Vujačić, predstavnik Crne Gore. Živio drug Rus, predstavnik slovenskog naroda!« (aplauz). »Živio drug Andrija Hebrang!« (burni aplauz). »Živio komandant Hrvatske drug Gošnjak!« (aplauz). »Živio maršal Tito! Živio! Tito, Tito, Tito! Živio maršal Sovjetskog Saveza drug Staljin! Živio potpredsjednik AVNOJ-a drug Moša Pijade! Živio komesar Hrvatske!⁶¹ Živjela junačka herojska NOV! Živio predstavnik Istre drug Mandić!⁶² Živjela Crvena armija! Živio Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije! Živjela demokratska federativna Jugoslavija!«

U 21,45 sati drugarica prof. Zdenka Munk otvara današnje zasjedanje Kongresa: Drugarice i drugovi, kao prva točka večerašnjeg programa ponovo se izvodi »Zmija u procijepu« od druga Ive Čaće.

Daljnje točke navedene su u priloženom programu od točke 1—15.

Drug *Radauš*: Drugovi i drugarice, ovim je svečani dio programa ovog Kongresa završen i poslije kratke pauze počinje radni dio programa.

RADNI DIO KONGRESA

Započeo u 1 sat 30 minuta

Drug *Radauš*: Otvaram radni dio Kongresa, gdje će pojedini drugovi dati referate iz pojedinih oblasti kulture i umjetnosti. Na dnevnom redu su referati: 1. Petar Lasta: Put naše književnosti,⁶³ 2. Mladen Iveković: O našoj publicistici,⁶⁴ 3. Đoka Petrović: Kazalište u narodnooslobodilačkoj borbi,⁶⁵ 4. Ivan Čaće: Narodni umjetnici samoaktivisti.⁶⁶

Drug *Radauš*: Drugovi i drugarice, pošto je vrijeme poodmaklo to ćemo diskusiju odgoditi za sutra. Vrijeme i mjesto sastanka objavit će se pri ručku.

Predlažemo komisiju za sastavljanje manifesta kulturnih i javnih radnika Hrvatske⁶⁷ u koju ulaze drugovi Petar Lasta, Vlado Popović i Ivan Vejvoda. Prima li se drugovi ova komisija? (prima, aplauz).

(Drugi dan Kongresa završen je u 3.10 sati po ponoći, 27. VI 1944.)

III DAN KONGRESA

počeo 27. VI u 15 sati u šumi izvan Topuskog

Drug *M. Iveković*: Drugovi i drugarice, nastavljamo radni dio Kongresa kulturnih radnika Hrvatske čitanjem referata, a poslije toga još će biti nekoliko točaka.

Prvi referat je druga Vanje Radauša — O likovnoj umjetnosti.⁶⁸

2. Franjo Mraz — Seljačka književnost i slikarstvo.⁶⁹

3. Spiller — O muzici.⁷⁰

4. Supek: O nauci⁷¹ — Ostrogović: O arhitekturi.⁷²

5. Čitanje pisma i prijedloga Marijana Jurkovića, koji ovdje nije prisutan, a zatim prijedlog za osnivanje kluba kulturnih radnika i prijedlog odbora za sastav manifesta kulturnih i javnih radnika Hrvatske (svi su ti referati čitani).

Referat druga *Ivana Supeka* — O nauci;⁷³ Drugovi i drugarice, čovječanstvo je u posljednja dva vijeka prošlo jedan burni i streloviti razvoj. Nove snage su pristupile ljudskom društvu koje su ga potresle i pokrenule. Te nove snage proistekle su iz nauke i tehnike. Svaka pojava, svako društveno i idejno stvaranje nastaje svakidašnjim ljudskim životom. Objektivno svijet je onakav kakav postoji, kakav se prenosi u našu svijest i odražava se u glavama čovjeka.

U svom referatu drug se zatim osvrće na proizvodnu djelatnost ljudskog društva, počam od grčkog i rimskog doba. Govori o geometriji, o otkrivanju zakona koji vladaju u prostoru među tijelima, a uz to se osvrće i na socijalno-političke prilike — na ropstvo. O mehanici koja se počela razvijati potkraj feudalizma, kada se rađa obrt i industrija, zatim o nauci Galileja,⁷⁴ Keplera⁷⁵ i Newtona.⁷⁶

On prikazuje zakone mehanike i njihovu primjenu u proizvodnji ljudskoga društva. Zatim citira Descartesa:⁷⁷ »L'homme c'est la machine« (čovjek je stroj), te analizira mehanički nazor gledanja na svijet.

Govori o novim pronalascima Faradaya⁷⁸ i Maxwella⁷⁹ u području elektromagnetizma a zatim o suvremenom razvoju fizike, makroskopskoj i mikroskopskoj stvarnosti, te spominje naučnike Nielsa Bohra, Louisa de Brogliea. Opširno se osvrće na novo naučno tumačenje o atomu, elektronu — pozitronu i neutronu, te o undulatornim i korpuskularnim gibanjima. Prikazuje naučna istraživanja naučnika Diraca.⁸⁰ Osvrće se na naučna istraživanja Gregora Mendela »O genima« i u vezi s time o kvantnoj teoriji u biologiji.

Zatim govori o ulozi naučnog istraživanja u otkrivanju sila koje vladaju zakonima u prirodi, koje bi se mogle korisno upotrijebiti u ljudskoj proizvodnji (referat nije u cijelosti odštampan, pošto ga je drug predao sazivačkom odboru).

Drug *M. Iveković*: Drugovi i drugarice, našem Kongresu uputio je drug M. Jurković, član bivše redakcije »Izraza« i bivši član »Hrvatske naklade«, vrlo interesantno pismo i prilog sa svojim prijedlozima o prijevodu ruske suvremene i klasične literature, pa ću ga sada pročitati. Drug se danas nalazi u NOB-u, u Hrvatskom zagorju, ali zbog bolesti nije mogao doći na Kongres (čita pismo).

[Drugarskom

Propagandnom odjelu ZAVNOH-a

Na temelju poziva objavljenog u 5. broju *Vjesnika*, organa ZAVNOH-a (koji je broj tek ovih dana stigao ovamo) podnosim ovim Kongresu kulturnih i javnih radnika 2 prijedloga. Poradi srčane bolesti nisam u mogućnosti da pješačim, te neću, na žalost, moći lično prisustvovati toj kulturnoj i političkoj

manifestaciji, ali vas, drugovi, molim da računate na moju punu suradnju, kako u pravcu realizovanja prijedloga koje podnosim, tako i za sve druge zadatke koje će Kongres postaviti.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Marijan Jurković, [v. r.]
bivši član redakcije »Izraza«,⁸¹
bivši član Književnog odbora
»Hrvat. naklade«⁸²

U Hrvatskom zagorju, 25. travnja 1944.

1.) Plansko prevođenje ruske književnosti jedan je od gorućih problema koje treba početi rješavati odmah, jer ćemo se inače u času potpunog oslobođenja naći pred krupnim teškoćama.

a) Posao koji treba svršiti golem je, pogotovu ukoliko se tiče sovjetske književnosti iz koje je u nas prevedeno tako neznatno malo. Uzroci su poznati, te ih ne treba ovdje napose spominjati. Pa i ono što je prevedeno valjat će prevoditi i izdavati iznova jer su gotovo svi ti prijevodi uglavnom falsifikati, bilo zbog toga što su izostavljeni najbitniji dijelovi teksta, ili zbog klasno-tuđe pozicije samih prevodilaca i izdavača, ili zbog grubog nepoznavanja jednog i drugog jezika, a da se i ne govori o klasičnom falsificiranju koje se kod nas vršilo onim žalostivim predgovorima, književnim oglasima i tobožnjim prikazima kojima se pokušavalo, hvatajući se za autokritiku u sovjetskoj književnosti, izostaviti tendenciju tih djela i upraviti je protiv same sovjetske države. (O čitavoj toj raboti koju su preko 20 godina obavljale u Hrvatskoj razne »Zabavne biblioteke«, »Binoze«, »Savremenici« i druge knjižnice pisao sam još godine 1941).⁸³

U posljednje tri godine domovinskog rata sovjetski pisci dodali su nove sjajne stranice svom prijašnjem djelu. Nove knjige Mihaila Šolohova (»Они сражались за родину«), Ilje Erenburga (»Падение Парижа«), kojih smo pojedine glave mogli čuti u književnim emisijama moskovskog radija, zatim brojne novele, očerki i reportaže drugih sovjetskih pisaca, poznatih i nepoznatih — upravo vape za prijevodom, jer se u njima odražava divnom snagom herojska borba s mrskim okupatorom.

b) Uz prevođenje sovjetskih pisaca hitno je i dobivanje novih, odnosno provjeravanje i izdavanje starih prijevoda ruskih klasika XIX vijeka, koji čine jednu od najslavnijih komponenata kulturnog nasljeđa, kojega baštinici naše narodne mase moraju postati što prije. Imamo, doduše, i dobrih i odličnih hrvatskih prijevoda (Iso Velikanović), ali ni u jednom od tih izdanja nema dobrih komentara, predgovora koji bi pravilno osvijetlili djelo i pisca. Nama su potrebna izdanja ruskih klasika snabdjevena predgovorima i komentarima u kojima će biti zabilježeni posljednji rezultati sovjetske književne nauke, koja je otvorila nove vidike i na same pisce i na golemu ulogu koju je literatura odigrala u razvoju ruskog društva u XIX vijeku.

Nama je potreban Tolstoj L. N.⁸⁴ u svjetlu koje je na nj bacio Lenjin i s komentarima koji se nalaze u definitivnom, sovjetskom izdanju, njegovih djela (90

tomova!). U novim izdanjima morat ćemo i mi restaurirati čitave partije Tolstojevog najjačeg teksta koje je carska cenzura izbacila, pa ih tako nema ni u našim starim prijevodima. Nama su potrebne mnoge knjige I. S.⁸⁵ Turgenjeva, koga su doduše od svih starih Rusa kod nas najviše prevodili, ali mršavi »komentari« u »Matičnim«⁸⁶ izdanjima ne mogu zadovoljiti današnjeg čitatelja. Potreban nam je Ščedrin (M. J.⁸⁷ Saltikov) od kojeg imamo prevedenu jednu jedinu knjigu, pisac čije je slike i uzrečice preuzeo narod, pisac čije satirične likove i britke riječi tako često navode u svojim spisima i govorima Lenjin i Staljin (od svih ruskih beletrista XIX. vijeka, Lenjin u svojim djelima najčešće citira Ščedrina). Potrebna su nam takva izdanja Gorkoga u kojima će se čitatelju pokazati kakav je put prešao Aleksej Maksimovič od »Makara Čudre« preko »Matere« do »Djela Artamonovih« i »Života Klima Samgina« — kako je i čime je bio uvjetovan taj golemi ideološki i estetski razvoj piščev. Potrebno je da najposlije dobijemo takva izdanja djela A. P.⁸⁸ Čehova, da naš čitatelj konačno shvati da Čehov nije bio nikakav komedijant, »lagani humorist« ili »pesimist«, kako lažno tvrde naši leksikoni i enciklopedije, nasljeđe prošlosti i književna dostignuća svog vremena. »Umjetničko čitanje« je dakle usko povezano s našom epohom. Ono se pojavilo i moglo se pojaviti samo u onoj zemlji gdje narodne mase tako brzo i tako željno prodiru u područja kulture koja su im do juče bila potpuno zatvorena. Jedan »laureat-čitač« može za desetak časaka oduševiti tisuće slušača za Gorkoga ili Majakovskoga,⁸⁹ Romaina Rollanda ili Maupassanta,⁹⁰ Cesarca⁹¹ ili Nazora.⁹² »Laureat-čitač« čita danas vojnicima, sutra seljacima, on obilazi fabrike i radionice, javlja se pred mikrofonima radio-stanica. Tko god je ikad čuo za bilo kog ruskog »laureata-čitača« mora priznati da je to jedan od najmoćnijih načina, da se najviša dostignuća literature najbržim putem prenesu u mase. Statistike govore da posvuda nakon posjete »laureata-čitača« silno raste u posudbenim bibliotekama i u knjižarnicama potražnja djela onih autora koji su bili na čitačevom programu. »Laureat-čitač« stiže i tamo kamo ne može doći ni kazalište, ni film, ni radio. Jer i za teatar i za film i za radio potrebno je više ljudi, potrebni su skupi aparati, a »laureat-čitač« putuje sam i može na svakom mjestu, čak i pod vedrim nebom, okupiti svoju publiku. Kod nas, gdje su komunikacije loše, a posla mnogo, ova ustanova morala bi imati veliku budućnost.

Potrebno je spomenuti da »umjetničko čitanje« nema gotovo nikakve sveze s takozvanim »recitacijama« koje su posljednjih godina u Zagrebu znali prirediti studenti slavisti, gdje su kazališni glumci pred najviše stotinjak gospodskih mladića i djevojaka deklamirali stihove. »Laureati-čitači«, prije svega, nisu glumci, nego profesionalni čitači, zatim oni čitaju uglavnom prozu — i, što je najglavnije — oni rade s narodnim masama predajući im ne pomodnu književnu robu, nego najviša dostignuća. Naši plaćeni profesori i knjižari koji su njegova djela izdavali u malim sveščićima s lascivnim naslovnim stranama, htjeli su ovog velikog borca⁹³ prikazati onakvim kakvim on nikad nije bio, otupiti i slomiti oštrice njegovom životnom djelu. Potreban nam je čitav Gogolj. Potrebna nam je uzorita proza Puškinova⁹⁴ i proza Ljermotovljeva.⁹⁵ Potrebna bi nam bila bar po jedna knjiga izabranih kritika Bjelinskoga,⁹⁶ Dobroljubova,⁹⁷ Pisareva,⁹⁸ Černiševskoga.⁹⁹

Ovo su samo glavne linije u kojima bi se imao kretati ovaj rad koji zahtijeva godine planskog truda ne čovjeka pojedinca, nego povezane skupine radnika. Posao je to golem, a poslenika malo. Od uvijek je u Hrvatskoj broj znalaca ruskog jezika bio veoma skroman (dapače, poslije svjetskog rata mnogo manji

nego potkraj XIX vijeka). Fašizam se pobrinuo da izbriše najbolje, ubivši one koji bi znatno mogli pomoći na ovom polju. Pali su: August Cesarec, Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Pavao Markovac — sve dobri poznavaoči ruskog jezika i literature. Tu su velike praznine. Valjat će da se zbiju svi preostali radnici na ovom sektoru, da se povežu i hitno otpočnu po planu raditi. (Treat će, naravno, ozbiljno povesti računa i o pitanju kadrova.)

Da bi se ovaj posao mogao pravilno razvijati potrebno je najhitnije dobiti originalni materijal iz SSSR: knjige, časopise, književne novine, nove kataloge GIHL-a.¹⁰⁰

2.) Trebalo bi i kod nas u okviru kulturno-prosvjetnog rada osnovati »umjetničko čitanje« (художественное чтение), zatim »natjecanje čitača« i iz njih proizašle »laureate-čitače« — ustanove koje su danas veoma proširene i popularne u SSSR. »Umjetničko čitanje« je nov način umjetničkog doživljavanja književnog djela u epohi kad se narodne mase, koje su stotinama godina živjele u mraku, žure da usvoje kulturno svjetsku i domaću književnost, držeći stalno pred očima najviša ideološka i estetska mjerila.

Ustanova »umjetničkog čitanja« morala bi već sada za vrijeme oslobodilačkog rata, naročito u redovima NOV i PO i na oslobođenom teritoriju, odigrati važnu kulturnu ulogu.

Detaljne obavijesti o tehničkom provođenju »natjecanja čitača« trebalo bi zatražiti iz SSSR.

Na temelju svega izloženoga podnosim Kongresu kulturnih i javnih radnika slijedeća

2 prijedloga:

- 1.) da se mobiliziraju svi književni radnici znalci ruskog jezika i da se hitno, po planu, počne prevoditi: a) sovjetske pisce, b) ruske klasike.
- 2.) da se uvede ustanova »umjetničkog čitanja«, »natjecanja čitača« i »laureata-čitača«.¹⁰¹

Drugovi i drugarice, prije nego prijedemo na diskusiju o svim referatima, dat će drug Vanja Radauš prijedlog o osnivanju kluba kulturnih radnika o čemu je bilo govora na sjednici Sazivačkog odbora kongresa (čita prijedlog). [»Klub bi imao zadatak: okupiti i povezati sve do sada razbacane i nepovezane snage na kulturnom polju; pronalaziti mlade talente, rasute po brigadama i selima; preuzeti na sebe organizaciju obavještavanja inostranstva o našem kulturnom stvaranju; organizirati javna predavanja, čitanje literarnih sastavaka, kazališne priredbe, izložbe slika; organizirati kursove za odgajanje čitača literarnih djela — čitača-laureata, koji u drugim naprednim zemljama, osobito u Sovjetskom Savezu, igraju veliku ulogu u upoznavanju širokih narodnih redova s književnim stvaranjem; pomagati sve kulturne napore«.¹⁰²

Drug *M. Iveković*: Drugovi, ovdje je iznesen jedan prijedlog o kojem se već raspravljalo dugo vremena i kod nas u Hrvatskoj i u Dalmaciji i u Istri, a vjerojatno i u drugim krajevima naše zemlje. Osnivanje kluba kulturnih radnika — mislim da je to važan rezultat ovoga Kongresa i prije nego što prijedemo na diskusiju o referatima želim da drugovi kažu svoje mišljenje o tom

klubu, da bi vodstvo, koje će biti izabrano, imalo direktive za rad u budućnosti, pa vas molim da uzimate riječ po toj dnevnoj točki rada (nitko se ne javlja za diskusiju). Smatrate li taj klub za odlično djelo i njegovu korisnu ulogu u kulturnom životu?

Drug *Štambuk*: Ja mislim da baš u momentu kad osjećamo prerast naše oslobodilačke borbe iz same borbe u pozitivno i široko ostvarenje naše nove države, i kad se osjeća nužnost da se pređe iz elementarnog učestvovanja kulturnih radnika u oslobodilačkoj borbi na jedan širi plan i rad za stvaranje osnova naše nove državne politike i kulture, dužnost je da izradimo plan kulturnog rada koji će biti žarište i kristalizaciona baza. Zadaci kluba vrlo su široki i vrlo veliki i ja sam uvjeren da bi se samo na taj način moglo pristupiti konkretnom rješavanju kulturnih zadataka, da će taj klub radi olakšanja i uspješnijeg rada u svim provincijama imati svoje sekcije. To je potrebno u današnje vrijeme kod teškog saobraćaja. Ja sam uvjeren da je ovaj prijedlog bio vrlo dobar i da naš Kongres ne bi bio potpun, ako ne bi došlo do osnivanja tog kluba.

Drug *M. Iveković*: Prema tome, drugovi, smatram da se prima prijedlog sazivačkog odbora o osnivanju »Kluba slobodnih kulturnih radnika«. Sazivački odbor napravio je prijedlog da se u predsjedništvo toga kluba izaberu drugovi: Za počasnog predsjednika kluba predlažemo druga Vladimira Nazora (aplauz, zatim čita članove predsjedništva i članove sekretarijata Kluba). Prima li se drugovi ovaj prijedlog? (Javljaju se neke drugarice i predlažu da se u predsjedništvo kluba uvrsti više drugarica. Jedan drug predlaže da se u članstvo predsjedništva kluba uvrste i drug Marijan Jurković i dalmatinski književnik Jure Kaštelan.) Prema tome drugovi, konstatiram da je na I kongresu kulturnih radnika osnovan »Klub slobodnih kulturnih radnika Hrvatske«, da je na tom Kongresu izabran za počasnog predsjednika drug Vladimir Nazor, da su u predsjedništvo ušli drugovi (čita imena), da su u sekretarijat ušli drugovi (čita imena).¹⁰³

Da živi prvi klub slobodnih kulturnih radnika Hrvatske! (aplauz).

(Drug Štambuk opet predlaže da se pristupi formiranju sekcija po provincijama, tako da Klub ima mrežu preko koje će raditi. Drug M. Iveković odgovara mu da je to stvar predsjedništva Kluba i da će se riješiti na prvoj sjednici Kluba. Naknadno, neki drugovi predlažu da se u predsjedništvo kluba treba uvrstiti i drug F. Gaži, a drugarica Balen¹⁰⁴ kaže da je trebalo više žena umjetnica ući u predsjedništvo Kluba. Naknadno su primljeni u sastav kluba drugarice Jela Jančić i Zdenka Munk. Drug M. Iveković prekida diskusiju o tom pitanju.) Drug dr Šilović¹⁰⁵ govori o prijedlogu Marijana Jurkovića ističući da je vrlo umjestan i da treba najhitnije pristupiti njegovom ostvarenju.

Drug M. Iveković kaže da će se to riješiti na sjednici Kluba.

»Drugarice i drugovi, rezultati ovog Kongresa, iako su sadržani u našem zapisniku i u referatima, iako mi te rezultate nosimo u našim srcima s naše priredbe, mi te rezultate treba da sažmemo u kratkoj pismenoj formi, u manifestu, kako smo ga mi nazvali. Jučer je izabrana komisija za sastav tog manifesta. Komisija je izradila teze za sastav manifesta, koji će biti što prije štampan i objavljen. Te teze nisu gotov manifest, nego će se na osnovu tih teza izraditi proglas.¹⁰⁶ Teze će vam pročitati drug Ivo Vejvoda« (drug Vejvoda čita teze manifesta, koje su primljene).

Drug Štambuk predlaže da se u manifest uvrsti i pozdrav drugovima kulturnim radnicima u tamnicama i zatvorima. Drug Geršković predlaže da se naglasi djelovanje fašizma na kulturu.

Poslije kraćeg odmora prelazi se na diskusiju o referatima.

Drug *Joža Horvat*: Drugovi, u povodu referata druga Laste o književnosti meni su se nametnule neke misli, koje bih htio podvući. Književnost je — istakao je drug u svom referatu — odnos prema stvarnosti, a ne nikad mimo stvarnosti. Ja bih još dodao da je to naročiti odnos prema stvarnosti i književnosti i da umjetnik ima zadatak, da tu stvarnost obuhvati na sve načine, da je uzdigne svojim stvaralačkim snagama na viši stepen. Drugovi, stvarnost je naša takva da ona pruža svakom umjetniku, pa i književniku, neobičnih mogućnosti i neiscrpnih izvora koji su golem rezervoar svih mogućih doživljaja i slika ne samo za danas, nego mu mogu i ubuduće dati inspiracije da u kasnijim godinama te utiske sredi, dade im čvrst temelj i podlogu, koja će omogućiti da u njegovim djelima bude života, krvi i strujanja duha i duha koji mi danas proživljavamo. Maksim Gorki na jednom mjestu kazao je slične riječi: »Najdramatičniji junak sadašnjice jest čovjek koji shvaća današnja zbivanja.« I zaista takav čovjek može da bude u prvom redu predmet umjetničkog zahvaćanja u tu stvarnost. Ne bismo mogli kazati da je u našoj stvarnosti cijeli narod postao takav junak. Naš narod u cjelini pokazao je da je shvatio i zaista ušao u bit zbivanja, štoviše sve svoje snage i svoj život stavio je odlučno na jednu stranu, na stranu napretka, na stranu boljeg, sretnijeg i slobodnijeg života. Time je pokazao da je pravilno nazreo jedino mogući tok zbivanja događaja i jedino mogući tok života. Takav narod koji je u cjelini postao junak, u zbivanju, može svakom umjetniku dati neiscrpljive mogućnosti njegovim stvaralačkim izražavanjima.

Zato je velika sreća nas mladih ljudi, i pisaca i [iz] ostalih grana umjetnosti, da smo ne samo svjedoci toga zbivanja, nego i akteri — borci — i nema sumnje da mi neprimjetno crpimo u sebe goleme snage, koje će već prema snagama našeg talenta koji nosimo u sebi, danas ili sutra, doći do punog izražaja. Naime, ja tu misao podvlačim zbog toga, jer želim naglasiti da je samim tim za mnoge naše drugove, kulturne radnike koji se nalaze van naše borbe, makar bili s nama i uz nas i pisali nam razna pisma i izdavali plamene manifeste, oni će mnogo tim izgubiti zato što se ne nalaze baš ovdje, baš u našoj oslobođenoj zemlji.

Nije slučajno da su poslije oktobarske revolucije u danima teškim za mladu sovjetsku državu sovjetski umjetnici ostali u svojoj zemlji, nisu htjeli da je napuste, jer su znali da će izbivanje izvan zemlje koja se preporuča ipak ostaviti neizbježne tragove, ostaviti praznine u njihovim doživljajima, izbljediti neke stvari i oni neće danas ili sutra, kad budu stvarali svoja djela, neće imati one snage, one krvi kao što se to svakodnevno izražava u njihovim rečenicama. Danas, drugovi, za nas ja mislim da je to također važno. Ne treba više da kažem o tome. Dovoljno je ako netko od nas gleda ranjenog druga u borbi, na položaju, kako mu krv klokoče i kako život postepeno nestaje u njemu ili kad gleda kolonu tisuća izbjeglica žena i djece. Nema toga što bi moglo nadoknaditi maštom ovo neiscrpivo bogatstvo koje svakodnevno susrećemo po našoj zemlji.

Drugovi, druga stvar koju bismo mogli u povodu toga potcrtati jest odgovornost nas kulturnih radnika prema narodu. Veli se da svaka riječ koja je štampana ima svoju posebnu vrijednost. To je tačno. Danas naša svaka riječ koja

je štampana ima i posebni značaj. Drugovi, u času kad mi izgrađujemo našu državu ili, još važnije je od toga, u času kad oslobodilačkom borbom naš narod — goleme mase našeg naroda — teži iskonski ka kulturi i napretku, kad je pitanje čitanja i sličnih kulturnih izživljavanja postala svakodnevna kulturna potreba našeg naroda — tada napisana riječ dobiva puno značenje i punu odgovornost. Htio bih istaći tu misao da svi mi drugovi, koji stvarno učestvujemo u oslobodilačkom pokretu, u prvom redu mislimo na naše književnike, pisce i pjesnike, treba da budemo budni na političkoj liniji kojom se ispoljava oslobodilačka borba, kako bismo mogli uvijek i svugdje usmjeriti zbivanja, pravilno usmjeriti zbivanja prema sutrašnjici, stvarnoj sutrašnjici, kojoj oni idu. Ako danas svaka napisana riječ ima svoj značaj, i ako je vezana uz izvjesnu odgovornost, što jest, znači da će ona imati više značaja [nego] kao neiskazana riječ. No za riječi jednaka je odgovornost i ne može svatko trabunjati što god hoće. Misao druga Laste da je danas svaka zavjetrina mimikrija, izdaja, ponukala me je da to kažem. Mi danas ne možemo prijeći preko činjenica da se danas ne nalaze mnogi ovdje, kojima je mjesto, iako smo ih i u posljednje vrijeme pozivali da dođu — činjenica je da mnogih od njih nema ovdje. Šutnja Miroslava Krleže — mi preko nje ovog časa ne možemo prijeći. Njegov stav je mimikrija, zavjetrina i izdaja svoje vrste (Tako je! aplauz).

Nema sumnje da u neoslobođenim našim gradovima ima još mnogo naših kulturnih radnika, koji su angažirani u NOB-u, koji mu doprinose prilog svoje vrsti, i nama to nije poznato. No ima i lica — i pojedinih zvučnih imena — za koje sigurno znamo da se ne mogu ispričati takvim opravdanjem. Na njih sam mislio. I oni su mislili da mi nećemo moći napraviti korak naprijed u našoj književnosti, ali su se prevarili, kao što su se prevarili generali i oficiri bivše jugoslavenske vojske, koji su, kad su napustili svoj narod, mislili da narod neće moći stvoriti svoju vojsku — narodnu vojsku (Tako je! aplauz).

Iako na našoj listi kulturnih radnika nedostaju značajna imena naših književnika prije rata, iako je u toj listi znatna praznina, mi idemo naprijed s čvrstim uvjerenjem — i to je stvarnost dokazala, da će narod svakom onom koji ide uz njega i s njime dati potrebnih snaga. Narod će nadopuniti svakoga onoga, koji padne ili nestane sa borbenih linija. Onaj, koji ide ispred naroda, samo je bliži cilju, i općenarodnom i općekulturnom (Tako je! živio).

Drug *Dončević*: Drugarice i drugovi, htio bih se ukratko, s nekoliko riječi, osvrnuti na referat druga Laste i želim da naglasim jedan moment, koji mi se čini da je značajan. A to je moment naše kulturne baštine, naših kulturnih nasljeđa. Postavlja se pitanje, tko ima pravo da danas govori u ime hrvatske kulture, tko ima pravo da za sebe svojata niz imena hrvatskih književnika. Taj naš odnos prema starim književnicima mi možemo vrlo lako da uočimo i razumijemo.

Hrvatski narod kroz vjekove borio se protiv tuđina, što je poznata činjenica. Od tih tuđinaca najopasniji je u svakom slučaju Nijemac i velikonjemačka presizanja, koja su išla za tim da zbrišu hrvatski narod s ovog geografskog prostora. U tom pogledu hrvatska književnost pridonijela je dobrim dijelom svoj prilog održanju raspoloženja hrvatskog naroda. Već je bilo o tom govora u referatu, ali je bilo potrebno to istaknuti, To možemo vidjeti i po stihovima Petra Zrinskoga, koji datiraju iz 17. stoljeća, a koji glase:

»Ako se pak ufaš, bane, u pomoć nimšku.
da od nje prijimaš . . .

Viruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku...«¹⁰⁷
(drug čita strofu).

Govoreno je to bilo u 17. stoljeću, kad fizionomija naroda nije bila onakva, kakvu je mi danas shvaćamo. U toku 19. vijeka došla je do izražaja u književnosti opasnost, koja je prijetila hrvatskom narodu. Čitava epoha romantizma, realizma i nacionalizma provejava raspoloženjem punim mržnje i prezira prema njemačkom osvajaču. Spomenut ću tek nekoliko imena. Franjo Marković — pjesnik, posvetio je gotovo svoje čitavo stvaranje upozoravajući na golemu opasnost, govoreći o tom kako je nestalo čitavog jednog naroda polapskih Slavena. U njegovom epu »Kohan i Vlasta« [to] zvuči kao opomena, koju je nemoguće zaboraviti. Augusta Šenou, koga ustaše tako često spominju, ali ga ne citiraju, jer ga ne mogu, jer on naprosto u svojim stihovima upravlja svetu mržnju i prezir prema osvajaču, jer kroz njegove retke u »Diogenesu« i »Zlatarovom zlatu«, vi ćete se sjećati njegova crtanja njemačkih generala u Karlovcu i raznih drugih oficira, koji su opisani kao obični pljačkaši, kao oni koji siluju hrvatske žene, pale hrvatske kuće. Ustaška su usta puna riječi o Augustu Šenoi, ali ne mogu da citiraju njegove riječi. O tome pišu mnogi naši književnici, počevši od Vraza,¹⁰⁸ Štosa,¹⁰⁹ Mirka Bogovića, Đalskoga,¹¹⁰ Kumičića,¹¹¹ Kozarca¹¹² itd.

Današnji naš kriterij, mi s današnje perspektive imamo posebno gledanje na razvoj, značenje i kvalitetu hrvatske književnosti u prošlosti, ali jedno stoji, da se ne može reći da hrvatska književnost, osim što je signalizirala opasnost od njemačkih i talijanskih zavojevača, ne predstavlja ništa drugo. Mi smo živjeli pod takvim frazama niz godina. Mi znamo fraze nekih individuuma, koji su govorili o hrvatskoj književnosti lažno. Jedan narod, koji će se jednim potezom odreći svoje baštine, kulturnih tekovina, izgubit će attribute, odriče se narodnosti. U španjolskom građanskom ratu vidjelo se koliko narod cijeni svoje kulturne tekovine. Iz gorućih kuća iznosili su, gubeći glave, dokumente, vrednija književna djela itd.

Mi danas, drugovi i drugarice, u NOB-u nismo ustali da obranimo samo goli život, da stvorimo perspektivu za bolju budućnost, nego zato, da očuvamo kulturne tekovine našeg naroda. Mi smo, drugovi, pravi i jedini baštinici, a fašistički zlikovci ne mogu i ne smiju da se koriste našim prošlim književnim stvaranjima (Tako je! aplauz).

Drug *Geršković*: Ja mislim drugovi, da referat, koji je održao drug Čaće, djelomično ulazi u ovu temu, jer je bilo govora o književnosti, te mislim da bi trebalo raspraviti njegovu osnovnu misao, a ta se sastoji u podizanju onih novih književnika i mladih snaga, koje izbijaju iz samog naroda, onih današnjih boraca, seljaka i radnika koji pišu po našim listovima, našim raznim propagandističkim listovima u našoj provincijskoj štampi ili u štampi naše vojske. Ja mislim, da će baš iz njih i pomoću njih na tom putu nastati, a već nastaje, jedna nova književnost, koja nosi sve oznake narodnooslobodilačkog rata. Oni, zapravo, nose u sebi one velike težnje, koje moraju da budu izražaj u novoj narodnooslobodilačkoj književnosti, zato bi, mislim, trebalo u daljnjem razvoju i književnom stvaranju da im se posveti puna pažnja, da se posveti pažnja razvoju te književnosti, koja nastaje u redovima naših boraca.

Isto bi tako istakao da je nova književnost, koja nastaje, narodna i da je povezana s težnjama naroda, da izvan tih težnja ne može biti književnosti. Ipak

mislim da nije dovoljno posvećena pažnja još jačem povezivanju književnosti s neposrednim našim zbivanjima i zadacima koji se stavljaju pred nas i pred naš oslobodilački pokret. Mislim da ne bi trebalo isticati važnost naše književnosti i zadataka koji su postavljeni pred naše ustanove.

Naša propaganda treba također da se uzdiže na viši nivo. Ona, zapravo, nosi u sebi umjetnički karakter, a dužnost je naših književnika i umjetnika da nađu puta i dadu izraza svom umjetničkom stvaranju, jer samo tako povezana umjetnost s neposrednim zadacima može imati sigurno jamstvo, da neće biti odvojena od naroda i tih zadataka. Naprotiv, ako se književnik ili umjetnik bilo na kojem području stvaranja odvoji od svakidašnjeg zadatka, postoji opasnost da će se i književnost odvajati od naroda i neće biti čvrsta, neće dobiti svoju vrijednost, umjetnost, u vezi sa zadacima političkim i propagandnim u vezi s NOB-om (aplauz).

Diskusija o referatu druga M. Ivekovića »O publicistici«.

Drugarica *Nada Sremec*: Drugarice i drugovi, ja bih nadovezala samo još nekoliko riječi na referat druga Mladena Ivekovića i rekla bih nešto o našoj ženskoj štampi. Prvi ženski list, *Žena danas*, počeo je izlaziti u Beogradu 1936, zagrebačke antifašistkinje dale su odraza svojim mišljenjima i težnjama u listu *Ženski svijet*, koji je izašao 1939. Oba ta lista imala su svrhu da okupe i povedu u borbu protiv fašizma i rata i za ostvarenje ženskih prava, sve naše žene. List *Žena danas* prestao je izlaziti 1939. godine za vrijeme vlade Maček-Cvetković. List je prestao izlaziti, kada je rat bio na pomolu, jer je smetao mračnjacima u ostvarenju njihovih ciljeva, zato su antifašistički listovi i zabranjeni. I *Žena danas* ponovo je uskrsla u jeku oslobodilačke borbe. Kad govorimo o ženskoj štampi koja je usko povezana uz NOB, s našim životom, ne smijemo a da ne spomenemo i njen preporod u oslobodilačkoj borbi. Za ove tri godine dogodilo se veliko čudo. Izgrađena je naša narodna vojska, izvršen je veliki preporod, u kom se preporodila i naša žena. Najviše zla, najviše bola fašizam je svakako učinio našoj ženi, jer je fašizam našoj ženi oteo sve što je ona smatrala vrijednim i zašto je ona živjela. Fašizam ju je otjerao iz doma, uništio familiju, ubio muža, a često puta ju je s obitelji digao s praga i otjerao u logore ili u Njemačku na robijaške radove.

Ona je živjela prije rata u uskom okviru svog doma i svoje familije i često puta je mislila da nije sposobna ni za što drugo. Ona je sama mislila da tako mora da bude.

Došao je fašizam, koji je gurnuo našu ženu iz uskog okvira, zabio pandže u njezin život. Ona je preživjela najteže boli što ih je ikada pretrpjela, naša se žena našla gurnuta iz tog okvira i njezina bol prestaje biti uskom, ličnom, malom boli, jer to što se dogodilo njoj, dogodilo se i mnogima drugima. Njezina bol postala je opća bol, stotine hiljade naših žena. Ona je otjerana iz uskog kruga doma, njezina bol postaje opća bol, bol čitavog naroda. Najedanput ona postaje — tako reći preko noći — član velikoga novog doma, čitave zajednice, ona postaje ravnopravan član svog naroda. Naša žena nije klonula pod tim udarcima, pošla je sa svojim narodom koji se digao poveden u borbu od svoje Komunističke partije.

O ulozi naše žene u oslobodilačkom ratu lijepo se izrazio drug Tito, rekavši da po svojoj izdržljivosti, da po svojim žrtvama, bilo u prvim borbenim redovima ili u radu u pozadini, doživjela je žena sreću borbe i sreću uspjeha. Ona je dala sve od sebe, postala je junak. Ona je iz borbe izrasla, kao druga, nova žena, ona ne želi samo da se brani od neprijatelja nego i da gradi, i to takvo društvo, u kojem se neće nikad moći pojaviti fašizam i takav čovjek koji baca dijete u vatru, ona hoće da sudjeluje u toj izgradnji. Zato je stvoren front AFŽ-a. Ona hoće da povede i druge u borbu i da im pokaže potrebu aktivnog učestvovanja svih žena. U tu svrhu ona istupa na zborovima, na konferencijama. Druge žene hoće da čuju i pitaju o onom što ih interesira. One hoće da dođu do svoga lista. Tako je u martu¹¹³ 1943. počeo izlaziti list *Žena u borbi*. Pojavljuje se niz ženskih listova: kordunaški list *Glas žene*,¹¹⁴ žene Gorskoga kotara izdaju *Rodoljupku*,¹¹⁵ u Pokuplju *Antifašistkinju*,¹¹⁶ slavonske *Udarnicu*.¹¹⁷ U decembru 1942. počela je izlaziti *Primorka*.¹¹⁸ U septembru 1943. izlazi prvi broj *Žena danas*, kao centralni organ AFŽ-a, a u srpnju¹¹⁹ počeo je izlaziti naš organ AFŽ-a *Žena u borbi*.

Što se piše u tim listovima? Glavna tema je borba, vojska. Ili se piše o vojsci i kaže »vojska, to je naše čedo najmilije«, piše se o našoj narodnooslobodilačkoj borbi, o njezinim ciljevima, značaju, o novom životu, koji nas čeka, o svojim konferencijama, o rezolucijama, o rezultatima sastanaka, o pomoći vojsci, organiziranju radnih četa, o sjetvi, o žetvi. Borba ih zanosi i oduševljava.

Od pomoći vojsci prelaze na druge političke radove. One sudjeluju u svojim NOO-ima, pišu o velikom značenju Odluka II zasjedanja AVNOJ-a, pišu o odlukama ZAVNOH-a. Pišu najtoplije riječi sjećanja o palim drugovima i drugaricama, podstiču druge na radove, pišu o svim pitanjima, koja su usko povezana s borbom i izgradnjom novoga društva. Mnoge stranice ženskih listova posvećene su drugoj velikoj vojsci, koju isto toliko vole kao svoju, a to je Crvena armija. One se mnogo interesiraju o životu žena u Sovjetskom Savezu, o njihovoj borbi za narod, čija je borba povezana s borbom drugih naroda u Evropi, koji su potlačeni od fašizma, kao i njezini. Ta borba povezuje i druge slobodoljubive narode. Pojavljuje se pokret žena i u Engleskoj i Americi.

Veći dio članaka u tim listovima napisala je žena intelektualka, no ima i mnogo članaka i od naših seljanki, jer pokret nije obuhvatio samo ženu intelektualku, nego i ženu seljanku. Taj je pokret natjerao ženu da studira, da proučava svoju ulogu i svoje učešće u borbi. Ta borba pokazala joj je pravi put i saznanje da se ne treba čuvati i uljepšavati sama zbog sebe. Prije rata naše intelektualke su studirale i formalno se zatvarale u svoj krug, nastojale sebe da uljepšaju. Ali u sadašnjoj borbi pokazan joj je put prave suradnje s ostalim ženama, kojima je potrebna pomoć intelektualke. Tako su se našle na jednoj točki žena koja zna i žena koja je željna da sazna. To se vidi i u našem listu *Žena u borbi*, gdje su vješte da barataju perom, kao i one koje rade motikom. U našoj ženi danas narasla je silna želja za saznanjem. Prije rata nju je interesirao nosač, koji je u torbi nosio minduše i razne sitnice, a danas se ona raduje, kad joj dođe na vrata naš borac, kurir s torbom punom knjiga, novina, a možda čak i s kojom olovkom ili komadićem papira, koji ona traži, jer želi da nauči pisati. Velika je volja i želja za čitanjem i pisanjem. Velika je radost za nepismena, kad napiše prvo pismo, a pogotovo kad u njemu gleda rezultat svoje borbe i znakove novoga života. Evo kako je to izrazila jedna drugarica u svom dopisu: »Bila sam puna sreće kad sam u ovom teškom ratu naučila pisati i

napisala voljeno ime Tito.« Osjećajući zahvalnost prema vođi NOP-a, piše Slavonka u svojoj pjesmi o Titu: »Tito je velik kao gora, u očima svog naroda.« Pišu teške ruke sve ljepše i sve bolje. Pišu o pljački i haračenju okupatora, ustaša i četnika, tuže se na jade, koji su zadesili njihovo selo, pa pozivaju na otpor u pjesmi i prozi: »Javljajte se u redove naše, uništimo što prije ustaše.« Nisu samo mlade žene krenule novim putovima. Ja sam imala priliku da na jednoj konferenciji čujem jednu 60-godišnju staricu koja kaže da ne zna da piše, ali želi da nauči pisati i ima potrebu da piše. U jednom broju *Žene u borbi* piše stara seljakinja iz Kupčine, pozivajući svoje drugarice u borbu protiv fašizma: »Ja kao stara seljakinja savjetujem vam da ne dozvolite da vam pljačkaju vašu muku. Znajte da ćete kroz borbu prije doći do slobode i sretnijeg života i kad svi naši sinovi krenu u Narodnooslobodilačku vojsku.«¹²⁰

Stara Srpkinja s Korduna pjeva kćerki borcu:

»Joj Danice, iz oka zjenice,
Joj Danice, sa neba zvjezdice
Joj, Danice, jorgovan grančice
Aoj kćeri i biser i zlato
Ti mi mlada kod Vojnića pade
Za slobodu mlađan život dade.«

Jedna bolničarka piše o svom životu i radu:

»Dosta borbi ja sam pohodila
Bolničarska nosila nosila
I drugove ranjene spasila.
Sveta miso na srcu je mome
Da pomognem rodu slavenskome.«

Osnivaju se radne brigade u kojima učestvuju i žene, sije se i žanje u svim selima i žene kažu da je to potrebno radi pomoći vojsci. Evo kako jedna Slavonka pjeva u svojoj pjesmi o žetvi:

»Nek imaju naši partizani
Što se za nas bore još od lani
Nek se hrane pa neka nas brane.«

Jedna žena s okupiranog teritorija opisuje strašni i teški život u njemačkim logorima i evo što veli u svojoj pjesmi:

»Za Njemačku krenula sam jadna
Moram radit i žedna i gladna
Frtalj kruha na četiri dana
Svskog dana jedna litra čorbe
Pa nam kažu — dosta vam je roblje.«

Jedna mati izražava svoje puno povjerenje u budućnost i pobjedu partizana i kaže:

»A ja molim braću partizane
Moje dijete od zla da obrane.«

Naše žene-borci surađuju u našim listovima, u ženskim listovima, ali su i mnoge stranice četnih i brigadnih listova ispisane ženskom rukom koja vješto barata

puškom. One opisuju događaje iz borbe. Govore o bombama, jurišima, osvajanju oružja, o mitraljezima i »šarcima«, o junaštvu i žrtvama. Evo kako pjeva jedna od tih:

»Dosad mi prsten bio na ruci
A sad mi puška druga u mucu
Puška u ruci, titovka na glavi
Sretnom i veselom uvijek me pravi.«

Dalmatinka piše u svom listu: »Borba za slobodu postala je dio svakidašnjeg života Dalmacije.«

Mnoge žene opisuju kako je teško bilo istrgnuti se iz onog starog kruga mirnog života i otići u borbu. »Bojala sam se svakog metka i strašila se izići iz kuće u večer vanka. A otkad sam shvatila našu borbu, nastojim da zadam neprijatelju što više jada.«

Naše žene nisu zaboravile ni na svoja novostečena prava, evo što kaže jedna Drežničanka u svojoj pjesmi:

»Teško nam je, mi to dobro znamo
Ali zato slobodu imamo
Što je nikad nije bilo prije
Da i žena govoriti smije.«

Druga pjeva ovako:

»Prošlo je doba kad smo spale
Kad za drugo nismo znale
Već kuhale, šile, prale.«

Svoja nova prava opjevala je jedna žena ovako:

»I mi smo se sa voljom borile
Našom borbom dosta doprinijele
Drugarice nije nam ni žao
glasa nam je dano naše pravo.«

I o svome pravu glasa one pjevaju:

»Oj javore zelen bore
Sutra ćemo na izbore.«

Sve što je žena doživjela veliko u narodnooslobodilačkoj borbi nastojala je izraziti u ženskoj štampi, mada po koji put ne u baš najsretnijoj formi, ali kako je znala i umjela ona je tako i izrazila. Ti ženski listovi veliki su prilog našoj publicistici i značajan doprinos našoj kulturi. Sa stranica tih listova izlazi pred nas novi lik naše nove žene — žene-borca za narodnu slobodu, žene čuvara narodnih svetinja, ali i žene graditeljke nove i bolje budućnosti, žene partizanke (aplauz).

Drug *Mahmud Konjbođić*: Drugovi i drugarice, ja bih htio samo nekoliko riječi dodati u vezi s referatom druga Ivekovića o našoj štampi, o našoj publicistici. Danas svatko shvaća značenje i ulogu štampe, naročito u oslobodilačkim ratovima. Postoje čitavi štabovi novinara i dopisnika koji neprestano krstare frontovima i pod cijenu vlastitog života pribavljaju vijesti koje dostavljaju

svojim redakcijama da bi one obavijestile narod o istini. U Sovjetskom Savezu nema ni jedne jedinice u kojoj ne postoji ratni dopisnik. Često ste puta čuli da Radio-Moskva u detalje opisuje pojedine borbe na fronti, prijelaze preko rijeka, osvajanje bunkera itd. U Engleskoj i Americi isto je tako velik broj novinara, kažem čitavi štabovi rade na tom poslu.

Neprijatelj je također angažirao sva prodana lažljiva pera. Oni krstare i našim zemljama i nastoje da našem narodu prodaju rog za svijeću. Kod nas, u našoj oslobodilačkoj borbi, postoji jedan golem aparat koji radi na tom polju. Nikada se nije u našim narodima toliko pisalo kao danas. Mi imamo danas stotine listova. Ja dolazim iz VII udarne divizije¹²¹ i tamo sam vidio toliko mnogo listova da me je to začudilo. Njihova tehnička izrada, zatim obim toliko su snažni da će to ući u historiju naše štampe. U jednoj brigadi politički je komesar zabranio svaku potrošnju papira i svaki cijeli arak štedi se da bi se mogao izdati brigadni list, dok štabovi za svoje dopise upotrebljavaju komadiće papira, pa ako nema drugih i od kesica za robu. Naša štampa ima danas borbeni značaj. Jedan ciklostil možda znači mnogo više nego jedan mitraljez, osim toga ciklostil se i osvaja jednako kako se osvaja mitraljez. Naši drugovi u Zagrebu i drugim gradovima ginu često puta da izvuku ciklostil i ostali materijal koji će poslije u hiljadama i hiljadama primjeraka izbacivati stampane listove. Jedna štamparija može se usporediti s čitavom topovskom baterijom. Sovjetski maršal Žukov¹²² izjavio je jednom prilikom da je štampa teška artiljerija oslobodilačkog rata. Štampa čisti situaciju pred mnoge i mnoge ljute bitke koje se danas vode. Kako artiljerija čisti bunkere od betona, kamena i željeza, tako i štampa čisti bunkere laži i obmane. Danas se uistinu uz ove ljute bojeve oružjem vode i velike bitke perom. Eto, preksinoć na ovom Kongresu, engleski major gospodin Reed izjavio je da je pero čak jače od mača. Dopisnik je danas uistinu ratnik koji sipa svoje rafale riječima istine i plamenom izgara navalu fašističkih laži i obmana. On time zabija nož istine u lažljivo srce kera Göbbelsa¹²³ i njegove pasje pasmine. To su svjetla istine u mraku fašizma. Htio bih naročito da istaknem važnost dopisničke službe. Dopisnička je služba krv i pluća štampe. Od nje štampa živi i diše. Dopisnička služba stvara vezu štampe s oslobodilačkom borbom i s narodom. Dopisnik je borac koji unosi u svoj rad svega sebe. Pri tome dolazi do izražaja u isto vrijeme i točnost i brzina i velika odgovornost. Njegove riječi idu u srca milijuna ljudi i on ne smije pogriješiti. Njegov rad je pred svima otvorena knjiga. Nije to kao rješavanje nekog akta u kome pogreške može vidjeti samo neki šef ili rukovodilac, pogreške u štampi vidi svatko, i štampu ocjenjuje cijeli narod. Dopisnik treba da bude povezan s narodom. Te veze treba da budu duboke. Kad piše, on treba da ima poleta i oduševljenja i da se osjeća jednako kao borac kad juriša na bunker. Tako se, eto, kroz ljute bojeve stvara novi tip našeg novinara. Htio bih reći još nekoliko riječi o zadacima dopisničke službe. Ti zadaci bili bi: prvo, povezati listove s terenom, s borbom, s našom junačkom vojskom i narodom; drugo, otkrivati junačke podvige i tražiti plamene riječi, svakog dana iznalaziti nove plamene riječi i opisivati te podvige te svu svoju snagu crpsti iz oslobodilačkog rata; treće, povezati sve naše krajeve, jer nam se događa da Kordun ne zna ništa o VII banijskoj diviziji i o Baniji i obratno, a da i ne govorimo o poznavanju Dalmacije i Slavonije; četvrto, prikupljati [za] historijat naše borbe podatke o slavnim bojevima, herojskim podvizima poginulih junaka od onih živih boraca koji su to vidjeli i koji o tome znaju, kao i podvige živih junaka i podatke o našim vojnim rukovodiocima.

Potrebno je ukloniti glavni nedostatak: da na jednoj strani imamo ogroman broj ljudi koji pišu, a na drugoj nepovezanost između tih ljudi koji pišu i centralne štampe i između štampe u pojedinim krajevima. Ispunjenje tih zadataka i otklanjanje toga nedostatka osposobit će našu štampu da ubuduće djeluje još uspješnije nego što je djelovala do sada.

Diskusija o referatu »Kazalište u NOB-u«

Drug *Lasta*: Drugovi i drugarice, ja sam očekivao da će ovdje biti među nama više glumaca, da se može i pred njima govoriti o ulozi kazališta u NOB-u. Mi znamo da su tri faktora koja sačinjavaju kazališnu zajednicu, a to su: pisac, glumac i općinstvo. I ja i drug Petrović izostavili smo važnu partiju, a to je pitanje pozorišno, to je dramaturgija, posao oko izrađivanja drame, onaj posao koji pripada u prvom redu piscu. Kazališne drame ne piše samo pisac, nego ih piše i glumac, a naročito i nada sve publika. Mi ovu proizvodnju kazališne književnosti vidimo u prvoj fazi kod nas. To mi možemo okarakterizirati kao politički dijalog ili kroniku. Politički dijalog ili kronika je, više ili manje, jedna forma političkog članka, političkog govora na mitinzima ili konferencijama. To je bilo u prvo vrijeme vrlo potrebno, jer — ponavljam — onu činjenicu da jedan pokret jednoj dobi daje svoju unutrašnju snagu kad dobiva svoj književni izraz. To naročito daje književnost posredstvom scene. Mi smo još uvijek u toj fazi i iz te ne možemo da izađemo. To nas zabrinjava. Iz te faze moramo izaći, jer politički dijalog tretira stvari koje su na dlanu svakog čovjeka. Teža je zadaća predviđati događaje koji će uskoro doći ili raščišćavati događaje koji su pred nama na dlanu. Zato treba više reporterske brzine, mnogo više proricanja. Tu treba psihološkog genija, i veliki socijalni vidokrug u kulturnom razvoju. Tu drugu fazu moramo postići što prije, zato što se zbivanja oko nas neće ponavljati nikad više u historiji. Ona su tu i ona će proći, a mi ih treba da ilustriramo. Mi to ne možemo da postignemo zato što smo stalno u pokretu. Mi nemamo časa da stanemo, da o utiscima razmišljamo, da utiske sređujemo, da izradimo sistem i postavimo jednu liniju, nego trčimo od jedne časovite senzacije drugoj. Ali videći da je tih senzacija toliko mnogo, one postaju obične, svakidašnje i mi se od njih tako reći svakodnevno umaramo. Dakle, moraju doći novi podaci koji će osvježiti proizvodnju dramaturgije. Da se to postigne — ponavljam — za to je [potrebno] neposredno ulaženje u stvarnost. Naši pisci su ipak negdje posmatrači te stvarnosti.

Tako su naši pisci dramske proizvodnje glumci, novinari ili nešto slično. Oni nemaju vremena da urastu i žive u zbivanjima našeg vremena. Prema tome, pisac i čitava četa suradnika oko njega treba da više priđu toj stvari i da organiziraju taj posao. Ima pred nama toliko činjenica, noviteta, koje treba iznositi. Bilo je najprije prvo doba borbe kada je sav narod bio toliko okupljen borbom da nije imao časa da razmišlja kolika je njegova žrtva, koliki je njegov ulog. Međutim, treba početi psihološki obrađivati toga našeg čovjeka koji se promeće u ovom ili onom obliku u borca. Ta psihologija nije dovoljno razjašnjena. Pred nama putuju preko scene, prolaze parole, pred nama je revija plakata, ali ono što je pod kožom, što nas uistinu zanima, ona kolebljivost i onaj proces koji se zbiva u ljudskoj duši, koji dovodi do čina, taj je za nas taman i nepoznat.

To je onaj doživljaj koji treba da razumije pisac i da ga tako postavi pred nas. To treba da postigne pisac, i kad to postigne i pronade, onda je to za glumca neiscrpni izvor, on ne daje pred nama skromni registar izraza koji će osiromašiti našeg glumca, te se neće njegov izraz istrošiti kao stara odjeća, koju nemamo otkud da nabavimo i mijenjamo. Tako je već naša prva faza istrošena. Taj materijal koji treba da prikazujemo, taj naš čovjek, koji je pošao u borbu, prilično je nekomplikiran, ali komplikiranjem dolazimo činjenici, dolazimo do zatišja događaja, koje je samo priprema uoči bure. To treba proučiti, to znači doskočiti novim događajima i izaći im na megdan. Nove događaje koji predstoje, pisac treba da predvidi, prouči i upre prstom na njih.

Naš narod se iz borca promiseće u vlast. On ne zna što je ta vlast jer je prije nije okusio, nije bila izrasla iz njega, nego ju je osjećao na svojim leđima. On ne zna da barata tom vlašću. Dobivši vlast u ruke, on misli da je dobio bič, da tuče oko sebe, on se promiseće u malog, deminutivnog silnika, koji ponekad nepravilno upotrebljava tu vlast. On to očituje na svom suradniku i na općinstvu, koje dolazi pred vrata njegove vlasti. Naravno da se ta vlast tako odmah u početku izopačila. Evo piscu momenta za njegovo stvaranje. Mi dobro znamo da je sovjetska država izgrađivala svoju vlast, ispravljajući greške. Ona je piscima otvorila mogućnost slobodnog književnog stvaranja i preporučila da se ta faza što prije likvidira. Pisci moraju biti likvidatori te prve faze, koja će se istrošiti.

Kad pogledamo te pojedine predstavnike vlasti, od malog do velikog, vidimo da kod nas već ima malih uzurpatora, malih Hljestakova,¹²⁴ hohštaplera, zabušanata i sabotera. Ali kako se pokret dalje razgranjava, pojavljuju se uljezi, otvaraju se vrata tim uljezima, koji ulaze i kroz odškrinute male otvore ili ostaju na periferiji toga zbivanja, ponešto neprimjetni. Ali oni ulaze unutra i sebi postepeno krče širok prolaz i penju se sve više i vidimo ih na vidnim mjestima. Ovo je drugi zadatak borbe protiv uljeza, jer vi svi znate da oni sve izdaju, pa makar im mi davali ime četnika, ili pavelićevaca. To je materijal za pisca.

Nadalje, naš narod nije idealan, on ima vrline i poroke, vrline iscrpljujemo i te su već pri kraju, a opasno je iscrpjati i posljednji ostatak — neka nešto ostane i za sutra.

Ja sam nedavno slušao pri jednom okružnom odboru raspravu. Vidio sam ovakvu debatu. Dvije rodice tužile se. Tužila je jedna drugu, što joj je iščakala iz zemunice njezinu robu za vrijeme nadiranja neprijatelja i u metežu. Ona je taj metež, koji je nastao uslijed nadiranja morskog okupatora, ili izdajničkih četnika ili strašnih ustaša, iskoristila i sve najbolje stvari odnijela. Ta koja je stvari prisvojila, nije bila sirota, ona je iz gazdinske kuće i nema djece, nema straha da će sutra ostati bez svega. Naročito je strašno to, kad ova oštećena kaže: »Učinila si mi to u neposrednoj blizini ustaša, meni koja sam izgubila prije kratkog vremena sina.« To je drugi neprijatelj, koji je strašan. Evo piscu trećeg zadatka. Ova stara baština u našem narodu, koji nije organiziran ni prosvjetom pročišćen, sve to danas u ovoj bujici pliva zajedno — dobro i zlo. Pisac mora da ima hrabrosti da to sve iznese, jer dosta je toga laskanja o vrlinama našeg naroda. On ima samo u jednom pravcu prvenstvo — možda na cijelom svijetu — ali vuče sa sobom i jedan teret i taj teret pisac treba da skida s njegove kičme, da može u budućnosti hodati uspravno, da može sve svoje snage upotrijebiti u budućnosti pozitivno. Dalje bih htio reći nešto o tome kako će raditi zajednički pisac i glumac. Meni je žao što tu nema više

glumaca. Jer trebalo bi da pisac, a donekle i glumac i oni koji su blizu kazališta prate ovakve zanimljive pojave. Treba da bilježe podatke, kojima se mogu koristiti, ukoliko imaju stvaralačku moć ili da ih predaju drugome, koji će to obraditi, dok to teče među nama.

Još konačno jedna stvar: Pisac drame. Uvjerljive otiske može dati samo onaj, koga je u njegovoj unutrašnjosti nešto potreslo. Pisac snažnih akcenata može biti samo onaj, koji je doživio velike doživljaje u partizanima. Neće moći dati tešku dramu, prikazati naše tipove i naše vrline i mane, onaj koji je ušetao u partizane, dok svi oni, koji su proživjeli teške patnje posljednjih godina ne smiju ostati skrštenih ruku jer u svom djelu on ispovijeda i sebe i ispovijeda naš narod. Najzad bi završio Šekspirovim riječima: Treba postići to da scena bude stvarno ogledalo naše stvarnosti.

Drug *Marijan Stilinović*: Drugovi i drugarice, ja bih htio da na ovo izlaganje primijetim da nema sumnje da je drug Lasta kazao lijepih misli, vrlo lijepih misli i obogatio našu diskusiju s nekoliko točnih zapažanja. Ta zapažanja njegova treba naročito podvući s obzirom na našu slabu, nevjerojatno slabu, dramsku literaturu. U tom pogledu on nam je nesumnjivo učinio uslugu, što je to iznio. Ali ne bih se složio s jednim, a to je: da smo se mi iscrpli, da je naša literatura, a pogotovo naša drama, iscrpla naše vrline i veličinu naše borbe. Ona je svijetlo djelo herojske strane u borbi s okupatorom. Ja mislim da se ona nije iscrpila nego se ta borba s mrskim okupatorom i izdajicama postavlja i danas, ne samo danas nego i sutra i dugo vremena u prvi plan (Tako je!). Drugovi, ne smijemo nikada zaboraviti da ćemo mi uskoro pobijediti. To je nesumnjivo da ćemo pobijediti, da je pad Njemačke neizbježan. Pobijedit ćemo taj fašizam, ali mi ćemo slobodu očuvati samo tako, ako ćemo dalje u našoj literaturi i kulturi razvijati nevjerojatnu mržnju prema okupatoru i prema svim osvajačima. To je ono u čemu se ne bih složio s drugom Lastom, da smo sve iscrpli u literaturi, a pogotovo u dramskoj literaturi. Sva veličina naše borbe nije još došla do punog izražaja, a treba da se izrazi u našoj literaturi. Naravno — a to bih naglasio — te sjenke koje se javljaju i koje će se javljati sve više što smo bliže pobjedi, javljat će se i poslije pobjede. Zadaća je naše literature da i to uzima kao predmet za obrađivanje, a možda će se i dramska literatura docnije baviti tim problemima i veličinom naše borbe (Tako je! aplauz).

Drug *Bačić*: U povodu referata druga Laste htio bih da vam ispričam događaj koji sam doživio, kad sam došao u partizane. Kad sam došao u partizane sa sobom sam ponio neke knjige koje se u Zagrebu nisu smjele čitati. (Drug dalje priča kako su partizani od njega zahtijevali te knjige na čitanje, kako žedaju za sovjetskom literaturom, kako rado čitaju Gladkova,¹²⁵ pa o tom kako im je ostavio te knjige na čitanje, kako su s velikim interesovanjem čitali »Novu zemlju«.)¹²⁶

Drug *Pajo Gregorić*: Ja mislim, drugovi, da postoje pozitivne snage u našem narodu, a kao antagonizam njima da ima i negativnih. Ali to ne znači da postojanje tih bolesnih pojava znači iscrpljenje pozitivnih snaga i da bi sad imali da pređemo u mrak. To je pogrešno postavljeno da mi danas treba da iščačkamo, čak iz sudskih presuda, te pojedine crne strane, koje pokazuju kako su pojedinci došli i kroz rupe uvukli se u naše redove, ali bi bilo pogrešno da zbog toga smatramo da smo iscrpili pozitivne snage našeg naroda. Mi moramo smatrati da su te pojedine crne strane vezane uz pojedince koji su pali pod utjecaj

neprijateljske propagande. To je važno i mi moramo postavljati stvari politički. Tih šugavih ovaca ima. To nisu loše strane naših naroda. To su loše strane pojedinaca, pavelićevaca, ustaša i drugih izdajnika. Tako treba postavljati stvar, pojedinačno a ne vezati to na cijeli narod. Tako sam mislio da je dobro postavljeno.

Drug *Lasta*: Drugovi, ja sam naglasio da je ova faza borbe do sada iskazana samo površno i da sada treba prijeći na unutrašnji proces, unutrašnja zbivanja, da taj materijal treba dalje obrađivati. Ja ne kažem da smo mi gotovi s tom fazom borbe, i da smo se iscrpli, nego sam htio naglasiti da se imaju u vidu sve pojave.

Drug *Iveković*: Prema tome, pošto je ovo pitanje prilično iscrpljeno i vrijeme poodmaklo, a imamo još posla, prelazimo na daljnju točku dnevnog reda, na diskusiju o referatu »O likovnoj umjetnosti« i riječ ima drugarica Zdenka Munk.

Drugarica *Munk*: Drugarice i drugovi, ja bih se htjela osvrnuti samo na jednu točku da objasnim jednu rečenicu druga Vanje Radauša, a ta je: današnji umjetnik ne smije da se kloni tendencioznosti u umjetnosti, a s time u vezi napominjem i rečenicu druga Moše Pijade koji je jučer kazao: »Umjetnik je tendenciozan i onda kad nije svjestan tendencije.« Što to znači? Za objašnjenje navodim dalje da je tendencija umjetnost koliko i ona sama. Ako uzmemo da je umjetnik naročito osjetljiv među svim ljudima stvaraočima, onda će nam biti jasno da umjetnik nosi u sebi mogućnosti šireg i bržeg zapažanja i jače reakcije na događaje i subjektivno raspolaže s više mogućnosti i sredstava za odražavanje objektivne stvarnosti. Time je bliže objašnjena tendencija umjetnosti koja ne dolazi izvana. Tendencija proistječe iz unutrašnjosti, ona izražava sam odnos umjetnika prema stvarnosti. Umjetničko stvaranje proces je koji ide racionalnim i iracionalnim putem. Racionalno ne treba zapostavljati u tom procesu stvaranja, kao što ne treba zapostavljati način izražavanja svojih želja i nastojanja. Ima umjetnika koji se suglašavaju sa stvarnošću koja je do dana današnjeg podvojena, tj. postoje u društvu negativne i pozitivne strane. Samo onaj umjetnik koji se ne suglašava s negativnim ima pravo da se nazove pravim umjetnikom, jer ima mogućnost da pravilno izrazi svoju nesuglasnost i tendencioznost, jer time pokazuje da se ne suglašava s negativnom stranom stvarnosti.

Htjela bih da to potcrtam još jednim primjerom. Pade mi na um davno napisana rečenica: »Ambasador jedne kapitalističke države, može li biti umjetnik?« Taj ambasador po svom društvenom položaju suglasan je sa stvarnošću koja je podvojena na pozitivnu i negativnu. On ne može da izrazi svoj odnos prema toj stvarnosti. Tendencija njegove nesuglasnosti ostaje potisnuta. Njegova umjetnost prema tome nije tendenciozna nego oportunistička. Naši drugovi slikari iznijeli su radove koje su izradili u NOB-u. Odziv publike za izložbu bio je prilično slab. Drugovi nisu imali prilike da čuju glas publike, da konfrontiraju svoje djelo sa širokom publikom, da čuju njeno mišljenje koje bi im eventualno koristilo pri izradbi drugih slika. Molim drugove slikare da nekoliko riječi kažu o svojim djelima i da na neki način povedu drugove na tu izložbu.

Drug ing. *Zoltan*:¹²⁷ Drugovi i drugarice, ja ću biti kratak, pošto smo na kraju naših snaga, kako je rekao drug Mladen.

Došao sam u jedno popaljeno selo, poslije posljednje neprijateljske ofenzive na Kordun. Spaljeni dijelovi krovova stršili su kao kosti neke sablasti strašno uvis.

Gomila pocrnjele pougljene građe ležala je okolo, odavala je mjesto bivših ljudskih nastamba, bivših domova. Žene i djeca bespomoćno sjede na pragu zgarišta. Po gdje gdje se još puši dim. Neke žene i djeca prikupljaju predmete koji još nisu izgorjeli. Traže po zgarištu ne bi li se gdje mogao pronaći i izvući kakav komad kućnog namještaja ili predmeta koji plamen još nije sasvim uništio. Starci, žene i djeca ne plaču, ne jadikuju. Mirno ali bespomoćno promatraju oko sebe što se zbilo. Tu treba pomoći! Svima njima treba stvoriti krov nad glavom. Sazvan je masovni sastanak. Na njemu će se odlučiti o planu izgradnje, o raspoloživoj radnoj snazi, alatu i materijalu. Uslovi su minimalni. Treba ih popraviti. Radne ekipe sjeći će u obližnjoj šumi građevno drvo. Pronalazi se i po neka bradva. Tesari-samouci istesat će potrebnu drvenu konstrukciju. Za krov poslužiti će nam bujad, slama i kukuruzovina.

Mnogi će se pitati, a šta će nam tu arhitekt? Pa što on može tu učiniti. Salonski arhitekt tu neće moći učiniti ništa. On ni ne dolazi na ta zgarišta. On čepi negdje kukavički u podrumu zagrebačkih katnica u strahu da mu saveznička bomba ne razbije lubanju. Ali narodni arhitekt, arhitekt koji je nikao iz naroda, koji voli svoj narod, on zna da će svojim tehničkim znanjem i umijećem moći pomoći našem napaćenom narodu da se što prije sagrađe domovi. On će moći u tom radu da se i iživljava. Iskoristiti i dva prozorska okna različitih veličina i rasklimana vrata bez šarnira, postaviti svaku stvar dobro na svoje mjesto, pokriti bajtu djelomično raspoloživim crijepom, a ostalo slamom i kukuruzovinom — to su problemi kojima će se pozabaviti narodni arhitekt. Taj posao rađa nove oblike, rađa jezgru budućeg narodnog nešablonskog graditeljstva.

Kad sam prvog dana ovog Kongresa čuo listu imena onih naših arhitekata iz Dalmacije koji su sada na Poluotoku Sinaju, pomislio sam odmah što oni tamo rade. Nama bi oni bili ovdje i te kako potrebni. Držim da bi morali sada biti ovdje, jer ostanu li tamo — sumnjam — da će moći više pomoći nego oni naši arhitekti kukavice u Zagrebu i u ostalim okupiranim gradovima, koji su se oglušili na naše pozive. Nema razloga da u ovom času tako velik broj ljudi ostavi svoj narod i ode preko mora, dok hiljade poslova čekaju organizatorsku ruku arhitekta da pomogne narodu pri gradnji krova nad glavom, pa da ne bude i ove zime kao i prošle, kada je po nekoliko obitelji moralo boraviti u jednoj bajti. Stvarati i praviti tamo neke planove koji se neće moći ostvariti i onako prije nego što se stvore potrebni preduslovi. Oni su baš i pozvani da te uslove stvore za svoj narod i za same sebe. Onaj posao koji oni eventualno tamo sada [rade] tek je za drugu fazu obnove naših gradova i sela, a posao koji bi trebali da obavljaju sada hitno je životno pitanje mnogih obitelji koje nisu kadre i neće biti kadre i neće ni za ovu zimu stvoriti sebi krov nad glavom.

Treba spriječiti odlazak naših intelektualnih radnika u inostranstvo, kad su nam danas i ovdje potrebni. Nama nije potrebna emigracija kad imamo svoj oslobođeni teritorij (Tako je! aplauz).

Drug *Mladen Iveković*: Drugovi, vidim da je ovaj referat naišao na opće zadovoljstvo naših kulturnih radnika. Neka on bude onim drugovima koji su na tim otocima, pa bili čak i na Madagaskaru, neka bude poruka Kongresa da dođu k nama i da nam pomognu, da s nama sudjeluju u zajedničkom radu. I drugovi koji će ići tamo neka im uruče ovu poruku, neka ih pozovu.

Drug *Tijardović* zahtijeva riječ da dade objašnjenje o radu tih drugova u emigraciji. Drug *Iveković*: Riječ ima drug *Tijardović*, ali o muzici.

Drug *Tijardović*: Na iscrpan referat druga Spillera ja bih htio, drugovi i drugarice, dodati nekoliko riječi o našoj partizanskoj pjesmi u vezi s narodnooslobodilačkom borbom.

Naša se partizanska pjesma krepko, sočno i snažno ori danju i noću [po] planinama i kroz doline širom naše zemlje. Prolama se zrakom njen borbeni ritam, vatrene riječi i kad borca bije led i zima i kad mu žena uz neko ognjište čudom spašene sobice popaljene kuće plete čarape, i kad mu stara majka uz pomoć nejake dječice ore ili sije, i kad se sitni pioniri motaju u svojim bijelim kapicama, na kojima zvijezda oslobođenja upravo blista, oko svojih omladinskih domova. Partizanska pjesma krijepi, jača, osvježuje i daje novog poleta i snage, tjerajući borca da i onda kada je na kraju svojih snaga produži put borbe. Naš borac, prelazeći Pivu i Taru, iscrpljen od gladi, žeđi, iznemoglosti i neispavanosti upadao je sa svojim drugovima u kolektivne halucinacije, u nekoj sjeni stabla vidio kuhara, a u nekom kamenu uz stablo kazan, i tada je pjesma plamena i borbeno, partizanska pjesma, znala ga maknuti prema pobjedi. Premda bi se nekome moglo učiniti da je partizanska pjesma pala nama iz vedrog neba, mora se upozoriti da ona nije ništa drugo, već nastavak one stare ilirske budnice. Budnica ilirskog pokreta može se smatrati zbilja pretečom partizanske pjesme. I onda kao i danas pjesma narodna i umjetna poslužila je narodu u borbi protiv tuđinske najezde. I onda kao i danas ona je znala svojim borbenim ritmovima i plamenim tekstovima oduševiti i pokrenuti narodne slojeve da vedrije gledaju na svoju budućnost.

Vatroslav Lisinski, otac naše opere i prvi hrvatski skladatelj, koji je iz narodnog folklora crpio motive za svoj stvaralački rad, imao je u stvaranju te budnice najvećih zasluga. Josip Runjanin, skladatelj »Lijepe naše domovine«, jedne od najljepših himna ne samo slavenskih već uopće, koju je Maksim Gorki preveo na ruski jezik u uvjerenju da je narodna pjesma, pridonio je mnogo buđenju narodne svijesti. Ivan Zajc, Franjo Vilhar, Vinko Novak, Franjo Kuhač i mnogi ostali ilirski skladatelji također su imali udjela u stvaranju tadašnje budnice. Mnoge budnice, kao i danas, a koje su postale narodna svojina, nepoznatih su autora, a mnoge se kao nit provlače sve od ilirskog pokreta do današnjeg dana, držeći tako neprestano narod u budnosti pred vjekovnim našim neprijateljima. To je ilirski pokret u skromnim razmjerima učinio sa svojim budnicama i patriotskim pjesmama, to je današnja partizanska pjesma činila u najvećem razmjeru obuhvativši masovno i srpski i hrvatski i slovenski i sve ostale naše narode u Jugoslaviji. Partizanska pjesma ima neku tajnu moć, u većini slučajeva, kako sam kazao, anonimnog autora, posuđena često od bratskog ruskog naroda, osvaja na juriš sve narodne slojeve, ujedinjuje ih i daje im poleta, snage da izvrše nadčovječanske napore u ovoj najtežoj i najkrvavijoj borbi koju je historija ikad mogla zabilježiti.

Umjetne partizanske pjesme nepoznatih autora razlikuju se i po ritmu i po melodiji od čisto narodne pjesme, npr. one »Na vrh gore Romanije«, »Durmitore visoka planino«, makedonska, po mom sudu jedna od naših najljepših »Bolan mi leži Mile pop Jordanov«, srbijanska krasna »Omladinka Mara«, dalmatinske »Kud narodna vojska prođe« i »Padaj silo i nepravdo«, kojoj je tekst napisao prije nekih 35 godina dr Josip Smodlaka, a komponirao Josip Hatze, također su stare pjesme koje potvrđuju tezu kontinuiteta u vjekovnoj našoj borbi za postignuće slobode.

Odluke su naših partizanskih pjesama da imaju poseban čar i u ritmu i u melodiji. Ritam im je elementarne snage, u većini slučajeva mješovit, izgrađen od

trodjelnih i dvodjelnih mjera, a melodija se razvija u postepenim pomacima, obuhvativši najviše opseg jedne kvarte ili kvinte. Narod ih u većini slučajeva pjeva dvoglasno, a u Dalmaciji i Hrvatskom primorju i troglasno. Toj partizanskoj pjesmi narodnooslobodilački pokret ima da zahvali dobrim dijelom da je narod zadržao svoju nepokolebljivost, odvažnost i požrtvovnost u borbi protiv morskog fašističkog osvajača, a naši kompozitori naći će u tim ritmovima i melodijama nepresušiv izvor za svoj budući umjetnički razvoj i dužnost je nas kompozitora da toj pjesmi posvetimo najveću pažnju. Od naroda je za čas treba posuditi, obući je u umjetno ruho i takvu narodu vratiti.

Ja sam, dok smo bili u Italiji u svrhu propagande, organizirao nekoliko koncerata u Bariju, Monopoliju i Torontu, a predviđeni su bili također i drugi koncerti koji bi se održali i u drugim mjestima. Mi smo predvidjeli da je potrebno prevesti naše narodne pjesme, koje imaju čisto partizanski tekst te smo se dali na posao. Ja, Bruno Bjelinski, Slovenac Schulz¹²⁸ i Bernardo Danev¹²⁹ napravili smo nekih tridesetak pjesama, međutim pokazalo se da je to bilo premalo. Mi smo našli masu Engleza i Amerikanaca i konstatirali da su oni došli iz interesa da čuju našu muziku. Njih je naprosto fascinirala naša pjesma, vidjeli smo da ih lomi i, naravno, poslije toga mi smo kod njih postizavali nevjerovatne stvari, što god smo zatražili dobili smo. Ja ne govorim o padobranima. Istina je da smo ih lomili. Na vama je i potrebno je da što prije dođemo do materijala za izdanje jedne pjesmarice, ali ne samo na našem tekstu, nego i na engleskom i ruskom. To smo mi konstatirali na svojim koncertima kad su nam dolazili saveznički oficiri i govorili: »Dajte nam, dajte nam, prepisite mi tu pjesmu.« Naročito ih je oduševila pjesma »Telefonske žice bruje«, »Kud narodna vojska prođe« i druge. I onda smo zaključili poraditi na tome da se pristupi izradbi jedne pjesmarice, te zato držim da je dužnost Kluba da prikupi potrebni materijal za tu pjesmaricu. Da prikupi pjesme od više skladatelja, da se izaberu najbolje i da se materijal pošalje pa da postignemo ono što smo od saveznika očekivali, da nas putem pjesme zavole, da nam pošalju sve ostalo što nam je još potrebno, pa da što prije dokrajčimo rat (Tako je! aplauz).

Drug dr *Zlatan Sremec*: Drugovi i drugarice, referat druga Supeka o nauci nama je koncizno ali odlično prikazao što znači nauka za narod, za njegovu budućnost, sreću i blagostanje. Referat se odnosi naročito na područje fizike i biologije i pokazao je perspektive za naš narod, kad se oslobode goleme energije koje do danas nauka još nije uspjela da iskoristi. Prava nauka vodi narode u sreću. Prava nauka može se razvijati samo u slobodnom narodu. Mi danas vidimo što je prava narodna politika, što ona daje pravoj narodnoj nauci, to je u Sovjetskom Savezu. Sovjetski Savez, razvijajući nauku, dao je čuda koja ne mogu shvatiti oni koji ne poštuju nauku i koji su umjesto nauke uveli lažnu i pseudonauku koju je drug Supek možda namjerno ispustio, jer je svojem referatu dao naslov nauka, a to je rasna teorija, koja je teorija lažne nauke, koja je uzrok svih zločina što su ih počinili nadljudi rasne nauke Trećeg Reicha, tzv. Übermenschi. Rasna nauka Trećeg Reicha jest rasna teorija Hitlera koji je odgojio te Übermensche naredivši im da bacaju našu djecu u vatru, kolju, pale i žare u cijeloj Evropi, a naročito u Rusiji i kod nas. Ti učenici lažne nauke htjeli su prenijeti elemente rase kod životinja na čovječanstvo i čovjeka. Mi znamo da postoje rase, znamo koje su podrase kod životinja, znamo da je najbolje rase ona svinja, koja daje najviše masti, znamo da je najbolji konj arapski, ili lipicaner, koji najbrže trči, međutim karakter ljudi je sasvim drukčiji i sasvim se

drukčije mjeri. Mi znamo da svi ljudi zdrave pameti mogu da prihvate, da je dobro u čovjeku samo ono što je uistinu pozitivno i što je stvaralačko, što je stvorio a ne razorio. Pozitivno djelo nekog čovjeka ne pripada samo jednom čovjeku ili jednoj naciji, nego cijelom čovječanstvu. Djela pojedinaca, koja oni stvaraju, bili to Grci, Židovi ili Rusi ili Talijani, ako su velika, pripadaju cijelom čovječanstvu.

Nauka je u Sovjetskom Savezu pokazala kako se ide naprijed, i kako se u slobodi stvara. Sloboda je prokrčila putove nauci, znajući uz ostalo da će ovi učenici lažne nauke dobiti još nešto tragičnijega, a ne samo da će ih tući po njihovom mišljenju niža rasa. Strategiju njihovih generala tuče Staljinova strategija, a s druge strane ih tuku njihova rasna braća nordijci Englezi i Amerikanci, što Nijemci ne mogu oporeći, te im razaraju njihove gradove. Ne mogu tvrditi da to rade i da ih tuku barbari s istoka.

Drug *Iveković*: Ima li još tko što da kaže? (svi šute, riječ traži drug Blažević, padaju primjedbe da on nije delegat).

Drug *Blažević*: Drugovi i drugarice. Ovaj vaš Kongres riješio je niz problema koji su za nas i našu oslobodilačku borbu aktualni, i prema tome važno je da delegati s ovog Kongresa odu s izvjesnim pozitivnim konstatacijama za svoj rad na terenu i izvršavanje svojih zadataka. (Dalje drug govori o potrebi političkog uzdizanja našeg naroda i o kulturno-prosvjetnom radu.)

Drug *Franjo Gaži*: Drugovi i drugarice! Ja sam imao priliku biti na ovom Kongresu i čuti referate koje ste iznijeli. Ja nisam imao prilike, kao seljak, biti na kongresima ovakve vrsti, jer se nisu održavali. Iako je prije bilo ovakvih kongresa, na njima se obično nije ništa zaključilo, a iako se nešto zaključilo i zaključke se objavilo, dalje se nije išlo, pa nemojte zamjeriti što ću reći nekoliko riječi. Mi svi vidimo da se rat približava kraju, i da će skoro svanuti sloboda. Ovdje su pale lijepe riječi. Ja sam slušao s tako velikim zanimanjem lijepe riječi o građevinarstvu, o prosvjeti, umjetnosti i o svemu i vidio veliku volju svih vas, da će se to sve raditi za narod. Rekao bih samo ovo: kad će uskoro doći sloboda, nemojte to zaboraviti. Toliko sam imao da kažem (aplauz).

Drug *Geršković*: U vezi s drugom Jakovom, htio bih primijetiti i predložiti: Da se osim manifesta izrade zadaci, koji bi bila neka vrsta punkta¹³⁰ za sve kulturne radnike. Nadalje, drug predlaže da se svi zadaci prema referatima iz raznih provincija prikupe i usklade, te o tome obavijeste drugovi koji putuju po terenu, kako bi se mogli njima koristiti.

Drug *M. Iveković*: Drugovi, najprije da odgovorim s nekoliko riječi drugu Gerškoviću. O tom pitanju manifesta u vezi sa zadacima mogu naglasiti da je riješeno na konferenciji Sazivačkog odbora da se najvažnije uglavnom sažme u manifestu, a ostavljeno je da se ostalo riješi na sjednici Kluba i prema tome to će biti jedan od zadataka Kluba koji će napraviti i odrediti zadatke za pojedine grane kulturne djelatnosti.

Drugovi i drugarice, naš Kongres je završen. Radni dio Kongresa završen je. Možemo konstatirati to da je Kongres dao značajne rezultate, da je taj Kongres par excellence kulturna manifestacija naroda Hrvatske, i da je na tom Kongresu došlo do izražaja jedinstvo kulturnih radnika, malih i velikih, oni rade za bolju, ljepšu i sretniju budućnost naših naroda, koji izgrađuju našu kulturu i našu zemlju.

Referati i diskusije pokazale su da je bila dovoljno shvaćena ozbiljnost i dalekosežnost toga našeg rada i već i [po] tome što je na ovom Kongresu sudjelovala većina malih ljudi, malih radnika s terena, onih iz okružnih, kotarskih i drugih odbora, koji rade na terenu na kulturnom i prosvjetnom radu. Baš to je vrlo značajno za taj Kongres — to što je i drug Blažević naglasio da je trebalo da dođe do izražaja na ovom Kongresu koji je održan, da je baš to i došlo do izražaja. Treba požaliti, usprkos tom uspjehu, činjenicu što su se oglušili neki naši kulturni radnici, koji nisu došli, oni koje smo očekivali, kojima smo poslali poruku i poziv i preko radija i preko posebnih pisama, oni koji danas sjede u Zagrebu, oni za koje smo držali da će ih njihova čast i osjećaj dužnosti prema narodu ovamo dovesti, nisu došli na naš Kongres. Oni su na našem Kongresu dobili zasluženu osudu, i ta naša osuda nije čin koji će ostati samo u ovoj šumi. Ta naša osuda čut će se i poslije desetak godina. Za nju će znati historijska nauka, jer će ovaj Kongres ući u historiju.

Žaliti treba također što na ovom Kongresu nisu sudjelovali oni koji su bili spriječeni da dođu. Mi smo pozvali delegate iz Bosne, iz Srbije, iz Crne Gore, iz Slovenije, književnike i umjetnike itd. koji su bili spriječeni da dođu i koji bi svojim prisustvom našem Kongresu dali onu širinu koju smo očekivali da ćemo imati. Ali usprkos tim nedostacima, kojih nesumnjivo ima, moramo uzeti u obzir pod kakvim je okolnostima održan i poteškoće, pa držim da ćete se složiti sa mnom u tome da je Kongres uspio i postigao svoj cilj.

Drugovi, ovo je Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske. Neće biti i posljednji, ali vjerujem da će drugi kongres biti održan pod boljim i sretnijim auspicijama u Zagrebu (Tako je! aplauz). Na taj kongres doći ćemo mi svi.

Evo, neka i ovaj naš sastanak ovdje u šumi, na oslobođenom teritoriju, bude poziv svima nama ovdje i svima onima koji nisu mogli doći, a kojima je mjesto ovdje i koji su bili spriječeni. Na tom drugom kongresu govorit će drugovi iz čitave naše zemlje, ali pod drugim, sretnijim okolnostima. Na tom kongresu ćemo rezimirati rezultate našeg rada u borbi, ali, drugovi i drugarice, postaviti ćemo na vrata dobre partizane, paziti ćemo drukčije nego ovdje, mnogo ćemo strožije paziti nego ovdje, mislim nemojte me pogrešno shvatiti, da se ne provuče netko tko nije pozvan kao u Topuskom. Paziti ćemo da nam se kroz vrata ne provuče nitko tko nije pozvan. Nećemo tražiti iskaznice, ali ćemo znati za svakog pojedinca gdje je bio i što je radio kad se narod borio za slobodu i opstanak, kad se narod borio za zaštitu svoje kulture.

Da živi naš Prvi kongres kulturnih radnika! (Živio! Živio drugi kongres kulturnih radnika u Zagreba!¹³¹ aplauz).

Završen radni dio u šumi, u 20.10 sati.

U 21 sat istoga dana održana je literarna i kazališna večer (prema utvrđenom programu).

Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.

1 Ovaj zapisnik sačuvan je u dva primjerka, koji su relativno dobro čitljivi, iako nije provedena odgovarajuća najnužnija jezična i stilska redakcija. Budući da je riječ o temeljnom dokumentu za sustavno upoznavanje rada Kongresa, pogotovu što sadrži

tekst diskusije pojedinih sudionika, redakcija je odlučila da u cijelosti objavi tekst zapisnika. Kako, međutim, u izvornom zapisniku nedostaju govori pojedinih govornika (samo je naznačeno da su govorili) i neki drugi važni dokumenti ili opisi pojedinih zanimljivih momenata, zapisnik je popunjen na odgovarajućim mjestima (ti tekstovi nalaze se u uglatim zagradama, a poneki je umetak dodan u bilješkama). U odgovarajućim bilješkama označeno je odakle su ti tekstovi uzeti. U vezi s tim uz dokumente u IHRPH prvenstveno se koristila brošura »Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske, 25–27. lipnja 1944«, u izdanju *Vjesnika*, 1944, str. 40 (u daljnjem tekstu: Brošura). Sign. IHRPH, Zgb., ZB-Br-41/1168. Izuzetak u pogledu dopune čine uvodni govor i referati, koji se, zbog značenja svog sadržaja, objavljuju zasebno nakon zapisnika. Kod priređivanja ovog zapisnika za objavljivanje, izvršene su uglavnom samo ispravke očitih pisarskih i gramatičkih grešaka, te u uglatim zagradama dodavane poneke riječi, koje osiguravaju smisao pojedinih rečenica. Ovdje se također ne objašnjavaju imena sudionika koje navodi zapisnik i ne donose podaci o njima, jer je to sadržano u posebnom popisu sudionika Kongresa. 2 U Brošuri, str. 7–9, nalazi se ovaj opis dvorane prigodom otvaranja Kongresa: »Dvorana, u kojoj se Kongres održava, svečano je uređena. Jedan čitav zid pokriven je velikom slikom, koja simbolički prikazuje razvoj narodnooslobodilačke borbe: od nasrtaja osvajača u našu domovinu, organiziranja prvog otpora, popaljenih sela, neprijateljskih ofenziva do Sabora u Topuskom i vidika buduće izgradnje i slobodnog života. U sjaju električnih žarulja ova zidna dekoracija svojim svježim bojama i majstorskom izradbom budi sjećanje na trnovit i težak put, koji je naše narode doveo na prag pobjede. Sliku je izradio akademski slikar Zlatko Prica, uz suradnju Franje Mraza, Zvonka Agbabe i Stjepana Rajkovića. Suprotni zid dvorane pokriven je savezničkim zastavama, američkom, sovjetskom i engleskom, i portretima Roosevelta, Staljina i Churchilla. I parolama koje govore: »Narodnooslobodilačka borba ostvaruje najsvetije ideale naše povijesti«, »Samo sudjelovanjem u narodnooslobodilačkoj borbi branimo kulturu od fašističkog barbarstva« itd. Na čeonj strani, pokraj pozornice, izreka Tita: »Sve za front, sve za pobjedu – ostaje i nadalje vodeća parola«, zatim Vladimira Nazora: »Ima zbivanja u historiji ljudskoj kada se pravi umjetnik promeće u borca. Sramota kulturnom radniku, koji se u pravi čas tom svome pozivu ne odazove«. Slijede citati iz djela Gorkoga, Kranjčevića, Njegoša, Matoša i drugih. Na samoj pozornici, na pozadini nacionalnih i crvenih zastava, slike Tita, Nazora i velikog ruskog pisca Gorkoga. Dvorana je dupkom puna. Žagor i vrev. Prolamaju se poklici: – Živio maršal Jugoslavije drug Tito! – Tito! Tiro! Tito! – slijevaju se poklici u jedan moćan glas. – Živjelo Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije! – Živio prvi narodni sabor Hrvatske! – Živjeli naši veliki saveznici: Amerika, Engleska i Sovjetski Savez! Poklici se redaju. Dvorana se trese od bure odobravanja i pljeska. Prisutni su mnogi visoki predstavnici narodne vlasti, Jedinственe Narodnooslobodilačke fronte i vojske; među njima: predsjednik AVNOJ-a *dr Ivan Ribar*, podpredsjednici: *Marko Vujačić*, predstavnik Crne Lore, *Moša Pijade* i *Josip Rus*, član Izvršnog odbora Osvobodilne fronte Slovenije; od Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije: *Božidar Magovac* i *dr Zlatan Sremec*, zatim podpredsjednik ZAVNOH-a i tajnik JNOF-a drug *Andrija Hebrang*, tajnik ZAVNOH-a *dr Pavle Gregorić*, predsjednik Izvršnog odbora HSS-a *Franjo Gaži*, član predsjedništva AVNOJ-a i ZAVNOH-a, član Predsjedništva Srpskog Kluba *Stanko Čanica Opačić*, komandant NOV i PO Hrvatske general-lajtnant *Ivan Gošnjak*, komesar NOV i PO Hrvatske *Rade Žigić*, zamjenik komandanta general-major *Petar Drapšin*, načelnik Glavnog štaba pukovnik *Pavle Jakšić*, i mnogi drugi. U ime engleske vojne misije prisustvuje major Owen Reed.« 3 Vidi str. 69. 4 Zbor Centralne kazališne družine, uz pratnju Duhačkog orkestra »Pavao Markovac« (Brošura, 11). 5 Ivo. 6 Tekst pisma prepisan iz Brošure, 11. 7 Herbert George. 8 Dopuna iz Brošure, 11. 9 Pogrešno ime. Riječ je o »bugarskom učenjaku Todoru Pavlovu« (Isto, 11). 10 U Brošuri, 12, navedena su i ova imena: Pavao Markovac, Božidar Adžija, Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Ivan Goran Kovačić, Hasan Kikić, Ivan Lozica, Simo Milošević i Veselin Masleša. 11 Osnovan na zemaljskoj konferenciji Jedinственe narodnooslobodilačke fronte

Hrvatske, 18. svibnja 1944, u Topuskom. 12 Misli se na Treće zasjedanje ZAVNOH-a, održano u Topuskom, 8-9. svibnja 1944. 13 Nastavak govora prepisan iz dokumenta na hrvatskom jeziku, koji se nalazi u IHRPH, Zgb., ZAVNOH - 1944. Govor je čitan na engleskom jeziku uz istodobno prevođenje. 14 William. 15 U Vrhovni štab NOV i POJ stigla je u svibnju 1943. prva engleska vojna misija, u rujnu 1943. anglo-američka, a u veljači 1944. god. sovjetska vojna misija. U travnju 1943. spustila se padobranima kod Glavnog štaba Hrvatske prva grupa engleskih promatrača. 16 Auguste. 17 Osnovana 22. prosinca 1941. u Rudom. 18 U Brošuri stoji: »mačem i svojom krvlju izgrađuju« (14). 19 Osvobodilna fronta. 20 Govor prepisan iz dokumenta, koji se nalazi u IHRPH, Zgb., ZAVNOH - 1944. 21 Prijevod teksta: »Drugovi i drugarice, dok se sve zemlje Evrope tresu u pobjedničkoj tutnjavi vojske slobode, koja stupa naprijed da sruši svezu fašističke tiranije, sretan sam što prekidam život borca da bih najsrdačnije pozdravio istinsku talijansku kulturu na kongresu hrvatske kulture na slobodnom teritoriju.« Govornik je dalje nastavio svoj govor na hrvatskom jeziku. 22 U Brošuri nedostaje riječ: talijanska (16). 23 Aldo. 24 Carlo. 25 Guido. 26 Pseudonim Palmira Togliattija. 27 Govor prepisan iz dokumenta koji se nalazi u IHRPH, Zgb., ZAVNOH - 1944. 28 U Brošuri stoji: »predstavničke kulture naroda Hrvatske« (17). 29 Održano u Plaškom, 12-15. listopada 1943. 30 Objavljena u Zborniku dokumenata »ZAVNOH 1943«, 397. 31 U rujnu 1943. osnovane su Prva istarska Brigada »Vladimir Gortan« i Druga istarska brigada. 32 Osnovana u travnju 1943. 33 Izdavao Propodjel Oblasnog NOO-a za Istru. Izlazio od kolovoza 1943. do travnja 1945. 34 Organ Saveza Talijana Istre i Rijeke. Izlazio od prosinca 1943. do svibnja 1945. 35 Marko. 36 Ivan. 37 Junije. 38 Marin. 39 Petar. 40 Hanibal. 41 Andrija. 42 Andrija. 43 Ivan Mane. 44 Mihovil. 45 Ivo. 46 Natko. 47 Frano. 48 U Brošuri nedostaju riječi: njen narod (18). 49 27. rujna 1943. 50 Pogrešan datum. Prvi put se spominje 1612. 51 Vinko. 52 To su: Ef Shatt (tri logora), Katadba i Tulumbat. 53 Uz imena navodi se mjesto rođenja ili bivšeg stanovanja. 54 Nalaze se u IHRPH Zgb., ZAVNOH - 1944. 55 Prijepis iz Brošure, 19. 56 Isto, 19-20. 57 Kongresu je upućen i brzojav skupine naših umjetnika koji su radili u jugoslavenskoj koloniji u Cozzanu. Brzojav glasi: »Kongresu umjetnika i kulturnih radnika NOB u domovini. Iz Italije, na tlu umirućeg fašizma, okupljeni u umjetničkoj grupi, pozdravljamo vas, sudrugove u borbi za visoke čovječanske ideale, sa željama, da ovaj kongres umjetnika i kulturnih radnika na oslobođenoj teritoriji Hrvatske pomogne zadati posljednji udarac fašizmu dignuvši visoko stijeg slobode i borbe i u umjetnosti. Smrt fašizmu - Sloboda/narodu. Marijan Detoni, slikar; Oton Postružnik, slikar; Anđelina Bakotić-Vlajnić, slikar; Živojin A. Vlajnić, slikar; Marin Studin, kipar; Oskar Herman, slikar; Đuro Tiljak, slikar« (IHRPH, Zgb., ZAVNOH 1944). 58 Petar Petrović. 59 Vuk. 60 Vuk. 61 Rade Žigić. 62 Ante. 73 U stenografskom zapisniku jedino je ovaj referat ukratko prepričan. Iako je referat tiskan u cijelosti (bilj. 71), ipak u skladu s gledištem redakcije (bilj. 1) ovaj dio nije ispušten iz zapisnika. 74 Galileo. 75 Johan. 76 Isaac. 77 René. 78 Michael. 79 James Clerk. 80 Paul Andrien Maurice. 81 Časopis *Izraz*, u kojemu su surađivali istaknuti intelektualci komunisti, izlazio je od veljače 1939. do ožujka 1941. 82 »Hrvatska naklada«, izdavačka zadruga osnovana u kolovozu 1936. na inicijativu skupine intelektualaca javnih radnika, među kojima je bilo i mnogo komunista. 83 M. Jurković, O prevođenju, *Izraz*, 3/1941. 84 Lev Nikolajevič. 85 Ivan Sergejevič. 86 Matica hrvatska. 87 Mihail Jevgrafovič. 88 Antun Pavlovič. 89 Vladimir Vladimirovič. 90 Guy de. 91 August. 92 Vladimir. 93 Misli se na Nikolaja Vasiljeviča Gogolja, koji se navodi u idućoj rečenici. 94 Aleksandar Sergejevič. 95 Mihail Jurjevič. 96 Visarion Grigorijevič. 97 Nikolaj Aleksandrovič. 98 Dimitrij Ivanovič. 99 Nikolaj Gavrilovič. 100 Gosudarstvennoe izdateljstvo hudožestvenoi literaturi, Moskva. 101 Original, pisan strojem, latinicom. Sign. IHRPH, Zgb., ZAVNOH - 1944. 102 Prijepis iz Brošure, 31. 103 U Predsjedništvo Kluba kulturnih radnika Hrvatske izabrani su: Afrić Vjekoslav, glumac; Augustinčić Antun, kipar; Balen Šime, novinar; Cazi Josip, pjesnik; Čaće Ivan, književnik i slikar; Detoni Marijan, slikar;

Devčić Natko, muzičar; Dončević Ivan, književnik; Frol Ivo, književnik; Gaži Franjo, seljački književnik; Gregorin Josip, glumac; Hatze Josip, kompozitor; Horvat Joža, književnik; Iveković dr Mladen, publicist; Jurković Marijan, književnik; Kaleb Vjekoslav, književnik; Konjhodžić Mahmud, novinar; Lasta Petar, književni kritičar; Mraz Franjo, slikar; Munk Zdenka, umjetnički kritičar; Ostrogović ing. Miro, arhitekt; Petrović Đoka, dramski redatelj; Popović Vladimir, pjesnik; Prica Zlatko, slikar; Rapajić Bogoljub, novinar; Radauš Vanja, kipar; Repak Salko, glumac; Rubčić Nikola, novinar; Rutić Josip, glumac; Spiller Miroslav, muzičar; Stilinović Marijan, publicist; Sremec Nada, publicist; Sučević Branko, književnik; Šimaga Petar, slikar; Škare Stanko, seljački pjesnik; Štambuk Zdenko, književnik; Švalba Vlado, književni kritičar; Vejdova Ivo, novinar; Tijardović Ivo, kompozitor; Tiljak Đuro, slikar (Brošura, 32). 104 Marija (Vica). 105 Srećko. 106 Vidi str. 128. 107 U zapisniku ovi stihovi imaju dosta slovnih pogrešaka, pa se ovdje donose redigirani. 108 Stanko. 109 Pavao. 110 Ksaver Šandor. 111 Eugen. 112 Josip. 113 Pogreška, počinje izlaziti u lipnju. 114 Pogreška, u pitanju je list *Riječ žene*, koji izlazi od kolovoza 1942. 115 Izlazi od srpnja 1943. 116 Izlazi od kolovoza 1943. 117 Izlazi od siječnja 1943. 118 Glasilo Antifašističke fronte žena za Hrv. primorje. 119 Pogreška, počinje izlaziti u lipnju 1943. 120 Riječ je o slobodno prepričanom citatu iz članka u *Žena u borbi*, br. 1 (lipanj), 1943, 18. 121 Osnovana 22. XI 1942. u Klasnici. 122 Georgij Konstantinovič. 123 Joseph Paul. 124 Lice iz Gogoljeve komedije »Revizor«. 125 Fedor Vasiljevič. 126 Roman F. V. Gladkova, objavljen u Zagrebu 1934. 127 Selinger. 128 Vjerojatno Schulz Bernardo. 129 Danilo. 130 Vjerojatno: uputa. 131 Zbog zanimljivosti sadržaja donosimo u vezi s tim završni tekst iz Brošure, 40, koji nosi naslov »Do viđenja u Zagrebu!...« Tekst glasi: »1. Kongres kulturnih radnika Hrvatske završen je. Nakon tri dana intenzivnog rada i priredaba, učesnici se osjećaju pomalo fizički zamoreni, ali potpuno zadovoljni, jer je Kongres dao bogate rezultate. Obogaćeni iskustvom, koje je proizašlo iz međusobnog dodira, kulturni radnici nastavit će svoje djelo još većim žarom, još većom predanošću, uvjereni, da je djelo koje vrše od velikog značaja za dobrobit i napredak naših naroda. Razilaze se kulturni radnici na svoje stare dužnosti — u vojsku ili među narod — jer još teška borba za naše oslobođenje nije završena; još ona traži od nas angažiranje svih svojih sila u poslovima, koje potrebe borbe zahtijevaju; još — ali nije više daleko čas, kada će se kulturni radnici moći posvetiti isključivo nauci i umjetnosti — poslovima za koje su po svom znanju ili talentu određeni — da na tom polju nastave izgradnjom naše države, izgradnjom, kojoj su temelji udareni za vrijeme najstrahovitijeg oslobodilačkog rata, koga historija zna. Odlaze, rastaju se. I netko reče, da će II. Kongres kulturnih radnika Hrvatske biti održan u Zagrebu. Zahvaljujući pobjedonosnom napredovanju Crvene armije na Istoku, udarcima savezničkih snaga u Francuskoj, Italiji i iz zraka po Hitlerovoj evropskoj tamnici, koja se ruši i raspada, zahvaljujući junačkoj borbi naših naroda, ta tvrdnja potpuno odgovara stvarnom položaju. I, rukuju se, pozdravljaju se drugovi i drugarice veselo: — Do viđenja u Zagrebu!...«

Referati

Marijan Stilimović

U BORBI ZA KULTURNI PREPOROD*

Drugovi i drugarice,

Divlje, poživinčene fašističke horde provalile su u našu zemlju ne samo da nas materijalno opljačkaju, fizički istrijebe, nego da izbrišu sve tragove naše kulture. Kad sam jednog jesenskog dana 1941. god. na obali Save, u oslobođenoj Mačvi, doznao da je ubijen August Cesarec, preda mnom je iskrsla zvjerska gubica Hermanna Göringa. Vijest o tragičnoj smrti Cesarca slušao sam nepomično, bez riječi. Samo me je nešto steglo u grlu. Sve što sam u tom trenu osjećao bila je neizreciva mržnja. Neodoljivo sam mrzio sve, koji su ubili A. Cesarca, jednog od najboljih među nama, pionira naše nove kulture, plemenitog čovjeka i druga. Neugasivo sam mrzio one koji su ušutkali neustrašiv glas naše savjesti, glas probuđene i nepokorene Hrvatske. Zamrzio sam njegove ubice, jer sam znao i osjetio da su ti meci namijenjeni cjelokupnoj našoj kulturi, jer sam znao da je te metke ispalila krvnička ustaška ruka iz revolvera Hermanna Göringa. Da, iz revolvera Hermanna Göringa i onih hitlerovaca u Hrvatskoj, koji ga potežu kad čuju riječ kultura.

U ime koga su i čega htjeli oni da unište nas i našu kultru? Šta ih je gonilo da provale u našu mirnu, lijepu zemlju i da zasjednu za ognjišta naše kulture, i da ta ognjišta gase našom vlastitom krvi? Jednostavan je odgovor na to pitanje. Možemo ga naći i u ovim pismima.

Jedno od tih pisama upućeno je njemačkom vojniku Johannu Mayeru:

Sonthofen 1. I 1944.

»Dragi moj Hans, primi puno pozdrava u novoj 1944. godini. Ja bih željela da mi prihaviš jedan ogrtač i da boja ogrtača bude bijela, svjetlosiva, tamnosmeđa ili crna. Ako budeš ikako mogao, a ti mi svakako pribavi ogrtač od krzna. Ako ne budeš imao sreće s ovim stvarima, pribavi mi svakako svile za ljetnu haljinu u bijeloj boji ili kožnate rukavice ili možda tašku, svejedno mi je. Ljubi te tvoja slatka ženica.«

Drugo pismo upućeno je podoficiru Hartwigu Lieberu.

Brünn, 7. II 1944.

»Dragi Hartvig, jako si me razveselio s paketom čokolade. Otkuda dobijaš stalno tako dobru čokoladu? ...

Srdačno te pozdravlja Tvoja vjerenica.«

Ovakvih pisama nalazili smo hiljade. U Rusiji, na našim frontovima kod zarobljenih i ubijenih Nijemaca nalaziš ovakva pisma. Da bi neka Lizhen ili Kethen dobila pelc, svilenu haljinu ili čokoladu, Fricevi treba da provale u našu zemlju, da ubijaju i kolju, da pljačkaju i pale naša sela i siluju naše žene.

Zato su oni razorili Narodnu biblioteku u Beogradu, zato su spalili voćinsku crkvu u Slavoniji staru 600 godina, iz Katedrale u Zagrebu napravili magazin za municiju, zato su popalili bezbroj naših škola, oskvrnuli naše svetinje i svetišta, zato ubijaju naše kulturne radnike i razaraju spomenike naše kulture. Nas treba istrijebiti, našu kulturu iskorijeniti, da bi Švabe postali gospodari svijeta i robova i da bi njihove žene nosile krzna i svilu i griskale čokoladu. Mi poznajemo Nijemce odavno. Rvemo se s njima vjekovima. Anali naše kulturne historije rječito govore o borbi naroda hrvatskog i srpskog protiv germanizacije. Od puntara Matije Gupca i pjesnika Petra Zrinskoga¹ koji je pjevao: »Viruj Njmcu kao suncu zimsku«, pa sve do Titovih dana, sva naša kulturna stremjenja i stvaranja rođena su u ljutoj borbi protiv naduvenog i oholog Nijemca i protiv šačice domaćih izroda i njemačkih udvorica. I ovaj naš Kongres, izrazita i snažna kulturna manifestacija hrvatskog i srpskog naroda, Kongres kakvog nije zabilježila historija naše kulture, rođen je u borbi protiv bahatog Nijemca kraj čijeg skuta čuče njemački pripuzi: ustaše i četnici. Ovaj Kongres rođen je u borbi, svetoj i plemenitoj, u borbi kakvu ne pamti historija naših naroda. U ove tri godine oslobodilačkog rata na bojnim poljima naše domovine, braneći našu čast i slobodu, branili smo i našu kulturu, naše kulturno nasljeđe. I ne samo da smo u ovom narodnooslobodilačkom ratu branili i obranili našu kulturu od njemačkih barbarskih horda, nego smo stvorili klice nove narodne kulture.

Dok su okupirani dio naše domovine prekrile sjene postrjeljanih i obješenih kulturnih radnika Hrvatske, dok se u okupiranom dijelu naše domovine nazovikulturni radnici prodaju našem krvnom neprijatelju Nijemcu ili rezignirano čekaju da dođe njihovo »vrijeme«, dotle na oslobodjenom tlu rođene zemlje struji novi život, stvaraju se mogućnosti za kulturni stvaralački rad kakvog ne pamti historija naše kulture. U surovoj borbi protiv njemačkih otimača i zatirača naše kulture, naši narodi doživljavaju ne samo nacionalni i politički preporod, nego i preporod naše kulture. Ostvarenjem svojih nacionalnih prava u sklopu nove demokratske, federativne Jugoslavije, bratske zajednice ravnopravnih naroda, ostvaruju se neizmjerne mogućnosti za pun razvoj i procvat svake nacionalne kulture posebno, i hrvatske i srpske, slovenske, crnogorske i makedonske. Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj doživljavaju u ovim historijskim danima svetog oslobodilačkog rata *veliki kulturni preporod rađanjem nove kulture, koja će biti nacionalna po svom obliku, a općečovječanska i demokratska po svome sadržaju*. Ta nova nacionalna kultura, i hrvatska i srpska, izgrađivat će se na širokim temeljima našeg kulturnog nasljeđa i na općim tekovinama narodnooslobodilačke borbe. Sve stvaralačke vrijednosti u historiji hrvatske i srpske kulture, počevši od glagoljaša, od naše herojske i lirske narodne pjesme i muzike, i od dubrovačkih klasika, seljačkih buntovnika pod vodstvom Matije Gupca, kulturnih napora Zrinskih i Frankopana, ilirskih preporoditelja Dositeja Obradovića, pa sve do Strossmayera,² Starčevića,³ Račkog,⁴ Kranjčevića,⁵ Zmaja Jovana Jovanovića, braće⁶ Radića, Vladimira Nazora i kulturnih ostvarenja i stremjenja radničke klase, sve te stvaralačke vrijednosti u historiji naše kulture služit će kao osnova koja će se protkati elementima nove kulture koja se rađa danas u najveličanstvenijem periodu naše historije, u periodu koji je obilježen Titovim imenom.

Klice nove kulture, koja se danas rađa u slobodnoj domovini, nalazimo posvuda, i na bojnim poljanama i u pozadini. Naš veliki književnik i pjesnik V. Nazor u svom pozivu na I kongres kulturnih radnika Hrvatske piše o tome: »Nije —

bar kod nas — istinita stara riječ, da dok oružje zveči, muze šute. Borac partizan, nakon puške, voli najviše knjigu: ideal mu je mitraljeza o ramenu, ali je sretan nositi zbirku pjesama ili pripovjedaka u borbi. 'Partizanska literatura' (preko 600 raznih publikacija) ključa posvuda u partizanskim šumama, teče u mlazovima i u potocima, postaje rijeka. Nema odreda, bataljona, brigade itd. koji ne 'izdaje' svoj 'časopis', krcat pjesmica, kratkih priča, anegdota, a gotovo uvijek nakićen originalnim crtežima svake vrsti. Ti se časopisi, brošurice, listovi i listići umnožavaju prepisivanjem, pretipkavanjem, šapirografiranjem itd., idu od ruke do ruke, uvijek traženi i s veseljem dočekani, da se iz njih što upotrijebi pri kakvoj priredbi deklamiranjem stihova, držanjem govora, raznim dramati-ziranjem i pjevanjem muziciranih partizanskih pjesmica. A iz svega toga — ma i kako bio izražen — izbija nov duh, koji hoće svakako radost.

Da: klice kulture svake vrsti izbijaju na trnovitu partizanskom tlu i dok se ratuje i gine.«

Tako cvjeta kulturni život u našoj vojsci. A u pozadini, dok grme topovi i štekću mitraljezi, odgajaju se djeca u nižim školama i gimnazijama u novom duhu; posvuda se otvaraju analfabetski tečajevi, zemljom krstare mnogobrojne amaterske kazališne družine, štampaju se mnogobrojni lokalni listovi, pa zatim listovi za djecu, omladinu i žene. Sve te pojave nagovještavaju neslućeni procvat naše nove kulture, kada se čitava zemlja oslobodi i kad iz njedara naših naroda niknu novi talenti koji će, pjevajući o Titovoj epohi, formirati novu dušu u svakom našem čovjeku, dušu slobodarsku, plemenitu i zanosnu, dušu koja će njegovati bratstvo naroda Jugoslavije, koja će voljeti i jačati našu državnu zajednicu, federativnu Jugoslaviju, dušu koja će slaviti i zagovarati bratstvo i jedinstvo svih Slavena, dušu koja će mrziti i prezirati zvjerske fašističke osvajače, koji su se utjelovili u hitlerovcima, u Nijemcima. Naša nauka osigurat će onu materijalnu podlogu koja je potrebna da se novi duh i duša narodna razvije i obogati svim kulturnim vrijednostima koje je stvorilo napredno čovječanstvo.

Neka ovaj naš Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske bude jedan prilog jedinstvu svih kulturnih radnika Hrvatske u bespoštednoj borbi protiv njemačkog osvajača i zatirača naše kulture, neka on bude još jedan prilog stvaranju naše nove kulture.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.
Brošura »U borbi za kulturni preporod«, 1944,
sign. IHRPH, Zb-Br-23/713.*

* Tekst ovog govora kojim je otvoren Kongres svrstan je u skupinu referata zbog uvodnog značaja svog sadržaja. Sačuvana verzija rukopisa govora nije u cijelosti redigirana, pa je redakcija preuzela tekst objavljen u brošuri »U borbi za kulturni preporod«, štamparija »Naprijed«, 1944. Taj naslov je i ovdje preuzet. 1 U brošuri se pogrešno pripisuju ovi stihovi Krsti Frankopanu. U rukopisu se ispravno navodi Petar Zrinski. 2 Josip Juraj. 3 Ante. 4 Franjo. 5 Silvije Strahimir. 6 Antun i Stjepan.

Petar Lasta

PUT NAŠE KNJIŽEVNOSTI*

Kad neko djelo iziđe iz radionice umjetnika, što će ovi sokovi, izažeti iz jednoga životnoga intenziteta, ako ono ostane pjesnikovim razgovorom sa sobom, ako bude ispovijest koja se probija između ravnodušnih slušača, ako ostane samo neželjenom upadicom usred utvrđenoga reda stvari?

Ustalasa li neko književno djelo ono doba u kome se javilo, kad ga suvremenici posvoje, kad im postane zastavom, ono nije samo vjerna kronika, istina toga doba, nego je i sretno nađen izraz općem stanju kome je nedostajalo ovo svjedočanstvo riječi.

Kako može da postane književnik glasna riječ za tolika usta, za tolike zatvorene naravi, za toliko mnoštvo raznorodnih psihologija, ako nije njegov život umnogostručan, ako dah njegov za utiske nije toliko dosežan, da ih srče kao zrak na planinama, ako ne može da postane vulkanski otvor podzemnim tutnjavama.

Sve to može biti književnik, ako ima znatnih stvaralačkih moći, ali su stvaralačke moći samo mogućnosti koje mogu i da izvjetre ili da se zamute, ako stvaralac nema onoga oružja, koje ništi korov dvoumica, neodgovornosti, ako nema hrabrosti da prodire kroz tamu, da iznosi viđeno i da mu daje ocjenu.

Dva su značajna djela iz ranije naše književnosti od prije stotinu godina koja su prethodila današnjem ustanku i koja imaju srodnosti s današnjim zbivanjem: Mažuranićeva¹ »Smrt Smail-age Čengića« i Njegošev² »Gorski vijenac«.

Bilo je neknjiževnih ljudi koji su znali naizust »Gorski vijenac« kao kakav vademecum, kao opomenu da mutež ne kuži zrak, da naš prostor treba čistiti od izroda. Ova su djela činila više od ondašnjih političkih tirada i kad su već bila anahronizam. Ali, u naravi je prave umjetnosti da ona svoj utjecajni domašaj obnavlja, da ona ne jednom nađe »svoje vrijeme«. I u čemu je veličina epskoga u karakteru jednoga naroda i njegova književnog djela, nego u onom potiskivanju ličnoga jada da bi se zavio teškim plaštem opće nesreće i u njoj našao svoju ličnu utjehu ili novi životni poriv za akciju, za izmjenu nametnutoga stanja. To je ono umnogostručavanje ličnosti po kome se bespomoćnost roba preobražava i izrasta u tešku ruku diva. To je ono epsko doba kad se izravnavaju svi veliki i mali računi, jer je pala cijena i roditeljskoj kući i ljudskoj glavi i ljudskom trudu, i samo je jedna vrijednost nemjerljiva, nerazmjenljiva, a to je ljudska sloboda. To je ono doba kad se diže »kuka i motika«, ono stanje vihora što mete sve prolaze, sve prodolc. To je ono doba kad osim mača ima još samo jedan način življenja i iživljavanja: to je ono zaklinjanje, mudrovanje, šibanje, agiranje, opijanje, a sve pjesmom koja je naknada za sve ono što je oteto dosadašnjem šturom ljudskom životu. To je ono stanje u kome se konkretna domovina dematerijalizira i s nama putuje, u našoj svijesti postavši sublimna ideja, imperativ, pokretno živo biće. Ta i takva domovina kao živo obećanje, ta vizija sutrašnjice, taj pejzaž koji pred nama putuje kao projekcija našeg unutrašnjeg viđenja, to je ona zemlja obećana koja se ne čeka, nego ka kojoj se ide. Eto, to je ono po čemu su Zmaj³ (Svetli grobovi), Kranj-

čević⁴ (Mojsije), i Nazor (Šikara) unutrašnji glas narodnoga bića, trublja uzbune, lučonoša u tami.

Po ovakvom shvaćanju domovina više ne ostaje vječna baština, nego ona postaje zadatak, sadržaj koji treba steći. Domovina neprestano preobražava svoje lice i svoju dušu. Vulgarnost rodoljubive poezije sastojala se u tome, što je ona osjećajni kompleks neke ljudske zajednice svela na jedan konzervativni princip i na jedan banalan izraz, što je sav onaj teret koji se naziva dopadljivom oznakom narodne individualnosti nosila i pod njim stenjala nemajući snage da se na svom putu riješi onih stvari koje su u mirnom stanju statička dekoracija, a u vrijeme pokreta smetnja, jer se iz njih ne može izažeti ni kap pića za daljnji napor.

U onom razdoblju poslije prvoga imperijalističkoga rata, nemajući ni snage ni znanja da rješava realne ljudske probleme, književnost je pobjegla u metafizičke kozmičke magle. Iako je bila bučna i zaražljiva, tragovi njezini u životu bili su ništavni.

Pa ipak nitko nije tako radikalno raskrstio s tim pubertetskim bunilom kao Antun B.⁵ Šimić koji je uveo u našu književnost trpku riječ siromaštva i patničkoga tijela, riječ голу, bez fraze, zabreklu od unutrašnje patnje i optužbe. Zagrebački ekspresionizam i beogradski nadrealizam poznati su više po svojoj bučnosti nego po svom učinku. Usred ovih modernizama književnost je ove vrste zatečena jednim prepadom mehaniziranoga barbarstva koje je htjelo da dosadašnje stanje okruni sistemom autoritativne čvrste pesnice.

Uzdižući mitos o njemačkome narodu, njemački su književnici pogazili istinu o čovjeku, prihvaćajući klasiranje naroda, oni su deklasirali ljudsku ideju, za volju njemačke prevlasti oni su dopuštali da se ubija ljudsko dostojanstvo, težeći za moći, oni su je omjerali gaženjem slobode.

Ova tendencija klasiranja naroda odrazila se i u poznatijim i u sitnim perima germanske državne tvorevine u Hrvatskoj. Književnost posljednjih godina u okupiranoj Hrvatskoj okrenula je leđa svoj dosadašnjoj političkoj tradiciji slaveći vašarski germansku organizaciju i latinsku kulturu, iako je sva dosadašnja naša književnost puna optužbi i krvavoga iskustva o njemačkoj organizaciji i o latinskoj kulturi. Upravo sva naša kultura, sva politika, sva umjetnost i književnost, gotovo su se gušili od te tematike i nisu mogli da sustižu problematiku evropske kulture, jersu ti moćni zaštitnici, ugledi, predvoditelji kočili ekonomski i društveni razvitak ostavljajući nas na razini kolonijalnoga područja. Ni naš realizam nije mogao da u svoj širini zahvati sve probleme koji su nas tištali, pa je uz malo izuzetaka davao naše ljude i krajeve kao idealiziranu žrtvu tuđeg nasilja, korupcije, izopačenosti, nemajući vida za naše poroke, za našu kratkovidnost, za našu nerazvijenost. Pa ako su poneki mogli i da postavljaju probleme, nisu ih obično znali da rješavaju. Taj se realizam najčešće razlio u žaljenju nad samim sobom nemajući dovoljno snage da bude kritičan zbog premalog otpora protiv pritisaka izvana. I starčevićanski realizam, začet u jakobinstvu, sklanjao se ponajčešće u historizam.

Odatle nesuvremenost naše književnosti za evropska mjerila.

Zbog te tijesne povezanosti s političkim osnovama naših susjeda nije mogla književnost da se izivi svojim punim izrazom. Kad god osjetimo onu uzbudljivost naše romantike, onu turobnost realizma, onu dinamiku uoči prvoga imperijalističkoga rata, uvijek će pred nama iskrsnuti pritisak habsburške Austrije,

mletačke sinjorije, fašističke Italije. Šta će ostati od hrvatske književnosti, ako joj izuzmete njemačku i talijansku opasnost? Vrlo malo. I to što će ostati, to su vrlo blijedi odbljesci evropskoga modernizma koji je postao zabavom maloga broja ljudi i maloga broja časova.

Dok je Beograd poslije prvoga rata bio još pod utiskom pobjede, u Zagrebu je već potkraj toga rata književnost tražila nove putove. No ona je bila odraz njemačkoga ekspresionizma. Ona je na poeziju pasatizma i raspoloženja odgovorila dinamikom koju nameće industrija grada i uznemireno srce. Zagrebački se ekspresionizam konačno sveo na »izraz«, jer su tu fazu prolazili i napredni književnici i katolici. Opoziciju prema umjetnosti detalja i časa ekspresionizam je pokušavao da izrazi formuliranjem nazora na svijet i na tome se slomio: jedni su, rješavajući sav kompleks umjetnosti u odnosu prema stvarnosti svijeta, našli odgovor u materijalizmu koji nije mogao da se zaustavi na površini te stvarnosti, nego je tražio korijen pojavama i taj ga je put nužno odveo u dijalektički materijalizam. Kao što se onaj drugi odvojak putem idealizma okrenuo metafizici, natčulnom osjećanju povezanosti čovjeka i smisla koji proizlazi iz neke date vječnosti — otišao, dakle, u katolicizam — tako su napredniji našli da ništa nije vječno i nepromjenljivo, nego da je sve mijena, mijena materije, kojoj smo i mi ljudi sastavni dio, a sva naša kulturna nastojanja njezin odraz. Iz toga su proizišli zaključci i posljedice na književnosti. Katolici su oblikovali poeziju trpnje i čišćenja putom patnje, siromaštva i duhovnoga uboštva, da bi se tako ujedinili s Bogom, da bi doživjeli jedinstvo svijeta i punu smirenost izvan koje im nema problema ni punoga života. Napredniji su obarali tzv. vječne vrijednosti koje se ne mijenjaju i zbog kojih se i odnosi društveni ne mijenjaju. Nužno je, dakle, da je iz ovoga proizišla borbena revolucionarna književnost izvodeći sve odgovore na pitanja koja su se vezala uz umjetnost iz problema ekonomskoga i socijalnoga. Ova je književnost morala biti borbena. Ona nije odričala sebi mogućnost da rješava pitanja zatečenoga poretka društvenoga, ona je to smatrala svojim glavnim zadatkom. Kako je kod nas nacionalno pitanje nadglasavalo sva ostala, to se dio književnika sklonio u tzv. poeziji rodne grude koju je nekada Matoš⁶ u Barresu⁷ popularizirao i ona se sada sva izživljavala u toj povezanosti sa zemljom, i konačno otišla u ruromaniju, u seljakovanje. Beogradska politika prouzročila je da se načas svi književni pravci podnose pod krovom jedne opće kulturne ustanove kao što je »Matica hrvatska«, ali je tu moralo doći do razilaženja, kao što su se i u evropskom političkom životu razabirale dvije glavne orijentacije. »Matica hrvatska« se priklonila onoj natražnoj. To će jače diferenciranje unijeti više živosti u raščišćavanje problema koji su sve više razdvajali Evropu na dva fronta. Za vrijeme ekonomske krize koja teče od Amerike do nas i za vojno-fašističke diktature, napredna književnost postaje sve radikalnijom. Dolazi do poplave socijalnih motiva i »socijalna književnost« postaje književnom modom. Potreba postavljanja teorije koja je već imala dosta građe, ujedno je bila i potreba da se proleterska književnost (kako je treba označiti) oslobodi suvišnoga tereta. Taj proces razlučivanja odbacio je pseudosocijalnu književnost bez pravoga stava, suznu i iracionalnu liriku, problematiku mrvica, i postavio u središte razmatranja, između ostaloga, i problem talenta. Ovim je putom napredna književnost ostala nosiocem shvaćanja koje treba da objasni povezanost fakata iz svih oblasti suvremene društvene stvarnosti, za koji je zadatak potreban širok kulturni horizont, naučna dokumentacija, historijska perspektiva i, konačno, pouzdan stvaralački talent. Sve se lične krize iscrpljuju u predanosti ljudskoj zajednici, kojoj treba izmijeniti

ekonomsku i socijalnu osnovu, da bi poslije mogla i ličnost da po svršenom zadatku živi punim životom.

Napredna književnost dobiva na širini, zahvata cio narodni život i tako postaje trublja borbene narodne fronte.

Na ovom mjestu treba utvrditi dvije činjenice. Iako se književnost razvija u izmjeni suprotnih gledišta koja se poriču, ipak u toj smjeni postoji kontinuitet. Nazor je povišenim glasom vijao vjetar iznad mrtvih vođa predratne Hrvatske i osvjetlio mletačke ostatke u našoj Istri i po primorju. Krleža⁸ je ditirampsku uzburu izvlačio iz poganskog usijanja Nazorova. Tako su nastale njegove »Simfonije« i ranije pjesme u kojima je bio bučan i verbalan. Kako je Nazor imao dva izraza, jedan dinamičan, a drugi kontemplativan, to je iz ovoga drugoga izraza izišla Ujevićeva⁹ »Kolajna«, koja nas prilično sjeća Nazorove »Nize od koralja«.

Iz ovoga razdoblja izdvojiti ćemo Augusta Cesarca koji je mogao da postigne jedinstvo i određenu liniju shvaćanja, da u sebi ostvari jedinstvo čovjeka i djela sa svim posljedicama i bez ostatka. I njegov pohod u Rusiju, i njegovo neposredno unošenje u španjolski rat na liniji Narodnoga fronta, i njegovo brižljivo rasvjetljavanje najintimnijih elemenata hrvatske bune što ga je očitovala dramska kronika »Sin domovine«, odveli su ga u središte suvremenog zbivanja. Zato je razumljivo da je sav njegov život jamčio i bio pouzdan svjedok njegove riječi. On je pao kao jedna od prvih žrtava fašizma. Ali se život Cesarčev odvijao na periferiji, u sjeni, sakriven od svake snobovske radoznalosti. I ova psihološka svojstva mogu da objasne ono što je pred nama. U Cesarca riječ i djelo jesu dva izraza jedne ličnosti, jednoga morala, jedne savjesti.

Danas, u okupiranoj Hrvatskoj, stopama modernog barbarstva kao odzvuk odgovaraju pera onih čija se je savjest prodala, i prema toj bijedi još više odskače veličina uvjerenja, odlučnosti i predanosti kojom su dali borbi i oslobođenju svoj talent i svoj život heroji nove stvarnosti.

Akcijom fašizma dogodile su se teške historijske činjenice na koje je naš narod odgovorio ustankom. Ovaj se ustanak odrazio i u književnosti.

Budući da je književnost odraz stvarnosti, onda je potrebno obnoviti svima jasne konstatacije. Narodni ustanak protiv okupatora prometnuo se je u pokret koji u svoj svojoj širini ne može više da ostane samo otpor prema okupatoru. Jer su se i ljudski odnosi izmijenili, jer se i pradjedovska životna linija mijenja, jer se više nikad nećemo »vratiti na staro«. Što će, dakle, činiti književnost da ne ostane u zakašnjenju, da ne bude pritucalo? Iz svih tih tzv. političkih parola iskri se povremeni odbljesak stvarnosti. Ako one nalaze razumijevanja, ako nalaze primjenu, brzu i odlučnu, onda su one potreba vremena. No ako je naš čovjek izgubio zavičaj, ako mu se zatruo trag pradjedovskoj kući, pa i čitavu selu, on s njim gubi i navike koje su proizvod ne samo moralne nego i fizičke atmosfere. Gotovo iskorijenjen, on kao novorođenče stječe svoju novu psihologiju. Nastajanjem nove ekonomske i socijalne stvarnosti nužno izrastaju i nove psihološke dispozicije. Htjeli mi ili ne htjeli ovu izmjenu, ona je tu, i zato nema povratka na staro. Nikada više neće popaljena sela vratiti svoj stari izgled. Prošli mi potoke književnih suza, to će biti uzdisanja koja niti mrtve vraćaju, niti život zaustavljaju. Oblikovat će se unutrašnja stvarnost i u njoj novi vidovi i nove moralne obveze. Hoće li književnost da zatvori oči pred tom logičkom pretpostavkom koja je već danas izašla iz oblasti logičkih kategorija, jer ju je nadomjestila stvarna činjenica.

Sva današnja književnost okupirane Hrvatske živi u začaranom krugu jedne laži i sklanja se u sjenu bučne ratne tehnike i dotrajava svoje dane nemajući sokova da živi svojim životom, da istražuje svoj put.

A sada da izvršimo pregled književnosti koja raste iz ove borbe, iz narodnog ustanka.

Prisustvo poezije u svim fazama borbe nužno je kao subjektivni odušak koji kanalizira sve neiživljene komplekse životne građe. Na grmljavinu ratnog eksploziva odgovara, nadgllašavajući ga, eksploziv unutrašnje životne dinamike, potrebe za punim izživljavanjem. Za sve ono što nije narod mogao da odmazdi nametnutom ratu, našao je izravnanje pjesmom. Cio narod pjeva i nadglasava ratnu pomamu okupatorovu i u pjesmi izražava, ostvaruje svoju unutrašnju stvarnost. Tako on živi. Ova iscjeliteljska akcija stvaralačkog nagona prosipa i dosta pušljivog zrnja, daje dosta kržljivih klica, rasklasava dosta jednolične hrane, ali životni organizam radi i u tom procesu vitalnosti zrije i nalazi svoj zreo izraz. I oni bezimni pjesnici, koji neće steći lične slave, past će da bi mogli drugi potpunije živjeti. Oni su neznani borci bez kojih nema pobjeda, bez kojih nema razrješenja. Padajući oni radaju. To je jedna žrtva.

Pjesnici koji su se očitovali prije ovoga rata ušli su u ovo zbivanje kao borci, kao neposredni učesnici otpora, duhovnog revolta, pa onda po toj istoj liniji javljaju se u plimi borbenog ritma kao trublja koja ustalasava, koja podržava povišenu temperaturu narodnih masa putom pismene i usmene propagande, nemajući časa da predahne intenzivnijom unutrašnjom koncentracijom, potrebom za djela koja ostaju. Oni su druga žrtva, jer su svi njihovi poslovi kratkog vijeka, i oni ih smjenjuju novim akcentima, novim osvjetljenjima, drukčijom građom, preko njih gazi stopa novih uzbuđenja, razloga, novih perspektiva časa.

Ne može se reći da je kvantitet ravan vrsnoći ovoga pjesnikovanja u koje su ušle mase, ali je vrijednost ove činjenice u tome, što je posred najokrutnije stvarnosti, koju nam nameće rat, postala novom naravi ova opća egzaltacija naroda da stvara, da oblikuje svoju borbu, svoje sadašnje odricanje od punoga života, da traži oblike budućem životu.

Pjesnička građa koja raste kao morska plima nije samo retrospektivan jad pradavne naše narodne melankolije koju je uvjetovalo saznanje da se ne može izmijeniti strašni red stvari. Ona ima u sebi toliko obećanja da naš pogled ne ostaje prikovan na bolnoj prošlosti koju smo toliko voljeli, da smo uživali u svom bolu, blagoslivljali stradanja i davali im estetsku formu. Već prvih dana ustanka isključuje stihovi:

Oj narode Like i Korduna,
došlo vrijeme da se diže buna.

Kao buna na dahije, ona nije samo odgovor, odmazda za sječu nego i ustanak za novu slobodu, za novi red.

Prije svega ličnosti koje najaktivnije u ovome zbivanju učestvuju nisu mijenjale svoju glavnu liniju, koja ih je i odvela preko granice dosadašnje stvarnosti, ne donose nam iznenađenja, bar ne velika, posvjedočujući da sve ovo što se sada događa nije ništa drugo nego nužda koja je proizašla iz dosadašnjeg reda stvari. Oni ne poriču sebe i kad doživljuju nova otkrića.

Vladimir Nazor, poslije druge godine partizanstvovanja, nije ništa drugo nego riječ pretvorena u djelo. On je živ dokaz kako je književnost odnos prema stvarnosti, a nipošto mimo stvarnosti. No on je svoj odnos prema stvarnosti odredio prema svojim osnovnim komponentama po dubokom osjećanju prirode, koja nije statička scenarija nego neprekidno bivanje, po borbi suprotnosti koja je uslov toga zbivanja, i po onom nepresušnom nastajanju koje neprestanim pomlađivanjem okreće svu svoju idejnu moć prema budućnosti kao izvoru novih zadataka i novoga preporođanja. Njegova je konstitucija u svim svojim konzekvencijama stvaralačka: i u gledanju na društveno zbivanje koje ne može da se zaustavi u svome razvijanju, i u pozivu stvaraoca da svoj stvaralački potencijal očituje u sudjelovanju i u svojoj premoći da bude uvijek izgled jedne više stvarnosti kao esencijalne jezgre iznad datog, površinskog, vulgarnog realizma. Nazor je ovom vremenu prethodio: lišio se mitosa, patetičnosti, dekora i mogao je tako vidjeti bespuće i rasulo modernizma, mogao je da vremenu dobaci neljubeznu istinu u lice, da roblju dokaže odsustvo bune, da životnoj rijeci ne gleda svršetak u razlivenoj baruštini, i kad je došlo vrijeme ustanku, on je samo kroza nj produžio svoj put. Postavši najviše predstavničko lice oslobođene Hrvatske, on je dokazao da su umjetnost i nova stvarnost verificirale jedna drugu, da se one nadopunjuju i isprepleću kao uzrok i posljedica. U svim svojim mijenama koje su nužne kao oscilacija između biti i moći, kao životna plima i oseka, kao smrt i život koji su samo dva vida stvarnosti, dva pola kretanja, on je tražio luku smirenja, što znači svoj konačni izraz, ali nikad nije vjerovao da će je naći, da će se odmoriti od traženja, od nepresušne žeđi, od neiscrpne radoznalosti. On je i danas putnik, ali nije prolaznik. Jer pod breme ovog strašnoga zbivanja podmeće svoja pjesnička leđa i njegov dnevnik koji je upijao sva svjetla i tame iza tuđinskih ofenziva, stapa u jedno kroniku posmatrača i viziju borca.

Njegovi stihovi iz ovoga vremena koje je omladina sakupila u jedan svezak (Pjesme partizanke) pokazuju kako je sve glavne akcente borbe vidio i doživio: kako dramatska šutnja bosanskih planina vidi sa svojih visina otvorene daleke horizonte budućnosti i da san u njihovoj sjeni donosi antejski priliv snaga. Kako je od zaglušne buke moderne ratne tehnike jača neustrašiva i prkosna pjesma živih ljudi i ljudskog srca koje se buni i koje vjeruje; kako vođu ne može zaustaviti nijedna opasnost, nijedna sumnja, nijedno varljivo obećanje, ako s njime ide stihija narodna, ako je on njezin izraz.

Kad bolest kida njegove kasne godine, on daje svoju ispovijest i svoj portret. Ne bojim se. U svom sam ja životu pretrpio i žešće požare... Bio sam gušter salamandar: u vatri življah, od ognja se hranih: i moj je jezik bio od plamena. Svijet jedan čitavi mogao sam njime užgati... Sad, ja hoću negdašnji svoj oganj i negdašnji svoj jezik, jer dođe vrijeme da se vatra baci na mnoge trule panjeve, na mnogo smeće smrdljivo.

Poezija nije sklonište, ona je poziv, ona je put po vijavici. On iz vrele građe, on još iz žitke mase oblikuje zajedno s narodom oblike skore stvarnosti koja nastaje.

Ostavivši davno hladne vrhove, on u vrtlogu neodležanih podataka ispisuje kroniku kojoj nije u historiji primjera, da bi poslije ovoga rata — koji je svijet podijelio u dvije ratne strane, i u kome kao u trojanskome ratu svi bogovi sudjeluju — mogao završiti kao Homer epopeju jednoga odsudnoga vremena koje sve mijenja.

U ovom nepoštednom kretanju, kad se piše na koljenu, kad se trenutne slike spasavaju od zaborava, nema vremena za epske širine. Zato je njegov izraz škrt, bez retorike, bez metafore, bez ornamenta, posve uprošten, da bi mogao sišavši s njegova pera odmah postati glasnom riječi masa.

Činjenica da je Nazor ušao u ovu strašnu borbu, za koju treba mnogo moralne snage i znatne gibljivosti duha i tijela, kazuje nam da je ova borba inspiracija i za one koji su rekli sve što je potrebno da za obična mjerila bude konačna i završna riječ.

Zaključujući ovaj osvrt na našu književnu radnju, mi ćemo lako razabrati da je u pokretu dosta književnih imena, ali da su najznatniji ipak pali: August Cesarec, Ivan Goran Kovačić, Hasan Kikić, Grgur Karlovčanin i Mihovil Pavlek Miškina.

Oni koji u borbi učestvuju zauzeti su prerasnim zadacima koji ih iscrpljuju, a za književni rad su ostali nepovezani. Ukoliko su književnici što dali, ta se radnja podredila s uvjerenjem i punom pripravnosću propagandi kakvu ova faza borbe zahtijeva.

Književni rad, koliko ga je bilo, nastajao je usred ratnih pohoda, oslobođeno područje bilo je pokretno ratište na kome se ne da povući granica između pozadine i fronte, u kome nema zatišja ni skloništa za intenzivniji kulturni posao.

Ustalasanim masama, koje su žedne oblikovanoga izraza u ovoj borbi u kojoj i same učestvuju, teško je naći punu formu, izrađenu formulaciju, jer su sva stvaralačka nastojanja rasuta po brojnim novinama i listovima koji zbog izvanrednih prilika, slabih veza ne dopiru daleko i zakašnjaju mnogo, povjereni pješačkom hodu ili, često, zemunicama.

Sada smo u prilici da se ova književnost, neorganizirana, nepovezana, usmjerena na što neposredniji utjecaj, kvalitativno uzdigne, produbljenosću intenzivira, da nadživi akcente jednoga časa, da postavi smjernice novom književnom razdoblju, da izradi književni izraz jednome shvaćanju koje proizlazi iz ove stvarnosti.

Ovo je doba najznačajnije ne samo u historiji ove zemlje, nego i u historiji cijele Evrope. Ono nužno mora da se odrazi svojom presudnosću i na književnost. Književnosti je zadaća da uhvati ove još vrele podatke koji se puše i koji se ne mogu izolirati iz suvremenoga kompleksa. Kad ih uhvati pronicljivošću kronikom, impresivnom slikom, uprošćenim scenarijem, psihološkim opažanjima koja su vjerodostojna, bez ustajalih pličina i bez mutnih mistifikacija, ona će i ostati vjerodostojnim dokumentom vremena u kome je čovjek bio razapet između dva pola: između najsirovijih iskaza zvijeri, koja je još obilazila daleke rubove svijesti, i onoga usijanja moralne sile jednoga uvjerenja da se daje sve i bez ostatka: sva baština prošlosti, sav životni inventar i sve ono što je nadohvat ljudskoj volji i ljudskoj želji.

Književnici će morati da dožive ovaj poziv vremena kao što je on bio životni sadržaj onima koji su već pali i onima koji su u bilo kom obliku ušli u borbu. Danas, sva skloništa u zavjetrini nisu ništa drugo nego mimikrija jedne izdaje. Nikada nije bila tako očigledna istina da su stvaralac i njegovo djelo jedno. Nikada nije život davao toliko građe i od tolikoga značenja kao danas. Nikada čovjek nije bio toliko otkinut od redovnoga načina života, od ukorijenjenoga

načina mišljenja, nikad njegovi putovi umovanja nisu bili tako daleki, nikada raspon osjećajne ljestvice nije bio tako opsežan.

Kad mati može da govori nad grobom svoga sina, kad se otac pobijene djece promiseće iz osvetnika u propovjednika u sredini njihova ubojice, kad beskućnici ostavljaju zgarišta i pradjedovska ognjišta s čudnim osmijehom koji zrači iz njihove duše i iz njihovih očiju: mi ćemo graditi novi život — onda je to nova stvarnost koje će sadržaji naći svoj izraz.

Izraz književnosti koja izrasta iz ove nove stvarnosti može da bude samo takav da se u njemu mogu ogledati nosioci te stvarnosti. A to su široke mase, kojih je borba očitovala i svoje stvaralačke karakteristike. Novi sadržaji su podaci i otkrića koja govore o zakonitosti svakog pa i ovog zbivanja. Oni se otvaraju stvaraočevu vidu, i unoseći se pisac u ovo kretanje svojim će aktivizmom pokazati da je i on živ prilog ovome kretanju, Naravno da će zadaci koji književnost čekaju biti sve složeniji, i da će izraz književni biti složeniji, ali pored svega toga jasan i pregledan. Književnost naše borbe izrazila se ponajviše u stihu i u dramskom obliku propagandnog karaktera, ali će nekoliko pjesama ostati ne samo kao dokument vremena nego i kao znatna književna vrednota.

Epski izraz znatne širine još nije postignut. Ovo doba čeka izrađeniju prozu. Događaji treba da odleže da bismo dobili epopeju one širine i dubine koja je za njih potrebna. Bogatstvo nesvakidašnjih motiva toliko je da će se u njima ljudska duša moći ogledati i onda kad utrnu strašne posljedice ovoga rata. Ovi nas izgledi ispunjuju vedrinom. Narod koji je u ovoj borbi pokazao i dokazao veličajnost žrtve mora da daje i velika književna djela.

*Prijepis iz »Književnika«, ožujak 1945, br. 1,
str. 19–25. Sign. IHRPH Zgb., ZB-Per-19/65.*

* Referat nije sačuvan u rukopisu, ali je u cijelosti objavljen u *Književniku*, 1/1945, odakle se i ovdje preuzima. U IHRPH sačuvan je samo kraći tekst koji po svoj prilici sadrži prvi predložak referata i osnovne teze za izlaganje (sign. ZAVNOH – 1944).
1 Ivan. 2 Petar Petrović. 3 Jovan Jovanović. 4 Silvije Strahimir. 5 Branko.
6 Antun Gustav. 7 Maurice. 8 Miroslav. 9 Augustin (Tin.).

Mladen Iveković

O NAŠOJ PUBLICISTICI*

»U toku trogodišnje borbe naša je publicistika prošla vrlo interesantan i značajan razvoj. I ona je, kao i druge emanacije narodnooslobodilačkog pokreta, rasla i razvijala se uporedo s rastenjem i razvijanjem snaga pokreta. Upravo, ona je bila i jest ne samo odraz borbe našeg naroda za slobodu, nego i organizator narodnih masa u radu i na djelu izgradnje nove državne zajednice [...]«. Za vrijeme stare Jugoslavije, antifašistička publicistika imala je veoma slabe uvjete za razvoj, kočena i uništavana reakcionarnom cenzurom. Za vrijeme NDH, istinska publicistika preselila se u šumu, na oslobođeno područje, gdje je počela svoj razvoj s ogromnim zamahom, iako je raspolagala s relativno oskudnim tehničkim sredstvima, iako nije imala specijalista — profesionalnih novinara i dopisnika. Ali »[...] čitava jedna vojska novinara i publicista, reportera, dopisnika novog tipa, skromnih sposobnosti i dijelom još uvijek nevještih zanatu, ali upornih, požrtvovnih i oduševljenih borbom, regrutirala se iz redova naših boraca, intelektualaca, radnika i seljaka«.

Danas na oslobođenom području izlazi velik broj publikacija i novina, listova Jedinственe narodnooslobodilačke fronte, glasnika Antifašističke fronte žena, omladine, a naročito je bujan izdavački rad u našoj vojsci. Evo primjera: »[...] Slavonske *Vijesti*,¹ štampaju se u 8000 primjeraka. Ako uzmemo u račun okruglo 25 okruga i ako uzmemo da poprečno dvaput tjedno u svakom okrugu izlazi po 1500 primjeraka *Vijesti*, onda dobivamo brojku od 75.000 primjeraka tjedne tiraže *Vijesti*. Ako tome pribrojimo okružne, odnosno oblasne listove, tjednike, polumjesečnike i mjesečnike, dobivamo brojku od 100.000 primjeraka ukupnog izdanja *Vijesti* i listova tjedno [...]«.

»[...] Obuhvatimo li jednim pogledom svu našu štampu, sva naša dosadašnja izdanja, sve ono, što je na tom polju učinjeno za vrijeme trogodišnjeg domovinskog rata, vidjet ćemo, da je izvršen velik posao. Uz najveće napore i poteškoće objelodanjuju se kod nas teoretska djela iz područja društvenih i političkih nauka, brošure i knjižice o najraznovrsnijim pitanjima, koja zasijecaju u sferu oslobodilačke borbe, stručne rasprave, pripovijetke, pjesme. Izlaze prijevodi knjižica i članaka sa stranih jezika. Štampaju se četiri centralna lista u dobro uređenoj štampariji — ne više ciklostilom, nego solidnim pravim štamparskim strojem: *Naprijed*,² organ Komunističke partije Hrvatske, *Vjesnik*,³ organ Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, *Slobodni dom*,⁴ organ Hrvatske seljačke stranke, *Srpska riječ*,⁵ organ Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a. Ovi su listovi stvorili solidnu podlogu našoj budućoj dnevnoj štampi, koja će izlaziti sutra u našim oslobođenim gradovima, oni su odraz jedinstvene volje svih pravih rodoljuba Hrvatske, svih stranaka i grupa, uključenih u Narodnooslobodilačku frontu Hrvatske [...]«.

Interesantni su podaci za djelatnost najstarije naše štamparije na oslobođenom teritoriju: »[...] Za 21 mjesec svoga postojanja ta je štamparija izbacila 1,327.881 primjeraka, mjesečno prosječno 60.230 primjeraka ili 2107 primjeraka dnevno različitih izdanja. Od toga otpada na brošure 200.000, na plakate 6000, na letke 100.000, a ostalo na novine i časopise [...]«.

Dalje se drug Iveković kritički osvrće na djelatnost publicistike i kaže da, iako je na tom polju učinjeno mnogo, moglo bi se učiniti još više. Naročito ukazuje na greške u koje naša publicistika upada, a to su: uskogrudni regionalizam, katkad nepravilno shvaćanje širine narodnooslobodilačkog pokreta, neiskorištavanje svih propagandnih mogućnosti itd. Naša štampa treba posvetiti mnogo veću pažnju izgradnji države i čitava njena djelatnost treba se rukovoditi osnovnim zadacima i ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta.

Prijepis iz Brošure, str. 23—24.

* Referat, na žalost, nije sačuvan pa se ovdje donosi u onom obliku i opsegu kako je objavljen u Brošuri. 1 Izdaje Propodjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju. Izlaze od siječnja 1943. do ožujka 1945. god. 2 Izlazi od travnja 1943. kao glasilo KP Hrvatske. 3 Izlazi od kolovoza 1941. kao glasilo JNOF-a Hrvatske. Nastavlja se na *Politički vjesnik* (1940) i *Vjesnik radnog naroda* (1941). 4 Izlazi od srpnja 1943. kao »glavno glasilo hrvatske seljačke politike«. 5 Izlazi od rujna 1943. kao glasilo Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a.

Doka Petrović

KAZALIŠTE U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

Prije nego što predemo na sam prikaz kazališne umjetnosti u NOB-u, tj. na razvoj te umjetnosti i njezinu ulogu u borbi, na zadatke koji se postavljaju pred kazališnu umjetnost i perspektive koje se pred njom otvaraju našom borbom, moramo postaviti nekoliko konstatacija, koje se odnose na kazalište uopće i na zloupotrebe i izvrtnja, kojima je bilo izloženo, naročito od fašizma i bivših reakcionarnih režima kod nas.

Spoznaja koja vrijedi za ostale umjetnosti, isto tako vrijedi i za kazalište; naime: ako kazalište svojim repertoarom i njegovom izvedbom ne nastoji i ne teži dovoljno za tim, da se što više približi objektivnoj stvarnosti i da zadovolji istinske potrebe vremena i ljudi, ono gubi svoj smisao, svoju životnost i opravdanje za opstanak. Zbog toga što je neaktualno, postaje nezanimljivo, pa čak i nerazumljivo i gubi kontakt s okolinom. Ono životari od autoriteta, koji je davno prije stečen i pod lažnim plaštem umjetnosti i kulture krijumčari laži i postaje pravi falsifikator istine i paravan koji još i svojim artistskim šarenilom odvraća poglede od stvarnosti.

Inače je pozornica, kao mjesto gdje se dodiruju i uzajamno prožimaju gotovo sve umjetnosti da zajednički ocrtaju svojega čovjeka i svoje vrijeme, bila uvijek nosilac i dio općeg zbivanja; na njoj i posredstvom nje u naglom redosljedu izraženi su svi sukobi, borbe i previranja odnosa između snaga društva i pojedinaca. Svi naponi, sva stradanja, kroz koja je trebalo proći, protući se i progristi,

da se objasni, pokaže i dokaže stara spoznaja, davno slućena da svijet nije nićija samovolja ni kaos tamnih sila, nego da sve ima svoju logiku i zakonitost, sve je to rećeno, doživljeno i propaćeno na pozornici kao drama ili komedija. Ćitavi historijski odsjeci i kulture naroda ćesto su za nas zgusnuti u pojmu njihovog kazališta. U takvim slućajevima, kazalište nam otkriva presjek života i duhovnog i materijalnog zbivanja takve jedne sredine. To dokazuje oćitu sraštenost i najužu organsku vezu kazališne umjetnosti sa samim životom a naroćito s momentima koji izbijaju snagom raznih stvarnih životnih potreba masa u prvi plan.

Takvo kazalište imamo u Grćkoj u samom poćetku razvoja grćke kulture. Dionizijevske svećanosti, na stepenicama hrama, daju nam sliku karaktera toga, tako reći, prvog kazališta u zapadnjaćkom smislu. Kasnijim razvojem kulture i savršenijom izgradnjom drćzavne zajednice, nalazimo ogromne amfiteatre s velikim brojem mjesta za masu, koja ućestvuje u tim svećanim zgodama — jer kazališne predstave i bile su uglavnom izvoćene, kako znamo, kao dio kakvog naroćitog i znaćajnog zbivanja ili dogaćaja. Takve predstave obićno su i svojim tekstom bile direktno povezane s njima. Teme Eshila, Sofokla, Euripida i Aristofana duboko su zadirale u probleme grćkoga naziranja na svijet, u dnevnu politiku i obićnu svakidašnjicu.

Taj politićki i filozofsko-umjetnićki karakter grćkoga kazališta gubi se u rimskoj civilizaciji. S vremenom, rimsko kazalište, preuzeto od Grka, postaje krvava arena i mućilište; umjesto stvarnosti oblikovane kroz umjetnićku prizmu i od umjetnika, carevi i drćzavne vlasti napravile su od kazališne arene stratište za svoje politićke protivnike. Tu se susrećemo s prvom velikom i promišljenom zloupotrebom kazališta kao pojma i ustanove. Sva socijalna i umjetnićko-filozofska problematika grćkoga kazališta rijećena je u Rimu krilaticom: »Panem et circenses«, tj. daj masi kruha i igara. Pojava istovjetna s današnjim fašistićkim naziranjem na svijet i postupcima.

Jaćanjem krććanstva u Evropi kazalište gubi klasićni karakter, a krććanstvo, nakon stanovite konsolidacije, unosi nove teme i oblike u svoje kazalište. Na pozornicama razdijeljenim na tri sprata (nebo, zemlja, pakao) odvijaju se pred masom gledalaca, koja puni trgove pred tim pozornicama, misterij, martirij, pasionske igre i moraliteti. Atmosfera cijelog srednjeg vijeka zrcali se u tom kazalištu.

Mećutim, slika toga vremena ne bi bila potpuna da ne spomenemo vrstu glume i glumaca, koje usporedo s tim ili isprepletene s njim u tome kazalištu srećemo kao ostatke klasićne prošlosti. To su standarizirani tipovi staroga kazališta Plauta i Terencija koji su, u svoje vrijeme, tako umjetnićki doživljeni i fiksirani, da su uz stanovitu akomodaciju i obnavljanje, prošli kroz sve ideološke i druge perturbacije i odrćzali se više od 1000 godina kao živi predstavnici raznih karakternih osobina ljudskih u glumi. To su: Vjerni ili nevjerni, lukavi ili glupi rob; hvalisavi junak; ulizica ili parazit, uvijek u blizini junaka ili bogataša; škrti i prevareni starac; hetera; zaljubljeni mladić itd. U krććanskim igrama pridrućuju im se vrag i anćeo kao izrićiti predstavnici dobra i zla. Ono što je u misterijama i moralitetima bilo i suviše apstraktno i daleko od pravog života, nadoknadili su nasljednici Plauta¹ i Terencija² obilno svojim realizmom i humorom, a nekada i drastićnom ilustracijom dobro primijenjenom.

U vrijeme renesanse, naroćito u Italiji, obnavlja više društvo formalno veze s klasikom na svim poljima umjetnosti i života. Tako se za kazalište zidaju amfi-

teatri, scena i proscenij, a teme se izgrađuju po uzorima klasičnog kazališta. Samo što ovaj put ni gledalište ni igra nisu za široku publiku, nego za feudalnog gospodara i njegove goste. Gledalište je maleno i sračunato za malen broj posjetilaca, a igre svojim sadržajem, namijenjene su publici sa stanovitom klasičnom naobrazbom. Za narod se, u to vrijeme, priređuju trijumfalni ophodi po starim rimskim uzorima, maskerade i druge svečanosti na ulicama. Nasuprot ovim sjajnim zvaničnim priredbama — po trgovima, na vašarima i drugim skupovima bujaju skromne pozornice komedije del'arte. Harlekino, Kapitano, Pantalone, Pulčinel, Dotore itd. kao nasljednici onoga, iz klasičnoga kazališta, što je zaista ostalo živo u varijacijama likova čovjeka iz mase. Nakon stanovitog vremena nalazimo, tako reći, dva kazališta: u zatvorenim kazališnim zgradama strogo separirano više feudalno društvo gledalo je i slušalo klasicističku dramu, kasnije baroknu operu s historijskim i mitološkim motivima, a narodne mase doživljuju u likovima komedije del'arte, u raznim skalama umjetničke kvalitete, svoju svakidašnju oblikovanu na pozornici. Nekad lukavi, nekad sentimentalni Harlekino; nekad hrabri vojnik a nekad zaboravljeni invalid Kapitano; Dotore, obično nezalica; pristrani sudija ili advokat; dobar ili zao Pantalone; pustolov, razbojnik ili škrtica Pulčinel i druga lica revoltirala su se ili plakala zajedno sa svojom publikom, zbog nedaća koje ih biju ili su zajednički uživali u improviziranom i grubom vicu na račun tih nedaća i njihovih uzročnika.

Naročiti oblik kazališta, koje je uhvatilo kontakt s masama, nalazimo u XV vijeku u Engleskoj. I ono potječe iz moraliteta, ali se emancipiranjem od uobičajenoga, i usprkos svojim historijskim temama, razvija u kazalište pristupačno svim slojevima i postaje masovno, i to opet radi realizma i životnosti kojom su njegovi likovi bili ocrtani i doneseni. U djelima Šekspira³ sačuvan je duh toga kazališta.

Poznavajući sve navedeno, neće nam biti teško pogoditi u čemu je glavni nesporazum oko građanskog kazališta u naše predratno vrijeme i sve njegove krize; one imaju svoj izvor u samom porijeklu toga kazališta; ono je nastalo iz feudalnog kazališta, koje je obrazovani i bogati građanin preuzeo od feudalca, smatrajući se nasljednikom njegovih materijalnih i kulturnih dobara. To kazalište, po svojoj prirodi ekskluzivno, što je naglašeno i u arhitekturi zgrade i sadržajem komada, nije nikada moglo uhvatiti prave veze s masom, tako da je zapravo ostalo osamljeno i bez prave i objektivne kontrole — dakle zastranilo je, postalo nezanimljivo i neaktualno za masu i njene kulturne i opće životne potrebe.

Pa ipak socijalna, ekonomska i ideološka previranja sa svojim problemima prodrla su i na pozornicu toga ekskluzivnog kazališta. Sve što je život gurao u prvi plan stizalo je povremeno i pred onu malobrojnu publiku koja je posjećivala ta kazališta — naravno sve kaleidoskopski šareno i često zbrkano — ali kao odraz stvarnosti, i pojedinci su mogli da se informiraju o toku općeg društvenog i kulturnog zbivanja. U takvim momentima kazalište je i u tome svom skučenom obliku, u predratnom društvu, bilo pozitivno. Iako sporo, stvari su ipak postavljene na svoje mjesto.

U takvom stanju zatekao je kazalište i fašizam.

U svom bjesomučnom i zločinačkom nastojanju da sve napredno zatre, da sve što je pozitivno i objektivno postavljeno iskrivi, izobliči i falsificira i da pomoću tih falsifikata i zloupotreba lakše zadovolji svoju lakomu i nezajazljivu proždrljivost, fašizam se bacio i na kazalište. Plašeci se stvarnosti i nepobjedive

snage objektivne istine, on je zločinački pregnuo da je onemogućiti i u kazalištu, ma kako umjetnički ona bila ostvarena i donesena; i ono malo što je s mukom prodrlo do umjetničkog ostvarenja, trebalo je onemogućiti. Po receptu staroga Rima prije propasti i fašizam misli da masi treba igara bez problematike i zato treba da mu posluži zloupotrijebljeno kazalište, a za prolijevanje krvi nije mu dovoljna ni sva površina Evrope.

Njemački fašizam, kao mlađi i naročito proždrljiv, nije imao pred sobom mnogo vremena, koje je trebalo korisno upotrijebiti za pripremanje agresije, zato se nije mnogo bavio problemima umjetnosti, on je jednostavno negirao sve što mu nije bilo po čudi i što nije moglo da posluži opravdanju njegovog apetita, a predstavnike takve umjetnosti postrijeljavao je ili uništio na drugi način. U fašističkom Trećem Reichu kazalište postoji samo kao ustanova u kojoj profesionalni glumci treba da svojim ličnim artističkim kvalitetama i odgovarajućim repertoarom pomognu pri falsificiranju historije i objektivne istine ili da plitkom i prozirnom komedijom pokušaju uvjeriti javnost da situacija fašizma nije tako očajna kao što se čini.

Talijanski fašizam, imajući iza sebe dulju fazu mirnodopskog razvoja, uspio je da kod neupućenih načini utisak kao da postoji nekakva fašistička umjetnost i kazalište. To je bila zapravo negacija umjetnosti. Fašistička Italija bogato je opremila kazalište i organizirala ga na širokoj osnovi, nastojeći da ga što više približi masi, dapače ga je i motorizirala kao vojsku da ubrza njegove učinke. Međutim sva vanjska užurbanost i oprema nisu mogli da sakriju unutrašnje mrtvilo i prazninu, jer bogata umjetnička prošlost Apeninskog poluotoka i svih vremenskih odsjeka i kultura, koja je u tu svrhu mobilizirana, nije mogla nadomjestiti onu živu silu koju u sebi nosi aktualna objektivna stvarnost umjetnički oblikovana. Klasična tragedija, igrana na razvalinama starih grčko-rimskih hramova osvjetljenih reflektorima od pola milijuna svijeća, može da bude interesantna neko vrijeme, ali samo to nije dovoljno, ako se iz kazališne umjetnosti izbace sve teme i problematika, izazvana općim promjenama historijskog značenja, koje su danas u toku.

Fašizam je zatekao kazalište u Italiji u znaku Pirandella.⁴ Za razliku od hitlerovske ograničene netrpeljivosti, talijanski fašizam nije dirao u ekspresionizam, futurizam i ostale izme, osim socijalizma. Pravilno je shvatio da je ta umjetnička forma, makar se njome nasijecale i socijalne teme, masama nerazumljiva i prema tome neopasna. Naprotiv, fašizam je gajio ekspresionizam, kao što se gaji egzotična biljka u stakleniku, da zabavlja stanoviti krug ljubitelja svojom neobičnošću, dok se on sam bavio mračnim poslovima.

Kombinacija s malo klasike, malo ekspresionizma, malo površne komedije sve kao zabava i uz to mnogo prolijevane prave krvi i požara, bila je dostojan pandan vladarskom receptu Nerona i njegovim poimanjima kazališne umjetnosti.

Fašistički sateliti, kao u svemu, tako i na tome polju oponašaju bijedno svoje uzore, naravno s mnogo manjim i skromnijim varijacijama.

Dok je fašizam u svojim zemljama svoje nakaradne pojmove o životu i umjetnosti pokušavao krvavim nasiljem nametnuti kao svoj fašistički program, dotle su kod nas, u zemlji, razne reakcionarne vlade radile manje-više isto, samo što su uz to naglašavale da je to što se kod nas radi — demokracija.

Bivša Jugoslavija, uspostavljena i izgrađivana na reakcionarnim i uskogrudnim principima sa političarima i upravljačima sitničavim i opakim, koji nisu imali

sposobnosti ili nisu htjeli da se otrgnu iz kruga najličnijeg i čiftinskog egoizma i da na zbivanja oko sebe gledaju šire i objektivno, ta Jugoslavija postala je primjer za pojam negativnog na svim poljima društvene djelatnosti u jednoj zemlji i državi. Prema tome, ni kazalište i sve što je s njim u vezi nije moglo biti izuzetak. Svojim pritiskom pomoću kazališne politike i administrativnog aparata gušila se i oduzimala tome kazalištu svaka životnost i polet, nastojeći odbiti ga od stvarnosti i suvremenog zbivanja nizom raznih mjera. Kada je ono nekoliko kazališta, koja su postojala u zemlji, podržavljeno i subvencionirano, nije to učinjeno zato da se pomognu i unaprijede, nego da se stisnu, obuzdaju i skuće u okvir posebnih interesa i da se upotrijebe kao oružje protiv prave umjetnosti i samih narodnih masa.

Po fašističkom uzoru, i na pozornicama bivše Jugoslavije klasici su upotrebljavani kao zvučna fraza i šareni vatromet da se zbuni gledalac, a strani napredni pisci, i po koji takav domaći, propuštani su na pozornicu ne zato da pomognu svojim umjetničkim izrazom da se stvari postave na svoje mjesto, nego su pokvarenjački uzeti na program rada da se lakše prevari zainteresirani dio javnosti, kako se, tobože objektivno, vodi računa o suvremenom društvenom zbivanju i kulturno-umjetničkim potrebama — i to u duhu demokracije! Ali, zato je stajala, kao pas na lancu, uvijek pripravna reakcionarna štampa, koja se bjesomučno bacila na takvu kazališnu predstavu da je okleveće, zablati i pokuša onemogućiti pred publikom.

Inače je domaće umjetničko stvaranje na polju kazališne literature onom istom kazališnom politikom namjerno deformirano i potiskivano s pravoga i dubljeg zahvatanja u stvarnost, na plitku i zabavnu reportažu s hepiendom. Kada je na pozornicu trebalo iznositi naše selo i život radnog naroda, donošena je idila i folklor kao dekoracija; gajde, tamburice ili sevdalinke; a dramske ili tobože realističke akcente davala su ubistva iz afekta ili pokvarenosti, kao izraz našeg temperamenta kao takvog. O pravom stanju na našem selu i u zemlji, koje se svom svojom snagom stvarnosti nametalo u prvi plan kao tema, nije bilo ni riječi. Pred nedaćama i materijalnom bijedom goleme većine naroda, pred psihičkim procesom u narodu i kod pojedinca, vezanom uz to stanje i s njime uzrokovanim tragičnim i komičnim trvenjima i sukobima; pred težnjama za slobodom i potrebama narodnim za sređivanjem ekonomskim i socijalnim — uporno je trebalo zatvarati oči. Takve stvari nisu mogle i nisu smjele biti teme za umjetnički doživljaj i obradu.

Na takav način, uz mnoge druge, mislila je reakcionarna klika da održi stanovite slojeve u mraku i sljepilu, u neznanju, u naopakom shvaćanju svega što se zbiva oko njih, u uzajamnoj nacionalnoj i vjerskoj netrpeljivosti, razrožne, oslabljene i nesposobne za svaku zajedničku akciju i otpor.

U takve svrhe uspostavljeno je po gradovima i subvencionirano nekih 14 kazališta na koja su godišnje trošeni mnogi milioni narodnog novca, tj. znoja i žuljeva seljačkih i radničkih.

Što se sela tiče, ono je i s te strane bilo napušteno i zapušteno. Nekoliko manjih putujućih trupa, koje su krstarile po zemlji, s istim zadatkom kao i one u gradu, nisu u većini za sobom ostavljale naročitih rezultata, osim zabune i izobličenih i lažnih predodžaba o kulturi. To, što je baš u tim trupama nekada bilo naročitoga poleta i najčišćih namjera da se radi pionirski, uvršćujući kulturno i umjetnički naše nacionalne pozicije u najezdi stranog elementa, nije više moglo da sasvim opravda njihov rad kasnije. Na kraju, uloga koju

je reakcionarna Jugoslavija bila namijenila svome kazalištu postaje nam sasvim jasna, ako se sjetimo repertoara tih kazališta uoči rata. U vrijeme kada je već svima bilo jasno da fašizam sprema strahovito krvoproliće u kome je trebalo utopiti i naš narod zauvijek ili podjarmiti ga — što znači isto što i propast — na pozornicama bivše Jugoslavije igran je Dostojevskijev⁵ »Idiot« u nekoliko raznih dramatizacija — čini se — kao najvažniji problem današnjice, kojim treba da se bavi jugoslavenska javnost. Umjesto ozbiljnog spremanja na otpor i ozbiljnosti koja bi odgovarala opasnosti što je neposredno prijetila, javnost je trebalo uspavati ili zabaviti je psihološkim rebusima da se lakše ostvare planovi domaćih izdajnika i petokolonaša.

Naša narodnooslobodilačka borba koja je oličenje svega najpozitivnijega u našim narodima, premda još u toku krvavih bitaka i pod pritiskom nedaća rata, već u sebi nosi i gaji klice budućih umjetničkih ostvarenja.

Usporedo s onim raznim konstruktivnim snagama, koje su dobile svoj izraz u oružanom ustanku i obrani materijalnog dobra i života, buja i umjetničko oblikovanje našega cjelokupnog zbivanja. Prve pjesme ispjevane su u prvim borbama, a prve organizirane jedinice imale su svoje pjevačke zborove, svoju svirku, recitaciju i poneku improviziranu glumu. Bujanjem NOP-a, razrastanjem vojnih jedinica i drugih organizacija uslijed priliva novih snaga, bujaju i razna kulturna ispoljavanja, koja se sve više organizaciono šire. Tome poslu pristupljeno je još prije dvije godine, osnivanjem kazališnih družina u vojnim jedinicama. Od tih su najstarije: Družina »August Cesarec«,⁶ Zumberačka i Družina XIII proleterske divizije. U jesen prošle godine, počele su s radom novostavljene družine oblasnih i okružnih NOO-a, Slavonska, Lička, Kordunska, Banijska, Moslavačka, Kalnička, a kasnije Virovitička, Brodska, Našička itd. U to vrijeme prelaze kazališne družine, osnovane po vojnim jedinicama, također u kompetenciju propagandnih odjela NOO-a. U vrijeme nastajanja okružnih kazališnih družina, formiraju se svuda na terenu i mnoge druge male diletantske kazališne družine u raznim organizacijama i ustanovama, a koje i danas neprekidno djeluju. Npr. na terenu Banije danas rade 22 manje kazališne družine i 24 pjevačke. Osim spomenutih družina postoji i Kazališna družina pri Vrhovnom štabu. U njoj radi nekoliko profesionalnih glumaca i ona je već odavno osposobljena za rješavanje i većih umjetničkih zadataka.

S prvim zasjedanjem ZAVNOH-a⁷ osnovan je Kulturno-umjetnički odsjek koji uz ostale sektore ima i svoj kazališni sektor, sa zadaćom da koordinira rad svih družina čvrstom i smišljenom organizacijom i time omogući maksimum pravoga umjetničkog rada u NOB-u. Nedavno je osnovana i Centralna kazališna družina,⁸ koja će na bazi dosadašnjeg iskustva naših okružnih i ostalih kazališnih družina, snagama prikupljenim na terenu iz tih družina, uz nekoliko stručno iskusnijih drugova, sa stručnim rukovodstvom i koliko god je moguće opremljenim tehničkim aparatom predstavljati korak dalje, da se dosadašnji opseg rada i kazališno-umjetnički zadaci postave na viši razvojni stepen.

Kazališne družine sastavljene su, uglavnom, od boraca naše NOV, partizanskih odreda i drugova iz nekih ustanova. Velik broj seljaka, radnika, s odgovarajućim procentom intelektualaca, dao je mnogo raznih talenata, koji ranije nisu imali veze s umjetnošću, a koji bi, bez te današnje borbe, ostali zauvijek umjetnički neaktivni. Ovako, oni su danas saučesnici velikih zbivanja i u njima prekaljeni i osposobljeni, bar neki, da sutra daju pravi umjetnički izraz onome, što se događa danas i što još slijedi.

Zanimljivo je pogledati popis jedne takve glumačke družine; on će nam dati najbolje podatke o našim novim glumcima i njihovim ličnostima a ujedno ukazati i na momente karakteristične za NOB i pokret. U prvom popisu imamo podatke koji se odnose na narodnost, godine i vrstu uposlenja u trupi:

1. Petrišić Antun, 23 god., Slovenac iz Celja, politrukovodilac,
2. Begović Bruno, 25 god., Hrvat iz Zagreba, upravnik grupe, režiser,
3. Maurić Franjo, 22 god., Hrvat iz Zagreba, pjeva i glumi,
4. Žinić Mato, 22 god., Hrvat iz Zagreba, pjeva tenor i glumi,
5. Grbić Dragan, 25 god., Srbin iz Vrhovina, pjeva i glumi,
6. Weis Milan, 33 god., Jevrej iz Požege, dirigent grupe,
7. Dunić Marijo, 26 god., Hrvat iz Sušaka, pjeva bas-bariton,
8. Katušić Stjepan, 19 god., Hrvat iz Zagorja, harmonikaš grupe,
9. Kovačević Nikola, 28 god., Hrvat iz Ličkog Lešća, pjeva bariton i glumi,
11. Cvetičanin Milan, 14 god., Srbin iz Like, ekonom grupe, glumi i pjeva,
11. Kovačević Marija, 19 god., Slovenka iz Rogatca, pjeva sopran,
12. Maurić Anica, 16 god., Hrvatica iz Zagreba, pjeva alt i glumi,
13. Borić Danica, 16 god., Srпкиnja iz Like, pjeva sopran,
14. Delić Mileva, 20 god., Srпкиnja iz Like, pjeva i glumi,
15. Strunović Darinka, 18 god., Hrvatica iz Šibenika, pjeva i glumi,
16. Begović Katarina, 23 god., Hrvatica iz Like, pjeva sopran.

Drugi se odnosi, uglavnom, na ranije zvanje, prije stupanja u NOB:

1. Suput Vasilije, đak, harmonika, gitara, violina,
2. Petar Ljuština, trg. pomoćnik, gitara,
3. Franjo Posrnić, zemljoradnik, gitara,
4. Mića Pintar, krojač, gitara,
5. Miloš Maljković, zemljoradnik,
6. Uroš Kljajić, zemljoradnik, brač,
7. Danica Đaković, zemljoradnik, brač,
8. Anka Dasović, đak,
9. Anka Hećimović, zemljoradnik,
10. Ljubica Gavrilović, zemljoradnik,
11. Marija Koruga, zemljoradnik,
12. Vera Balač, zemljoradnik,
13. Fanika Kolak, đak.

Zanimljiv je brojčani odnos po zanimanju u grupi. Od 13 članova ima 8 zemljoradnika, 3 radnika i 3 đaka.

Unutrašnju organizaciju i zadatke, koji se direktno postavljaju pred kazališne družine, vidimo iz slijedećih točaka »Uputa za rad kazališnih družina«:⁹

»1. Prema glavnim uputama¹⁰ o organizaciji Kulturno-umjetničkog odsjeka propagande svaki okružni NOO dužan je da osnuje svoju kazališnu družinu, koja će, dajući priredbe kulturno-umjetničkog značaja, obilaziti cijeli okrug a po sporazumu s drugim ONOO-ima ili po uputi viših NOO-a i ZAVNOH-a te grupe prenose svoje djelovanje i izvan svog područja. Isto tako treba po mogućnosti da osnuju svoje kazališne družine i oblasni, odnosno pokrajinski NOO-i.

2. Sve grupe nose ime »Kazališna družina«. Okružne družine nose uz to i ime svog okruga, npr. »Kazališna družina Like«. Oblasne, pokrajinske i one

družine koje su pod neposrednim rukovodstvom Kulturno-umjetničkog odsjeka ZAVNOH-a mogu imati posebna imena, npr. »Kazališna družina August Cesarec«.

3. S obzirom na veliki zadatak koji je povjeren ovim družinama, u njihov sastav treba da uđu samo najbolji drugovi i drugarice, koji uz visoku političku svijest imaju i očitu nadarenost za glumu, pjesmu ili glazbu. Tu dolazi prije svega u obzir omladina. Treba imati u vidu da, i za čitavi propagandni rad i za kazališne družine, ne mogu biti angažirani ljudi bilo kakve prošlosti ili sadašnjosti, nego to moraju biti zaista čisti, moralno čvrsti i provjereni drugovi i drugarice.

4. Brojno stanje svake kazališne družine ravnat će se prema sposobnostima članova. Ako su pojedinci sposobni i za glumu i pjevanje, pa po mogućnosti i za sviranje, onda može družina imati vrlo malen broj članova, pa će tako biti pokretljivija. Obično broje družine 8—16, pa i više, članova. Po mogućnosti neka ni jedna družina ne broji više od 20 drugova (drugarica).

5. Svaka kazališna družina ima svoju upravu, koja se sastoji od političkog rukovodioca, redatelja i ekonoma. Prvu dvojicu postavlja nadležni NOO, a ekonoma biraju članovi družine između sebe.

a) Politički rukovodilac vodi i zastupa družinu u smislu direktiva propagandnog odjela nadležnog NOO-a i u prvom redu on je odgovoran za sav rad družine. On pazi da program grupe odgovara liniji NOB-a i brine se za političku izgradnju članova družine. On podnosi izvještaj o radu družine na osnovu dnevnika koji vodi. Kada je grupa na putu, dužnost je političkog rukovodioca da se uvijek poveže sa svim NOO-ima, pa prema potrebi i s antifašističkim organizacijama kroz čiji teren prolazi družina da bi dobio potrebne upute za rad družine.

b) Redatelj u sporazumu s propagandnim odjelom nadležnog NOO-a postavlja program, uvježbava ga i brine se za što bolju njegovu izvedbu. On odgaja članove grupe u stručnom pogledu. On rukovodi priredbama, dijeli uloge i stara se za obnavljanje repertoara. On je odgovoran i za red i disciplinu pri izučavanju i davanju programa, te za radno raspoloženje u kolektivu.

c) Ekonom se brine za ishranu, smještaj i uopće za sve materijalne potrebe družine. Osim toga brine se i za arhivu i za sav potrebni inventar družine i čuva ga.

Važnije odluke na putu, gdje je družina više ili manje prepuštena sama sebi, donose sva trojica zajedno, a i u ostalim pitanjima međusobno se savjetuju. Najmanje svaki tjedan treba da se održi zajednički sastanak cijele družine na kome se raspravljaju politička, stručna i sva ostala pitanja.

U svakoj družini neka vlada drugarska atmosfera i kolektivni rad.

6. Program kazališnih družina treba da bude što neposredniji odgovor na aktualne probleme NOB-a dotičnog kraja i na umjetničkoj visini, ali da bude pristupačan najširim slojevima naroda. Repertoar će se ravnati, naravno, prema sastavu i sposobnosti družine, prema tome ima li više glumaca i recitatora ili pjevača i glazbenika. U većini slučajeva bit će program mješovit i raznolik. Sposobnije družine stvarat će dio programa na putu s obzirom na različite prilike i probleme u krajevima kroz koje prolaze. One moraju znati reagirati i na sve događaje u selu, a naročito na lokalnu neprijateljsku propagandu. Donekle treba svaka okružna družina da ima u svom programu nešto svojstveno

svom kraju (narodne pjesme, kola, scenske prikaze itd.), naročito ako putuje van svog okruga. Izvedba programa mora biti do krajnosti usklađena i uvježbana. Svaka družina mora biti primjer i nosilac kazališne kulture.

7. Zadaća kazališnih družina time još nije iscrpljena. One mogu i treba da budu ujedno (neke vrste) organ i pomoćnik propagandnog odjela svojih NOO-a i prema njegovim uputama na putu uočavati nedostatke općeg propagandnog rada i po potrebi priskočiti u pomoć mjesnim NOO-ima, naročito na kulturno-umjetničkom sektoru. Tako treba da kazališne družine, u sporazumu i pod rukovodstvom mjesnih NOO-a, svojim savjetom i praktičnim uputama pomažu pri organiziranju domova kulture, zidnih i usmenih novina, a naročito pri osnivanju lokalnih kazališnih družina, pjevačkih i tamburaških zborova.

8. Isto tako kazališne družine treba da na putu prikupljaju narodne umotvorine, narodne napjeve, priče, pjesme i šale i time obogaćuju svoj program, pa da ih istovremeno šalju, preko svojih NOO-a, Kulturno-umjetničkom odsjeku ZAVNOH-a. One će na svom putu pronalaziti talente koji žive među narodom i koje bi trebalo podići, odnosno svestranije iskoristiti« itd.

Ovome izvodu dodat ćemo još i popis repertoara jedne kazališne družine, koji ona prema potrebi izvodi. Popis je nešto starijeg datuma, a igran je uglavnom u Slavoniji:

Kazališni komadi: Seljakovo june, Cestar Mujo, Radna bojna, Nove žene, Tko je sretan u Nezavisnoj, »Na pola puta« od Lea Matesa.

Recitacije: Razgovor s četom — korska recitacija — B. Čopić,¹¹ Mržnja — solo recitacija — Golub,¹² Seljačka torba — solo recitacija — Čopić, Razgovor s plugom — solo recitacija — Čopić, Zemljo naša — korska recitacija.

Pjesme koje se pjevaju: Hej Slaveni, Pjesma novog života, Matija Gubec, Bilećanka, Himna omladine, Dunja, Partizanka, Buđonijev marš, Padaj silo, Pjesma donskih kozaka, Kolo, Oj more . . . , Sve su dike u kolu . . .

Tako danas, mjesto raznih komada sumnjive vrijednosti kojima je obilovao repertoar predratnih putujućih kazališta, namijenjen našem narodu po selima, igran od trupa socijalno i moralno prilično upropaštenih, po našim oslobođenim krajevima krstare mlade partizanske kazališne družine, vedre, borbene i samouvjerenе i umjesto nepovjerenja naprama kazalištu, koje je gajio narod, kao gospodskoj besposlici, danas su uspostavljeni kontakt i povjerenje s narodom. Mnogo hiljada ljudi, žena i djece stajalo je pred partizanskom pozornicom, gledajući na njoj i u njoj svoju sadašnjicu i garanciju za bolju budućnost. Sam »August Cesarec«, naša prva i prava partizanska kazališna družina, igrala je do sada pred 120.000 gledalaca, prema izvještajima koje rukovodilac šalje, prema svojem dnevniku, koji se vodi u svim družinama. Pročitat ćemo jedan takav izvještaj doslovno. On će nam dati približnu sliku atmosfere u kojoj žive i rade naši kazališni prvoborci.

»Za četrdeset tri dana, otkako je naša grupa krenula na svoju drugu turneju, dali smo 29 priredaba, od kojih 7 na Baniji, 5 na neoslobođenom dijelu Podravine, a ostale u oslobođenim i poluoslobođenim selima Slavonije, pred ukupno 7725 gledalaca.

U to vrijeme prešli smo teški put kroz mnogo opasnih mjesta, između neprijateljskih garnizona od Topuskog do sela Moslavine u kotaru Donji Miholjac na mađarskoj granici. Ovaj put imali smo najraznolikije gledaoce: Srbe, Hrvate, Čehoslovake, Mađare i Nijemce. Svugdje nas je narod vrlo lijepo dočekivao,

pa čak i u švapskim selima. Prolazeći kroz neoslobođeni dio Podravine, imali smo na priredbama i takvih, koji nikad nisu vidjeli partizana. Sa XII divizijom VI korpusa spustili smo se u Podravsku ravnicu. Crnu noćnu tamu razbijala je svjetlost zapaljenih šlipera s porušene pruge prema Mađarskoj. U svitanje prolazili smo kroz sela. Na sve strane ori se pjesma iz naše dugačke kolone. Narod izlazi iz kuća i na svakom koraku okružuju nas pitanja: Hoćete li kruha, vina [...] i jeste li gladni? Kolona produžuje. U Novacima, u večer priredba, pripremanje, organiziranje itd. U tom kao i gotovo u svakom drugom selu Podravine ima raznih narodnosti. Na priredbi govore predstavnici Mađarskog bataljona i Njemačke čete. Lijep je to osjećaj, kad čovjek čuje i vidi jedinstvo i bratstvo svih slobodoljubivih i poštenih protiv mračnjaka i pljačkaša. Priredba počinje. Narod je oduševljen. Sutra cijeli dan marševanje a u večer kod Cabune rušenje pruge. Uz pjesmu i smijeh, kilometri pruge prevrću se odjednom pod složnim i gromkim: Ho-ruk! Sutradan smo bili napadnuti od neprijateljskih tenkova i pješadije. Paklena borba traje gotovo cijeli dan. Zatim dalje: Meljani, Ivanbreg, Bukovica. U Bukovici opet napad i borba, neposredno iza borbe priredba. Približavali smo se Dravi i jugoslavensko-mađarskoj granici. Miljevci, Adolfovac, Čadavica, a zatim Podravska Moslavina na samoj granici. Jedino nas je Drava dijelila od mađarskih pograničkih stražara. Nešto prije noći ulazili smo u selo. Na čelu postrojene XVIII brigade išla je naša grupa. Kroz cijelo selo prošli smo u stroju s pjesmom. Narod, od najmlađih do najstarijih, čekao nas je na cesti nasmejanih i razdraganih lica. Nikad do tada taj narod nije vidio toliko partizana, a pogotovo u ovako veselom stroju. Osjetio je narod Podravine sve zlo i mrak koje su donijeli švapski okupatori i ustaše, zato radosno dočekuje narodne borce i sretno se osjeća kad smo s njim. Tu je bila i jedna od najuspjelijih priredaba ove turneje. Završivši put u Podravini umorni, krenuli smo na oslobođeni teritorij radi odmora. I kad smo se raskomtili za odmor, na spavanju u selu Orahovici, zateklo su nas 15 švapskih tenkova. Malo trke pred njima i opet [se] produžio rad.

Ni dugi i naporni marševi po slabim i blatnjavim slavonskim putevima, ni snijeg, ni umor, ni životna opasnost, neće spriječiti našu grupu da izvrši zadatak koji nam je povjeren.

S. F. — S. N.

Polit. ruk. Duš. Vojvodić.«

Tom rečenicom može se okarakterisati sav rad i duh kojim dišu kazališne družine do sada i ubuduće.

Glavni umjetnički posao naših okružnih i drugih glumačkih družina obavljen je i obavlja se na improviziranim pozornicama u prirodi, u seljačkim kućama, sjenicama, šupama, demoliranim školama, na zgarištima i pred ruševinama. Igra se nekada na pozornici ograđenoj ponjavama i seljačkim šarenicama, a nekad bez ičega. Nekad uz karbid ili petrolejku, a nekad uz stijenj natopljen u masti u izdubljenom krumpiru. Dekora nema. Rekvizita nema. Kostima nema ili kao da ih nema. Malo šminke, perike i ponešto mastiksa družine prikupljaju i neke su skupile poneku malenkost. Inače rekviziti se pozajmljuju u mjestu, kostimi od publike koja gleda svoje kape, šešire i kapute na pozornici kako glume nju samu. Četničke brade i brkovi prave se od kudjelje ili se nagrave ugljenom. I kada kažem da naše kazalište ima svoj sadržajni i vanjski stil — to je točno!

Što se tiče stila, on je diktiran uslovima pod kojima se radi i stvara. Borba koja traje, neprekidan pokret, upornost kojom neprijatelj nastoji da sve ometa svojim upadima i bombardiranjima, čine kazalište takvim kao što jest, naime jednostavno, improvizirano, mobilno i svedeno na svoje početke. I dok su neki u predratno vrijeme izmišljali stilove tražeći u neobičnostima i bizarnostima vanjske efekte, mi do tih novih momenata dolazimo silom prilika, koje nameću uslovi rada. Dok neki uklanjaju zavjesu na pozornici zato da bude drugačije nego što je bilo, mi nekada igramo bez zavjese zato što je nemamo i prema tome smo prisiljeni početak komada prekomponirati i prilagoditi ga novim uslovima.

Bezbroj drugih sitnica djeluje slično i tako se prirodno razvija stil, uslovljen a ne izmišljen, što je konačno i pravilno, kao što znamo.

Tako nam i tekst piše sama stvarnost. Ono što se danas piše za naše pozornice i što se na njima igra, kratko je i primitivno. Premda početnički, ono je na višem stepenu saznanja i u jačoj povezanosti sa stvarnim zbivanjem i psihološkim procesima naše današnjice, nego mnoga djela predratnih autora. Uloge u tim djelima kratke su i jednostavno ocrtane i s jasnim razvojem radnje. Ako su dobro savladane, daju glumcu početniku dobar temelj za kasniji razvoj.

To što su ti pisci nikli iz tla NOB-a, kao njegove mladice i što im je korijen duboko u tom tlu, dat će im s vremenom snagu, koja je potrebna da se epska veličina naše sadašnjice oblikuje umjetnički adekvatno, bilo to danas ili sutra. Svakako, niz umjetničkih djela, koja u današnjim imaju svoj početak, treba da još izraste do veličine koja će odgovarati veličini borbe naših naroda i njihovih žrtava.

Pred nama stoje ogromni zadaci, kojima treba prići objektivno i odlučno, najprije bližima, a zatim daljima. Najprije da budemo načisto s tim da prednosti početka treba temeljito iskoristiti sada, jer će kasnije bujica događaja, koja raste i mijenja se, donijeti nove zadatke u novom obliku, koji zahtijevaju druga rješenja, opsežnija i veća.

U prvom redu da spomenemo glumce. Upoznali smo se s nekim bitnim momentima njihovog rada do sada. Kakve zadaće njih čekaju? Svakako, nastaviti [na] započetom pravcu i sve do sada stečeno učvrstiti i uza sav napor i rad postići i očuvati udarnički zamah koji će nam omogućiti da se prime, organiziraju i u pravu atmosferu uvedu nove snage i talenti koji dolaze i koji će još iz narodnih masa — do sada odozgo pritisnutih — zapljusnuti kao val. Kazališne družine su te koje će ih prihvatiti i zajedno s njima ostvariti nova kazališta, koja će biti prava narodna i za narod po sadržaju i po izrazu.

Jasno saznanje o veličini zadatka pred koji se glumac stavlja, diktira i veličinu potrebe kojom treba pristupati izgradnji svoje ličnosti. NOB je svakako takva snaga koja ličnosti izgrađuje. I sigurno je da su naši glumci, koji su kroz NOB prošli i prolaze, osjetili sugestivnu moć njegova zbivanja i da su prožeti mnogim njegovim momentima, koji ga obilježavaju i daju mu značaj jedinstvenosti u okviru današnjih i historijskih događaja. Ukoliko pojedinac nije osjetio taj njegov karakter, to gore po njega, jer samo onaj, koji se potpuno identificirao sa svime što se kod nas danas zbiva i postao djelić toga zbivanja, moći će tome svemu dati adekvatan umjetnički izraz na pozornici i pred onima koji su radi i žele da našu borbu, a s njom i dio opće stvarnosti, dožive pomoću kazališta. Samo takvi moći će sigurno i istinito odgovoriti na ono što se od njih očekuje danas i u budućnosti.

Redatelji, sadašnji i budući, svakako moraju biti prožeti novom stvarnošću potpuno i tako da ne samo što će im biti bliza djela naše današnjice, nego da mogu sigurno pristupati i djelima klasika i građanskih pisaca, da im u zajedničkoj suradnji s glumcima skinu krinke, koprene i šablone, koje im je nametnula stara reakcija i fašističko barbarstvo, plašeci se njihove prave umjetničke snage i istine i njihovog pravog historijskog značenja za društveni razvoj. Oni treba da osvijetle i pokažu u klasicima nanovo one momente koji su zloupotrebljavani da se iz prošlosti izgrađuju lažni autoriteti, koji, kao aveti, danas bespotrebno zbunjuju dobronamjerne. Prevaziđene historijske pojmove da postave na ono odstojanje, kuda oni u okviru današnjeg saznanja pripadaju. Na redateljima je da klasična umjetnost ne bude propaganda za reakciju, nego umjetnički oblikovana historija društva, međudruštvenih odnosa i snaga koje ih pokreću, i da joj označe mjesto u lancu, koji se niže do sadašnjice. Današnjim i jučerašnjim piscima, pozitivnim i stvarnim, oni će pomoći da se ostvari prava atmosfera u kojoj se kreću njihova lica. Pomagala tehničke prirode, koja treba da upotpune umjetnički izraz na pozornici, neće zloupotrijebiti da ih gurnu u prvi plan za opsjenu prostote, nego će maksimum današnjih tehničkih mogućnosti upotrijebiti svrsishodno i umjetnički uklopljeno u odgovarajućem stepenu potrebe. I na kraju, imajući u vidu sve umjetničke i tehničke momente i činioce, na njima je da sudjeluju na ostvarenju novog duha i prave zajedničke suradnje i pravog nepatvorenog stvaranja u našem kazalištu za razliku od bivše redateljske diktature i artistskih kaprica. Oni će zajedno s glumcima učiniti da kazalište ne bude više zatrovana biljka, silom podržavana za potrebe reakcije, nego da izraste u veliko stablo, koje će imati svoj korijen duboko u našoj stvarnosti i donositi obilno plodove saznanja umjetnosti i ujedno biti svjedočanstvo toga našeg saznanja.

Fašistički provalnici plašili su se toga saznanja. Lakomi za našim dobrom, a plašeci se naše snage i svijesti koja bi ta dobra mogla obraniti, poletiše da je unište u klici. Međutim zavist i bjesnilo, kojim su upirali svoje lakome oči u nas i blato i đubre kojim su htjeli da nas najprije uprljaju i zagade, a onda unište, toliko im je samima pomutilo vid da su promašili. Promašili su da procijene snagu naših naroda i svijest, ali nisu promašili udarci koje su zemlji i narodu namijenili. Prolivena krv i uništeno materijalno dobro svjedoče o tome. U početku iznenađeni i ošamućeni, naši narodi brzo su uvidjeli tko je taj napadač. Shvatili su smrtnu opasnost neposrednu i strašnu. Svijest je nadjačala podmuklu spletku i sve ono što je trebalo da ih onesposobi za borbu i oduzme zdravu snagu. I počelo je s vraćanjem: oganj za oganj, smrt za smrt i udarac za udarac. I još malo više — kao što je red kod vraćanja. Borba još i danas traje a s borbom raste i snaga. Bude se svijest i sjećanje. Sjećanje na one dane, kad je Komunistička partija usprkos krvničkih progona naše i druge reakcionarne klike, pravih otaca današnjeg napadača i njihovih pomagača petokolonaša, neustrašivo i neumorno nastojala da narodu otvori oči, da ga osvijesti i upozori na opasnost koja mu prijete. Narodi se sjećaju istine izgovorene u vrijeme kada je bila smrtna opasnost znati tu istinu i objaviti je. Ta istina danas pobjeđuje. Oborene su sve klevete i laži o Komunističkoj partiji, o njezinim protunarodnim namjerama, o otimanju tuđega, o kazanu itd. Danas je jasno tko je narodu pripremio i nanio zlo, tko je u naše kuće provalio, tko otima tuđe dobro i pljačka i time hoće da natjera ljude na jedan kazan. Komunistička partija bila je ona koja je, gledajući na događaje objektivno, unaprijed znala i govorila što će biti i koja je prva stala i ustala na obranu prava, dobra i života od domaćih

izroda i proždrljivog okupatora. To što se ona danas nalazi u redovima našeg naroda, daje im garanciju da će pobijediti i da će otresti sa sebe nasrtljivce, smrvljene zauvijek.

U toj borbi današnjoj i budućoj pomagat će ih i borit će se s njima i naše kazalište.

Do sada zapušteni i zanemareni ekonomski i kulturno, namjerno ostavljeni sami sebi, da se uspori i omete razvoj, da ih razne klike što lakše prežu pod svoja kola — danas se naši narodi oslobađaju od vjekovnog jarma — kada pucaju sve brane, da kao bujica preplave i potope u sebi svu nesreću, jad i nepravdu koja im je nanesena i da, pomlađenom snagom i novim ljudima s bogatstvom svojih talenata, krenu uz bok svoga velikog slavenskog brata Sovjetskog Saveza i drugih slobodoljubivih naroda naprijed.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

1 Tit Makcije. 2 Afer Publije. 3 William Shakespeare. 4 Luigi. 5 Fjodor Mihajlovič. 6 Osnovana 25. lipnja 1942. god. 7 13—14. lipnja 1943. god. 8 11. ožujka 1944. god. 9 Nalaze se u IHRPH Zgb., ZB-Br-31/909. Štampane su u Zborniku dokumenata ZAVNOH 1944/II, str. 34—36. 10 Nalaze se u IHRPH Zbg., ZAVNOH — 1943. Štampane su u Zborniku dokumenta ZAVNOH 1943, str. 281—285. 11 Branko. 12 Ljubo.

Ivan Čaće

NARODNI SAMOAKTIVIZAM U UMJETNOSTI

Najveći dio preživjelih hrvatskih književnika i slikara-seljaka, kao grupe seljačkih kulturnih radnika, čiji je rad u predratnim godinama bio poznat i van granica stare Jugoslavije, danas je u redovima NOB-a. Onaj manji dio, koji po svojoj natražnosti nije ni ranije pripadao ovamo, ostao je u njemačkim garnizonima — među grobarima naših prvaka i mučenika: Mihovila Pavleka Miškine, Slavka Vurića, Mitra Popare i drugih kulturnih trudbenika.

Program rada, koji je grupa književnika i slikara-seljaka bila izradila i prema tadašnjim mogućnostim provodila u djelo, sastojao se od šest glavnih točaka, kojih je sadržaj bio ovakav:

- 1). Iznositi istinu o seljačkom životu — vjerno opisivati ili slikati tešku seljačku stvarnost.
- 2). Podizati seljačku svijest putem suvremene štampe — zainteresirati seljaka za knjigu i opći duhovni rad.

3). Pronalaziti talentirane seljake u svim krajevima, suradnike i raspaičivače naših izdanja, po mogućnosti u svakom selu, kojima, raznim sredstvima, treba dati podstreka da uče, da se razvijaju — da pišu i slikaju.

4). Prikupljati i objavljivati bolje seljačke umjetničke radove, a autorima onih slabijih pisati što u njihovim radovima ne valja — što i kako treba da rade.

5). Uspostavljati kulturne veze, naročito sa srpskim seljacima (u koju je svrhu priređen niz predavanja, književnih večeri i slikarskih izložaba u mnogim gradovima i selima Srbije).

6). Borba s natražnjacima u Hrvatskoj (koji su uspjeli da hrvatskim seljačkim književnicima i slikarima, negdje u 1940, gotovo potpuno onemogućće rad).

Tko dobro poznaje tadašnje prilike, mogao bi da zapita: Kako je u to vrijeme bilo uopće i moguće provoditi sličan program kulturnog i javnog rada i takvo bi pitanje bilo sasvim razumljivo, jer nikada kao u predratnim godinama, baš u vrijeme vladavine tzv. predstavnika »seljačkih prava«, nije bila jače proganjana i gušena slobodna ljudska misao, pa ni u vrijeme »Pere Kundaka«¹ ili zloglasnog 6. januarskog režima, kojemu ne samo što takvi »seljački ideolozi« nisu ništa oduzeli, nego još i nadodali nekoliko tuceta propisa i odredaba.

Uza sve to do 1940. godine postojala je za seljake književnike i slikare kakva-takva mogućnost rada, a to se objašnjava činjenicom, što su oni iskorištavali poznato seljakovanje, koje su tadašnji upravljači uzeli kao krinku za uspješnije otklanjanje sve većih i sve opravdanijih seljačkih zahtjeva.

Dok su se narodni varalice derali u sav glas: »Živio seljački narod«, »Sva vlast seljacima« ili »Smrt pokvarenoj gospodi«, a u isto vrijeme držali seljaka za gušu, dotle su seljački kulturni radnici, vičući to isto, upozoravali seljaka na ruke koje su ga davile.

To seljakovanje, slično mačehi koja svom gladnom pastorčetu dopušta da se isplače, pa i uzjoguni samo da bi se što prije umorilo i zaspalo, iskoristili su, dakle, seljački književnici i slikari, te iskreno pristupili kulturnom uzdizanju što većeg broja seljaka.

Već 1938. oni su u svom popisu imali 76 seljaka čija su djela, uz laku korekturu, mogla biti objavljena, ne uračunavši tridesetak srpskih seljaka, koji su se razvijali usporedo s onima u Hrvatskoj, izdavali kao i oni zajedničke knjige, pisali po raznim listovima i priređivali književne večeri, posebno, a kasnije i zajedno s drugovima hrvatskim seljacima, čime su bili udareni čvrsti temelji neposredne kulturne suradnje seljaka Hrvatske i Srbije.

Malo se kod nas pisalo o toj suradnji. Upravo zbog toga, što je nastala mimo volje onih, koji su svaki dodir hrvatskih i srpskih seljaka udešavali prema interesima svoje protunarodne politike, a toj je više odgovaralo da se dva bratska naroda susreću sa koljačima u rukama, nego s bratskim zagrljajima i suzama radosnicama, kao što je to bilo prilikom putovanja kroz Srbiju Miškine i grupe hrvatskih seljačkih slikara.

Pokušaj hrvatskih seljaka da im drugovi iz Srbije uzvrate posjetu nije uspio. U to su vrijeme protunarodni režimi iz Beograda i natražnjaci iz Zagreba došli do uvjerenja da rad tih seljačkih kulturnih radnika dolazi u proturječje s njihovim političkim spekulacijama.

Najednom su upravnici policija ili žandari, u svim mjestima gdje su imale biti priređivane izložbe slikarskih radova ili književne večeri, počeli s takvom cenzurom da je jedva nešto ostajalo, što bi se moglo prikazati. S druge strane,

i natražnjaci su digli svoj glas, te počeli na razne načine ometati rad seljačkih umjetnika. Prema tim glasovima, seljački radovi više nisu imali seljačko obilježje — nisu više bili nezgrapni, dječje primitivni i slatko naivni — nisu autohtoni, samonikli, već »zatrovani« utjecajima moderne škole, novotarijama i uvozom iz vana.

Seljake slikare pokušalo se i korumpirati: plaćalo im se unaprijed, ako bi bili voljni da umjesto svojih blatnih ulica, trošnih kuća, štalica i teškim životom oglodanih seljačkih likova slikaju lijepe, sunčane seoske pejzaže ili more sa zalazećim suncem, s nekoliko bijelih jedara.

Drugi put, neko po izgledu nedužno građansko lice kupovalo je već prvi dan izložbe nekoliko najboljih djela, ali uz uvjet da ih može odmah skinuti i odnijeti s izložbe. Treći put pojavio bi se na izložbi nekakav slikarski »autoritet« koji nam je tada, pred tzv. biranom publikom, pokušao očitati lekciju o plakatnom sadržaju naših crteža i o tome kako bi naša ruka, usprkos tome što je glava otišla naprijed, morala ostati tamo gdje smo počeli — kako više nismo interesantni i kako, prema tome, naša djela nemaju nikakve umjetničke vrijednosti, pa tako redom sve do pokušaja nasilja u Varaždinu, koje su osujetili tamošnji radnici što su u mnogim seljačkim radovima vidjeli i svoj vlastiti život.

Iako su književnici i slikari-seljaci nailazili na sve veće teškoće, oni nisu prestajali s nastojanjima da seljaku, uz onu najnapredniju ilegalnu štampu, koju su čitali pojedinci i kojoj svi mi najviše dugujemo, pruže i plodove svoga rada, kao protutežu službenoj i natražnjačkoj štampi.

Međutim to nije bilo lako.

Tzv. prosvjetnim radom u hrvatskim selima rukovodili su određeni ljudi i sve što nije bilo odobreno po onima »odozgo«, obično je, a da se ne bi ni pročitalo, poslužilo kao potpala za loženje peći.

Jednom našem drugu književniku, nakon što je pregledao njegove radove, neki takav »odozgo« izjavio je:

»Vi ste se kao pisac i hrvatski prosvjetni radnik izdvojili iz našeg pokreta — Vi ste se kao takav prosto likvidirali.

Pa kako i zašto — upitao je seljak?

Da, likvidirali, jer svi vaši radovi nedvojbeno dokazuju da ste vi svojim saznanjem i višim književnim izražajem prekoračili onu mjeru, izdigli se nad onu razinu, koju smo mi predvidjeli za naše prosvjetne radnike.

Pa to znači — zgranuo se naš drug — da svaki hrvatski seljak kad pomoću čitanja i učenja uspije da sazna više, da se književno bolje izražava, nego što ste to vi predvidjeli, da prestaje [...].

Točno ste postavili,« zaključio je taj razgovor »rizničar narodnog mozga«, uzeo šešir s klinčаницe i samodopadno nasmijan nestao za vratima.

Iz ovog općeg pogleda na predratne napore seljačkih umjetnika vidi se kako je teško stvarati tamo gdje protunarodne težnje pojedinaca koče svaki kulturni rad, a seljački život žele ustaliti na onoj:

»Pleti kotec kak i otec«.

Iz ovoga se također vidi koliko je opravdana i nužna bila ova naša borba, koja je zapravo nastavak neprekidne borbe naših naroda za slobodu, a koja danas dobiva posebno značenje zbog pokušaja fašističkih otimača da nas potpuno istrijebe.

Prilike unutar granica naših zemalja silile su od vajkada sve poštene i napredne ljude da razmahuju pesnicama po toj gnjileži, koja nas je trovala, izjedala i odvlačila u mrak neznanja i ljudske gluposti.

Zahvaljujući ovoj borbi — svemu i svima, što i koji ovu borbu čine velikom i jakom, a po naše narode toliko korisnom — nema više recepata, nema razine ni mjerenja seljačke pameti, ali ima nešto drugo, što je lijepo i uzvišeno ali i teže nego svi recepti zajedno:

Postati zaista pametan, zaista kulturnan, a time i koristan, kako bi s uspjehom mogli sačuvati i nadograditi ono, što je stečeno s toliko krvi i znoja. — Nije riječ samo o pojedincima — čitav narod, sve naše narode, treba kulturno podići i osposobiti za ljepši život.

Tri godine borbe naših naroda napravile su, kako u svim drugim područjima tako i u njihovom kulturnom životu, veliki preokret. Namjesto one sedamdeset šestorice seljaka iz Hrvatske i one tridesetorice iz Srbije stupila je u ovoj borbi golema vojska boraca i pozadinskih radnika — muških i ženskih — koji pišu pjesme, skečeve, igrokaze i slično, koji slikaju, uređuju razne listove, drže predavanja i uopće se bave kulturnim radom, koji su, tako reći, započeli iznova, a čije bi rezultate mirne duše mogli nazvati: Kulturom narodnih umjetnika samoaktivista.

Kakvi su rezultati toga kulturnog rada?

Za naše prilike i s obzirom na našu prošlost dobri, moglo bi se čak reći sjajni, jer ne smijemo zaboraviti da smo mi bili, uprkos svim ABCdama prilično nepismen narod — da smo, tako reći, do jučer »letjeli na metli«.

Razumljivo je da se i takvim rezultatima nećemo zadovoljiti. I ako u svemu tome ima nečeg velikog, ono je samo dio elementarne snage naših naroda, jedan rukav silne bujice koja pod sobom pokapa sve što je preživjelo i zastarjelo. Da bi to što dolazi, to što se rađa, postalo zaista veliko, poput borbenosti i političke svijesti naših naroda, mi to moramo prihvatiti i na vrijeme, prije nego što se izivi, prije nego nastupi zamorenost, svesti u kanale stalne i sve veće aktivnosti.

To prihvaćanje izvršit ćemo s uspjehom, ako našim početnicima pružimo mogućnost da shvate i nauče ono najosnovnije, nekoliko pravila koja će im toliko podgrijati volju za rad da nastave s vlastitim naporima.

Jedan od takvih početnika kazivao mi je kako ima veliku volju da piše, ali ne može da sastavi ni jednu poštenu rečenicu. Pa kako to — zapitao me je očajan — kad nešto doživim, onda to pripovijedam tako lijepo da me svi s uživanjem slušaju, a kada isto hoću da i napišem, tutnem nekoliko riječi, brišem, znojim se i vrtim olovkom dok se konačno ne ražalostim do suza ili razljućen rasparam papir.

— Od kada si ti počeo govoriti? — upitao sam druga.

— Kako, počeo govoriti?

— Da, od koje godine starosti ti govoriš tako ljudskim govorom?

— Pa valjda već iza prve godine, kao malo dijete.

— A od kad si naumio da pišeš?

— Bogami, skoro — spopalo me je to posljednjih nekoliko mjeseci.

— Eto vidiš, da bi mogao zanimljivo i lijepo govoriti, ti učiš i privikavaš se na to već dvadeset i nekoliko godina, a pisati bi htio naučiti u nekoliko dana.

— To znači da bi morao . . . ?

— Da bi postigao ono što ti želiš — prekinuo sam našeg druga — ne treba ti učiti toliko koliko si učio govoriti, jer si već razgovorima i čitanjem riješio mnogo šta, ali vježbati se mora.

Budeš li svaki dan napisao jedno odulje pismo (pismo znadeš napisati, jer to ne smatraš nekom mudrošću) ti ćeš se ubrzo uvjeriti da si napredovao, a za godinu dvije pisat ćeš isto tako kao što pripovijedaš, ako ne i bolje. Razumije se da za sve to vrijeme moraš mnogo čitati i truditi se da pronalaziš dobra književna djela.

Dok je nad ličkim selom bjesnila snježna vijavica, sjedio sam u nekoj bajti i promatrao pionira kako iz neke knjige, s dosta razumijevanja, prerisava stol, stolicu, neku posudu i slično. A isto takve stvari stajale su oko njega — sjedio je na stolici, bio oslonjen na stol na kojem je i radio, pio i jeo iz raznih posuda.

— Pa zašto radiš ono što su već drugi izradili — rekao sam — koliko je meni poznato, pioniri se ne laćaju gotova posla.

Pogledao me je svojim lijepim tamnim očima i čekao da mu to bolje objasnim.

— Ne bi li bilo bolje da crtaš taj svoj stol, svoju stolicu ili tu posudu iz koje piješ, onu drvenu zdjelu ili tavu što pred tobom visi o zidu, nego da precrtavaš ono što je drugi možda i loše nacrtao.

— E, to se ne može rukom — rekao mi je dječak s partizankom.

Protumačio sam pioniru kako ono što precrtava nije fotografirano, nego crtano rukom. Uzeo sam olovku i narisao mu nekoliko predmeta, što ga je mnogo veselilo.

Sutradan pokazao mi je svoje prve radove i bio ponosan kad sam mu rekao da je vrlo dobro, te ga uputio što će sve moći nacrtati ako bude tako radio.

Tužila mi se neka drugarica, kako jednu njezinu pjesmu nisu htjeli štampati u okružnom listu, a ona je uvjerenjena da je dobra.

Zamolio sam je da mi tu »dobru pjesmu« pokaže.

Nakon što sam to pročitao, rekao sam drugarici da su drugovi iz okružnog sasvim ispravno postupili.

— A što? — zapitala je ona nepovjerljivo.

— Jer to što ti zoveš pjesmom, rekao je, ali u divnoj prozi, na II zasjedanju AVNOJ-a drug Tito, a ti si onda iz toga htjela iskititi pjesmu, pa si mnogo šta iskrivila, rastrgala i unakazila.

— Pa kako ću onda pisati kad to ne valja? — rekla je ona poljuljane vjere u svoju »dobru pjesmu«.

— Treba drugarice biti skroman i ne zalijetati se pri svome prvom pismenom sastavku u riječ drugu Titu. Nisi ti jedina koja počinješ tako — mnogo stotina drugih čini isto. Razne političke članke ili govore prekrajaju u loše pjesme i onda se ljute što im ne mogu biti štampane u književnim ili drugim listovima. U tvom slučaju, i kad ne bi bila riječ o sadržaju, način kako ti pišeš ne bi dopuštao da se to štampa. Mnogi od vas bježe od narodne pjesme, jer je smatraju staromodnom, što li? Međutim, preko te naše narodne pjesme, ako smo pjesništvo

ozbiljno shvatili, ne može se preskočiti kao konj preko potoka ili brane. Ti po svom saznanju o pjesmi nisi do nje ni stigla, a htjela bi da si već i preko nje. — Čitaj i piši narodnu pjesmu. Čitaj, uz to, sve drugo što je lijepo i dobro, obogati svoje znanje mislima i riječima, nauči opažati, hvatati sve oko sebe okom i uhom. Upijati u sebe ono što vidiš, čuješ i osjetiš kao spužva vodu, pa ćeš jednog dana propjevati dobro i po miloj volji.

Listajući po djelima naših narodnih umjetnika samoaktivista, malokad nailazimo na prozne radove. Pjesmom se bave gotovo svi.

Pobuda za te pjesme malokad je neposredan doživljaj — on je ili upropaštena proza, ili nešto što se želi nakalemiti na razne melodije ili narodne napjeve. Rječnik je, uslijed nedovoljnog čitanja literarnih djela, redovito siromašan, oblik svojevolutan, a sadržaj programatski, neuvjerljiv i raspojasano borben — krvi do pojasa.

Međutim, pored svih naših samoaktivista prolaze majke koje su našoj borbi poklonile svog jedinca sina i sada joj poklanjaju i posljednji par čarapa. Prolaze pioniri što prevaljuju i po pedeset kilometara, probijaju se kroz neprijateljske linije da bi drugovima na položaj donijeli vijesti i drugu poštu. Prolaze ranjenici, što uz škrgut zubi zatomljuju u sebi jauk bola, kako ne bi loše djelovali na drugove koji ostaju na položaju. Pred njima su junaci pozadine, što jure iz mjesta u mjesto, ako jedu, jedu na brzinu, spavaju sat-dva, uvijek su užurbani, samo zato da bi dospjeli na vrijeme pribaviti sve što treba njihovim vojnim jedinicama. Često se kod nas vidi kolutanje gustog dima nad zapaljenim selom. Gazimo gnjecavo blato što cvili pod umornim nogama borca i ratnika, tutnje topovi, trakara mitraljez ili štekću puške. Nad njima bruji neprijateljski avion što traži i mitraljira mirne orače, grakće jato gavranova što kruže nad lješinom uništenog neprijatelja ili crknutog konja. Oko njih je bezbroj zvukova, šumova, tonova i boja, a velika većina njih što žele pisati pjesmu, kao da ništa ne doživljava. Kao da ništa ne vidi ili ne čuje — prepisuje, prerađuje, kviri i nagrđuje, što je već, u različitim oblicima, po stoti put rečeno ili napisano.

Osim toga, po čitavoj našoj zemlji strše kao tajfunom opustošeni zidovi. Zjape čađave praznine popaljenih krovova, bijele se kosti nevinih žrtava, a vrijeme — to vrijeme što nezaustavljivo mijenja stvari i ljude — što silnike i tirane obara u prah pod noge dojučerašnjih robova, odnosi ispred naših očiju mnogo jezivih dokumenata fašističkog barbarstva i zločinačke svireposti, koje bi trebalo opisati, crtati i tako sačuvati u vječnoj uspomeni.

Što ćemo odgovoriti našim mladima kad nas upitaju da im pokažemo strahote naših dana? Zar ćemo kopati po sjećanju, naklapati o onome što smo čuli, čitati im naše pjesme skrpane na netom spomenuti način ili ćemo pred njih donijeti umjetnička djela koja će svojom svježinom i impresivnom dokumentarnošću biti za mnoga pokoljenja pravi odraz naše stvarnosti.

Kod prepisivanja i šablone, niti se može niti smije ostati. Sa ovog Kongresa treba da zatutnji jedno veliko: dosta! Izdizanju naših narodnih umjetnika samoaktivista treba pristupiti neposrednim dodirima.

Svi oni, od najstarijih do najmlađih, kojima rezultati vlastitog kulturnog rada daju pravo da se time bave, treba tko tamo, tko onamo da obidu i posljednji kut slobodnog teritorija, da pronalaze, poučavaju i bodre na rad te nove snage naše narodne kulture. Taj ogromni kadar mladića i djevojaka, pa i starijih ljudi i žena, što s puškom u ruci, a olovkom i papirom po džepovima, danas

zadivljuju svijet svojim junaštvima i kulturnim radom, treba da nakon pobjede naše narode ukrase mudrošću, kao što cvijeće ukrašuje livade i vrtove.

Sve štamparije, svi rotostrojevi, ciklostili i šapirografi moraju se jedan ili dva sata dnevno zaposliti na umnožavanju onih literarnih djela, koja će najbolje odgovarati našim ciljevima.

Kad budemo imali dovoljno literature, treba u svim našim vojnim jedinicama i u našoj pozadini početi s obaveznim skupnim čitanjem i čestitim književnim večerima na kojima će moći uzeti učešća najbolji i zaista dobri samoaktivisti, što će poslužiti kao primjer i podsticaj onim ostalima da se i oni što prije uspnu na tribinu časti.

Takav rad ne smije ostati samo na odluci da se tako radi. Na nama je da svugdje, kud god se krećemo, ispitujemo kad je održano skupno čitanje, kad je bila priređena književna večer, predavanje, pjevanje i neka druga priredba, da i sami nešto takva upriličujemo, da u takav rad unosimo više ritma, više poleta, uvijek s istim ciljem: postići što bolje rezultate.

Moramo se starati da na svim priredbama budu izazvane diskusije o umjetnosti i umjetničkim djelima. U sve naše krajeve trebalo bi prenijeti običaj Dalmatinskog primorja, gdje na diskusiju ne treba čekati. Tamo pitanja padaju kao kiša, a riječi teku kao nabujala rijeka.

Nije uvijek važno jesu li pitanja i odgovori dovoljno zreli — čim su postavljena, čim se redaju, ona i zriju.

Osim literature, koja će se umnožavati, treba osnivati takve listove u kojima će i narodni samoaktivisti moći objavljivati svoje radove, a u kojima će se također i ocjenjivati ti radovi.

Svi samoaktivisti koji u kulturno-umjetničkom radu pokažu dobre rezultate automatski će prelaziti u rukovodeći kadar i sami raditi na uzdizanju sve većeg broja kulturnih i javnih radnika.

U to se vrijeme može početi s pravom kulturnom suradnjom među svim bratskim narodima. Tada će se putovati i izmjenjivati međusobne posjete, tako da će svaki od naših naroda moći proučavati, upoznati i koristiti se iz prve ruke kulturom ostalih.

Da bi ovaj naš Kongres bio zaista prekretnica u kulturnom životu naših naroda, da bi naročito našim samoaktivistima dao mogućnost da se razvijaju u korisne kulturne radnike, što oni s pravom od njega i očekuju, svi mi moramo biti svjesni velike odgovornosti koju ovdje svojim prisustvom na sebe preuzimamo. Međutim, breme najveće odgovornosti i najtežih zadataka ponijet ćemo lako, ako znademo da će naš rad biti od neprocjenjive koristi za budućnost naših naroda i veliki doprinos našoj pobjedi.

Na posao, dakle, s radošću i udarnički!

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

1 Misli se na generala Petra Živkovića, predsjednika jugoslavenske vlade i ministra unutrašnjih poslova 1929—1932, tj. u vrijeme šestojanuarskog režima. Inače se nadimak »kundak« odnosi zapravo na Božidara Maksimovića, ministra u vladama od 1924—1927.

Vanja Radauš

O LIKOVNOJ UMJETNOSTI*

Drug Vanja Radauš, kipar, u svom referatu naglašava da su pojmovi sloboda i kultura usko vezani uz pojam umjetnosti, jer je istinska umjetnost jedan od bitnih organa svakog ljudskog napretka.

»Švapske bande nisu samo porobile Evropu, nego su htjele i u duhovni život Evrope unijeti mrak. Hitler¹ je pošto-poto htio da stvori novu nacističku umjetnost, ili kako ju je sam nazvao »umjetnost Trećeg Reicha«. On ju je doista i stvorio! Hitlerova glajhšaltovana umjetnost u svim njezinim granama predstavlja ono najgore, što može jedan neumjetnički narod da stvori, ona je vjerni odraz bijede njemačkog fašizma. Tko se nije htio Hitlerovim zakonima da pokori, spasavao je život bijegom, kao slikar Georg Gross, ili je bio zadavljen u konclogoru, kao Ernst Barlach [...]. Njemački fašizam išao je tako daleko da je iz svojih javnih zbirki i muzeja izbacio umjetnička djela velikih majstora zapada, proglasivši ih — izopačenima [...].«

Takvo stanje počela je provoditi u djelo i ustaška nazovidržava, progoneći i bacajući umjetnike u konclogore i ubijajući ih (slučaj Slavka Brilla i Ivana Lozice).

Dalje predavač govori o likovnom stvaranju u narodnooslobodilačkom pokretu koje je već do sada pokazalo lijepe rezultate, ali pravi zamah i veličinu ono će tek razviti poslije oslobođenja. Međutim »[...] samo oni umjetnici, koji aktivno sudjeluju u borbi, koji su poslušali glas svoje savjesti i koji su čuli jauk svoga naroda, moći će da dožive svu veličinu borbe i svu stravu zločina okupatora. Umjetnici, koji su usko vezani za sredinu i događaje svog vremena, nužno će poći novim putovima [...].«

I na kraju, završava: »Mi likovni umjetnici, koji smo aktivni sudionici ove borbe, moramo biti ponosni, što ćemo možda biti sijači sjetve, koju će žeti poznije umjetničke generacije našeg naroda.«

Prijepis iz Brošure, str. 27.

* Referat, na žalost, nije sačuvan pa se ovdje donosi u onom obliku i opsegu kako je objavljen u Brošuri.

¹ Adolf.

Franjo Mraz

O RAZVITKU SELJAČKOG SLIKARSTVA I KNJIŽEVNOSTI

U neizvjesnosti i teškom stanju u kojem se našao naš osakaćeni narod poslije prvoga svjetskog rata u svojoj opustošenoj domovini, pojavljuje se jedan seljak, koji jasno vidi svu tu razbojničku paradu i svojom žuljevitom rukom piše protest protiv životinjskog zapostavljanja seljaka i njegove slobodoumne misli, potkrijepljen svježim dokumentima imperijalističkog rata, što se snažno doimlju seljačkih masa. To je bila prva varnica u samostalnom buđenju našega seljačkog naroda koja je služila kao vodič sljedećim kulturnim zbivanjima. Seljak Mihovil Pavlek Miškina izdaje svoju prvu knjigu »Za svojom zvijezdom«¹ koja govori toplim narodnim jezikom, otkrivajući pred očima poniznog i pokornog seljaka svu pokvarenost i zloću generala i oficira na frontu, a kotarskih predstojnika i općinskih bilježnika u pozadini, koji su mu uništili njegovo gospodarstvo i iskorištavali ženu za dodijeljenih nekoliko kilograma kukuruza. Jer, to je bio ne samo odgovor na svu onu nejasnoću rata i seljačkog života uopće, nego i prvi pismeni protest seljaka-kmeta protiv onih pred kojima je stotine godina pokorno puzao. Knjiga je zabranjena. No ona nije ni časa ostala po strani, već je prikriveno kolala od ognjišta do ognjišta i vršila jednu novu misiju čiji su rezultati danas vidljivi. Poslije tog događaja, počeli su seljaci pisati u raznim izdanjima HSS-a, no, poslije Radićeve smrti, reakcionarno vodstvo HSS-a ubijalo je sistematski slobodno samostalno pismeno izražavanje seljaka-književnika, zloupotrebljavajući pri tome odanost našeg sela ideologiji braće Radića. U takvim prilikama izišla je i druga Miškinina knjiga »Trakavica«.² U njoj se iskreno odrazila sva bijeda ratom postradalih obitelji, djece i nemoćnih staraca, bez hranitelja i nezaštićenih udovica. Knjiga je dizala buntovnu svijet u našem narodu protiv nasilničkog režima. Iako je Miškina u to vrijeme već bio poznat kao prvi seljački književnik i politički predstavnik HSS-a u svom kraju, nije se mogao ni na koga osloniti tko bi mu pomogao izdati knjigu. HSS je imao razne fondove, organizacione članarine, stalnu rasprodaju kojekakvih znački od kojih su pojedinci gradili sebi peterokatnice, no nije se nitko našao tko bi potpomogao ovu kulturnu pojavu koju nije mogao baš svaki narod pokazati. Zahvaljujući upornosti i svijesti seljaka Miškine, knjiga je ipak štampana. Rukopis je prodan za mizerno nisku svotu jednom nakladnom zavodu, koji je na njemu dobio veliku zaradu. Izlaskom »Trakavice« mnogi seljaci dobili su podstreka da prihvate pero i tako se za kratko vrijeme okupila grupa od 22 seljaka koji su do tog vremena surađivali u raznim gospodarskim i političkim listovima, gdje su bili sputavani protivnarodnim mišljenjem Jelašića,³ Hercega⁴ i drugih reakcionara iz vodstva HSS-a. Sakupljeni seljaci izdali su zajednički svoju prvu knjigu koja se zvala »Zbornik hrvatskih seljaka«.⁵ I ovaj puta reakcionarno vodstvo HSS-a ne samo da nije pružilo onu pomoć seljačkim piscima koju je po ideologiji braće Radića bilo dužno dati, nego je zauzelo potpuno neprijateljski stav.

»Ova knjiga, kako ste je vi seljaci napisali, jeste komunistička i mi joj ne možemo pružiti pomoć i preporuku. Naš hrvatski narod nije onakav kakvim ga vi prikazujete.«

Budući da su seljaci znali mnogo bolje kakvi su njihovo selo i obitelj, nego Maček⁶ sa svojom klikom, štampali su zbornik i protiv volje te pokvarene hrvatske gospode, skrivali ga pred policijom i potajno ga raspačavali. Ni *Hrvatski dnevnik* ni *Seljački dom*⁷ nisu objavili o Zborniku ništa, iako znamo da je Antun Radić namijenio *Seljački dom* kulturnim potrebama sela. Pošto se pokazalo da su seljaci uporni u svom nastojanju da istina o njima prodre u javnost, reakcija je sav prosvjetni i kulturni rad u hrvatskom selu monopolizirala za Seljačku slogu Rudolfa Hercega, koji je obećavao da će on voditi brigu o štampanju seljačkih radova, priređivanju izložbi seljačkih slikara i o redovitom izdavanju Zbornika. Seljaci su, međutim, u književnoj zadruzi Dom Stjepana Radića osnovali svoju sekciju s ciljem da mogu raditi samostalno, jer su prozreli za čim ide reakcija, ali tamo nisu dugo ostali. Dom je bio izbačen na ulicu i time praktično likvidiran zajedno sa seljačkom sekcijom u njemu. U vrijeme likvidacije Doma Stjepana Radića izašao je iz štampe Zbornik broj 2.⁸ Ali to nije više bilo ono što su htjeli seljaci. Da bi uopće mogli štampati tu svoju knjigu, da bi odgovorili stranačkoj disciplini u HSS-u, seljaci su knjigu dali na uvid dru Mačeku, koji je zajedno s vodećom klikom istrgao iz nje sve što bi bilo štetno po njihove protunarodne interese i što bi moglo zaista koristiti kulturnom uzdizanju našeg sela. Izvršivši tako svoje prostačko silovanje nad Zbornikom br. 2, ta je knjiga konačno smjela ugledati svjetlo, ali ne onakva kakvu su je očekivali svjesni seljaci, radnici te poštena inteligencija, već kao ostaci okljaštrenog i izmrcvarenog — prije zdravog — organizma.

U samom početku *Dnevnik* i *Dom* objavili su ukratko izlazak Zbornika, ali su odmah i zašutili, iako su u isto doba krupnim slovima preporučivali: »Mladost radost«, »Hrvatska tamburica«, »Hercegovu abecedarku« i slične listove. Takvim postupkom zadan je seljacima slikarima i književnicima materijalni udarac od kojega je osjetljivo patio pravi kulturni rad u hrvatskim selima.

Zbornik 3. izići će jednog dana u našoj oslobođenoj domovini, u kojoj više neće imati vlast u rukama protivnici istine.

Usporedo sa seljačkom književnošću pojavilo se i seljačko slikarstvo. I ono nije moglo ostati dugo kao dekorativni kič svoje najuže okoline, koji se s početka osnivao na kopiranju koloriranih reprodukcija i razglednica, već je ubrzo, kao i književni rad, postalo socijalni i politički izraz slobodoumne misli širokih narodnih masa. Selo je s početka gledalo s interesom ovu pojavu u svojoj sredini, a naročito one radove koji su u svom sadržaju nosili obilježje političke borbe seljačkog pokreta. Reakcija je i ovdje pokazala svoje protivnarodno lice. Prigodom izložbe u Varaždinu *Hrvatski dnevnik* je pisao o njoj lažno i neprijateljski. Prikaz izložbe u Karlovcu redakcija *Dnevnika* nije ni objavila, s izgovorom da je ta izložba komunistička i da oni s njom nemaju nikakvog posla. Danu posvete temeljnog kamena za dom Gospodarske sloge u Zagrebu prisustvovalo je oko 10.000 seljaka, a u to vrijeme bila je u Zagrebu otvorena i izložba seljaka-slikara. O toj izložbi ti brojni seljaci krivicom *Dnevnika* nisu ništa znali i ni jedan od njih nije je posjetio, iako bi velika većina njih tako rado vidjela radove svojih seljačkih slikara. Razumije se, posjetivši tu izložbu, seljaci bi se uvjerali svojim očima o laži napisanoj u *Dnevniku* o izložbi u Varaždinu.

O izložbama u Beogradu pisale su, međutim, sve beogradske novine, donoseći o njima opširne članke i reprodukcije radova, što je pridonijelo da su te izložbe posjećivali srpski seljaci i iz udaljenih sela. Iz toga je proizlazilo da je stav

Hrvatskog dnevnika prema seljačkim izložbama bio vidljivo neprijateljski, što ga je ponukalo da o jednoj beogradskoj izložbi prepíše članak iz *Politike*. »Vi slikate blijede, mršave i poderane seljake, a naš narod je jak i snažan, pa ih takve morate i donositi, sa nabreklih mišicama, da se osjeti snaga i moć našeg naroda.« Tako je govorio Herceg i njemu slični.

Ta farizejska, zlonamjerna primjedba Rudolfa Hercega imala je svrhu da nas odvрати od ispravnog gledanja na posljedice koje trpi seljački život od nasilničkog i pljačkaškog državnog sistema i da se pretvorimo, kao i neki od gradskih slikara, u lažljivce, koji grubu stvarnost seljačkog života zamataju u kićene narodne nošnje i svatovske pijanke. Na njihovim slikama nije ni jedan seljak bolestan, sve puca od zdravlja i svježine, nitko ne gladuje, nitko se ne znoji od teškog, napornog rada. Eno, u krasnom pejzažu, u hladovini stoljetnog hrasta, leži grupa ugojenih seljaka, veseli, nasmijani goste se pečenjem i vinom pri čemu pada u oči najviše svečana narodna nošnja. Kraj njih jedu svježu pokošenu travu za kola privezani konji, pravi arapski trkači. Dakle sve je u redu. Pa što hoće ti seljaci, što se bune?

»Ja ne bih Vašu sliku objesila u mom stanu da mi je badava poklonite i da mi još mjesečno plaćate za to, jer kad ju gledam, meni se nešto u želucu smučí i kad bih ju morala gledati svaki dan u mom stanu ja bih izgubila apetit za jesti.«

Ovakve primjedbe stavljali su nam posjetioci na našim izložbama koji su gledali na seljačko slikarstvo Hercegovim očima, kao na pojavu koja diže na selu političku društvenu svijest i ugrožava njihove izrabljivačke interese. Objektivno prikazivanje mukotrpnog života i zaostalosti našeg sela na slikama seljačkih slikara *Hrvatski dnevnik* nazvao je protuvjerskim radom, da ih diskreditira u očima naroda. Takav neprijateljski rad reakcionarne Mačekove klike imao je za posljedicu po koji put potpuni materijalni neuspjeh naših izložbi. Budući da si pripadao seljačkoj maloposjedničkoj obitelji, koja je morala kupovati na veresiju kod trgovca pol kilograma soli, morao si i ti, kao takav, čekati mjesecima mogućnost da kupiš olovku i risačeg papira pa da možeš, nakon dugog čekanja, ipak nešto nacrtati. Naše obitelji gledale su u našem slikarskom radu, tj. u materijalnom neuspjehu naših izložbi, uništenje ionako slabog gospodarstva i postavljen je najodlučnije pred nas zahtjev da u interesu obitelji prestanemo slikati.

Razvitak seljačkog slikarstva pod takvim okolnostima bio je nestalan i nesamo-stalan. Trebalo je mnogo borbe i prkosa da se seljak ne pokori, s jedne strane, zahtjevu političke reakcije i, s druge, ukusu malograđanske publike koja ima novca, a novac je bio sredstvo koje je mnogo puta odlučilo radom, smjerom, životom pojedinca, pa je i u ovom slučaju moglo imati loše posljedice kada se seljaci ne bi mogli osloniti na tadašnju zdravu sredinu u našim gradovima. Kada je seljački slikar prvi put zakoračio u grad, odnio je sa sobom na selo mnoštvo šarenih utisaka iz slikarstva koje je sreo u gradu. Priređujući svoje slikarske izložbe u gradovima, seljački slikari primali su upute, primjedbe i savjete akademskih slikara i stanovite publike koja se, navodno, razumije u umjetnost. Na sirovu seljačku dušu srušilo se odjednom mnogo tereta koji ona nije mogla svega ni ponijeti, a niti je imala dovoljno samostalnog gledanja na svoj vlastiti rad, a da bi mogla sve ono što je bezvrijedno odbaciti. Seljački slikari daleko su danas od svog prvobitnog primitivizma, koji je bio karakterističan za pravo seljačko slikarstvo, i koji bi do danas ostao takav da ga nije

uticaj grada umnogome izmijenio. O seljačkom slikarstvu, kako ga gledamo od prve izložbe 1931. do danas, možemo govoriti samo sada dok slikarske škole nisu bile pristupačne seljaku i dok je on, kao maloposjednik, nadničario i obrađivao kulačku zemlju u napolicu da prehrani svoju obitelj, boreći se ujedno protiv političke reakcije i utjecaja raznih smjerova u slikarstvu, priklanjajući se ipak čas k jednome, čas k drugome. Takav razvitak seljačkog slikarstva samo je još jedan dokaz trulosti i zbrkanosti jednog državnog sistema protiv kojega se treba da zajednički i obližno bore sve kulturne i vojničke snage našeg naroda, kao i svaki pojedinac. Pred nama na horizontu stoji slobodna sutrašnjica u kojoj će svaki pojedinac željeti živjeti, pa je, prema tome, i dužan da zajedničkoj stvari pridonese svoj udio.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

1 Objavljena u Zagrebu 1926. 2 Objavljena u Zagrebu 1935. 3 Jakov. 4 Rudolf. 5 Objavljen u Zagrebu 1936. 6 Vladko. 7 *Hrvatski dnevnik* i *Seljački dom* bili su glavna glasila Hrvatske seljačke stranke. 8 Objavljen u Zagrebu 1938.

Miroslav Špiler

O GLAZBI

Drugovi i drugarice,

Fašizam je u svim zemljama, u kojima je zavladao, podvrgao kulturni i umjetnički život svojoj antikulturnoj i barbarskoj raboti.

Ni glazbeni život nije ostao pošteđen od te rabote. Fašisti zločinački prešućuju, eliminiraju iz javnog života i istrebljuju glazbenike, koji im, bilo iz rasnih, bilo iz ideoloških razloga, nisu po čudi. Zabranjuje se izdavanje, raspačavanje i izvođenje njihovih djela. Jedan Mendelssohn,¹ na primjer, koji je, osim po svojoj kompozitorskoj i dirigentskoj djelatnosti, naročito po tome zaslužan za njemačku glazbu, što je organizirao izvedbe djela gotovo zaboravljenog Johanna Sebastiana Bacha, i time oteo zaboravu jednog od najvećih kompozitora sviju vremena, danas se u Njemačkoj jednostavno prešućuje. Velik broj izvrsnih glazbenika, među njima neki svjetskog glasa, bio je istrijebljen ili je morao napustiti Njemačku, jer nije bio »arijevskog porijekla«. Među posljednjima je i dirigent Bruno Walter, zatim jedan od najistaknutijih kompozitora sadašnjosti Arnold Schönberg i velik broj izvrsnih violinista, pijanista, čelista itd. Opće je poznata afera kompozitora Hindemitha,² koji je — premda arijevac — morao napustiti

Njemačku, jer mu se predbacivao »kulturni boljševizam«. Jedan od prvih dirigenata svijeta Arturo Toscanini napušta, nakon konflikta s fašistima, Italiju.

Glazba postaje sredstvo fašističke propagande. Glazbenik treba svojim koračnicama, kojima naročito vrve programi fašističkih radio-stanica, da mobilizira za pljačkaški rat. Nepregledna masa bezvrijedne, tzv. zabavne glazbe, te sentimentalni i banalni šlageri, koji uvelike ispunjavaju i specijalne programe za vojsku, treba da narod i vojsku zaglupljuju i tako pripreme za krvave pohode. Sjajne izvedbe klasičnih glazbenih djela, koje se uz to priređuju, zapravo su samo maska, jer one su imale da odvrate pozornost od onoga što se zbivalo u njemačkom brlogu, od užurbanog masovnog naoružavanja, od buke tenkova i brujanja aviona.

I u tendenciji da nas sapinje u prošlost manifestira se natražnjaštvo fašizma. U Njemačkoj se npr. propagira staronjemački stil i slično. Isto je tako natražnjačko i stanovište fašista prema nacionalnome u glazbi, gdje oni, dosljedno svojim rasističkim teorijama, ističu »nacionalističko« stvaranje. Oni isticanjem razlika među narodima, potencirajući, diferencirajući i sužavajući ih prema malim i najmanjim narodnim grupama, izazivaju šovinizam i razjedinjavanje naroda. Tako oni silom zadržavaju i koče tendenciju, koja je danas zajednička svim narodima, da na temelju svojih nacionalnih osobina sve više razvijaju opće ljudske značajke.

Još očitiji postaje kobni utjecaj fašizma na glazbu, ako mu stavimo nasuprot glazbeni život koji cvjeta u demokratskim zemljama, a naročito u velikoj slavenskoj zemlji, u Sovjetskom Savezu. Fašizam je, doduše, branio izvođenje sovjetskih autora a i slušanje emisija sovjetskog radija. Ali emisije sovjetskog radija neki su slušali usprkos zabrani, a prije nastupa fašizma u pojedinim se zemljama ipak izvodilo po koje sovjetsko glazbeno djelo, koje smo mogli upoznati ili prisustvujući njegovoj izvedbi ili preko radija. Tako smo mogli čuti izvedbe pjesama sovjetskih naroda, te po koje djelo Mosolova,³ Mjaskovskog,⁴ genijalnog Šostakoviča⁵ i drugih istaknutih sovjetskih kompozitora. Doživljavajući ovako sovjetsku glazbu, a i po vijestima koje su povremeno ipak dopirale do nas, te napokon u mogućnosti da slobodno slušamo sovjetske radio-emisije, vidimo kako glazbeni život u Sovjetskom Savezu buja u punoj snazi. Narodna pjesma cvate i pomno se njeguje, stvaraju se divne borbene pjesme i koračnice, koje sada bodre i aktiviraju sovjetske narode u obrani od fašizma, umjetničko je stvaranje na izvanredno visokom nivou i od upravo napadne raznolikosti, reproduktivna je glazbena umjetnost — koliko vokalna toliko i instrumentalna i orkestralna — na zamjernoj visini. Sve nam to dokazuje kako nacionalna i socijalna sloboda oploduje i oslobađa umjetničko stvaranje, i postaje nam još jasnije da stanje, u kojem se glazbeni život nalazi u fašističkim zemljama, pod danim uslovima i ne može da bude drugačije nego što jest.

Slično kao u ostalim državama, koje je osvojio fašizam, očitovale su se »blagodati« fašizma i u Hrvatskoj.

Uskoro nakon što je fašizam ovladao Hrvatskom, započinje istrebljivanje srpskih, židovskih i hrvatskih naprednih i slobodoumnih glazbenika. Kao žrtve fašizma padaju, između ostalih, muzikolog dr Pavao Markovac, muzikolog i kompozitor dr Vojislav Vučković, dirigenti Oskar Josefović i Alfred Pordess, pijanist i dirigent Robert Herzl, mladi pijanist Zdenko Kaiser i drugi. Iz

kazališta, muzičke akademije i radija eliminiraju se neki od naših najboljih muzičara i pedagoga, kao Milan Sax, Svetislav Stančić, Vaclav Huml itd. Na njihovo mjesto stupaju ili karijeristi, koji izrabljuju svoje porodične ili lične veze s novim vlastodršcima, ili mladi fašizmom zaslijepljeni glazbenici. Mnogi naši glazbenici, doduše, nastoje da se drže što više po strani, pribjegavajući l'art pour l'artizmu. Ali fašizam i od njih zahtijeva da mu služe isto onako kao i u ostalim fašističkim državama. Fašizam i kod nas zahtijeva od glazbenika obmanjivanje naroda, njegovo mobiliziranje za bratoubilački rat, zaglupljivanje, falsificiranje starih kulturnih dobara, maskiranje itd.

Prividno, doduše, i oni naši glazbenici, koji su se opredijelili za fašizam, rade »za narod«. Oni se sa svog položaja umjetničke »elite« dobrostivo »spuštaju« k narodu i bave se, osim »visokom« umjetnošću, i takozvanom »popularnom«. Priređuju se koncerti za seljake i radnike s popularnim, ali i tendencioznim, programima i uopće se na sve moguće i nemoguće načine nastoji narodu nametnuti jedan glazbeni život. Ali, jer inicijativa za glazbeni život takve vrste ne dolazi iz naroda, jer je sve to narodu u suštini strano i nametnuto, zato sve to liči na kuću od karata, koja će se srušiti pri prvom jačem potresu. Broj posjetilaca glazbenih priredaba bio je već u staroj Jugoslaviji nerazmjerno malen, i nema nikakvog razloga vjerovati da sada nije još manji.

U lažju prožetoj atmosferi fašizma ne može da živi pravi glazbenik. Ona guši i sputava njegove stvaralačke snage i zato fašizam na glazbenom polju nije ni stvorio ništa značajnije ni vrednije. Veliki su glazbenici uvijek bili vezani uz svoju sredinu i svoje vrijeme, i oni su utoliko veći ukoliko su više glas svoje epohe. Tako je, primjerice, Beethovena⁶ nadahnjivala francuska revolucija, Smetana⁷ i Chopin⁸ bili su pioniri u nacionalnom buđenju svojih naroda, Musorgski⁹ bio je tumač patnji i stremljenja širokih narodnih redova itd.

U polovinu XIX stoljeća pada formiranje nacionalne svijesti Hrvata, a tom formiranju naročito je, uz ostalo, pridonio svojim budnicama i prvom hrvatskom operom hrvatski kompozitor Vatroslav Lisinski. On može da nam bude uzorom koliko po svojoj ispravnoj povezanosti sa svojim narodom i vremenom toliko i po svom beskompromisnom zastupanju svog uvjerenja, što ga je dovelo u takav materijalni položaj da je konačno — umro od gladi.

I naši suvremeni glazbenici, ukoliko su pravi umjetnici, treba da istinski pođu rame uz rame sa svojim narodom i korak uz korak sa svojim vremenom, tj. treba da se priključe našoj borbi. Jer naša borba i njeni ciljevi proistječu iz samog naroda, oni su izraz narodnih potreba i narodne volje. Na našoj je, dakle, strani istina. I zato će naši glazbenici, samo ako se priključe našoj borbi, moći da razviju svu svoju stvaralačku snagu i sav svoj polet.

Kao glazbeno nasljeđe iz glazbenog života u Hrvatskoj prije NOB možemo prihvatiti snažan uspon u tehničko-artističkom pogledu, koliko na području stvaranja toliko i reprodukcije, te oslon na folklor.

Ali neki od naših glazbenika bili su se povezali s obamirućim strujama društvenog života, što je, kao uvijek, tako i kod njih dovelo do sve jačeg skretanja u neplodno i natražnjačko načelo l'art pour l'art, po kojemu je umjetnost sama sebi svrha i posljednji cilj. U njihovim djelima narod ne nastupa kao subjekt koji treba da sam, i onakav kakav uistinu jest, progovori o svojim problemima. Za njih je narod tek objekt koji, podvrgavajući ga raznim »artističkim« procedurama, prikazuju u patvorenom obliku, banalno idealizirano i stilizirano. Dosljedno tome dolazi u njihovim djelima do kolorističko-romantičnog stila, u

kojem folklor u najširem smislu riječi dolazi do izražaja samo kao vanjski, nakalemljeni dekor.

Široki narodni slojevi bili su sa svojim kulturnim potrebama uglavnom prepušteni sami sebi. Stoga u gradovima glazbene priredbe posjećuje samo jedan do jedan i po posto stanovništva, a ako usporedimo broj posjetilaca glazbenih priredaba s brojem stanovništva cijele zemlje, onda na 1000 stanovnika jedva dolazi jedan posjetilac glazbenih priredaba. Glazbeni život bio je monopol službene, društvene umjetničke »elite«.

Hrvatska narodna glazba, ili točnije glazba hrvatskog sela, koje je raznolikost, bogatstvo i ljepota općepoznata i priznata, počela je da stagnira. Pjevalo se sve manje, pjesme su bile poprimitale ustaljen i ukrućen oblik, a nove više nisu nastajale. Prilike u kojima je u ono vrijeme živjelo hrvatsko seljaštvo — tlačeno i izrabljivano, dok su nesavjesni političari u njemu podržavali varavu nadu u bolju budućnost, istovremeno gušeći svaki istinski napor i masovni pokret — nisu uistinu ni pogodovale nekom intenzivnijem glazbenom životu. Jedine svijetle točke predstavljale su seljačke smotre. One su i mimo volje svojih priredivača mnogo pridonosile čuvanju i njegovanju postojećih narodnih pjesama te njihovom upoznavanju po širokim narodnim redovima i — što je najvažnije — one su ipak kako-tako dale prilike selu da samo svojim jezikom i na svoj način progovori gradu, da grad upozna sa svojim životom, svojim patnjama i radostima.

Gradsko radništvo, kad god je htjelo da prekorači okvir službeno priznatog i trpljenog, nailazilo je na tome putu na stalne zapreke i ometanja. Ipak je uspjelo prirediti izvjestan broj radničkih koncerata. Te je koncerte posjećivala velika masa ljudi, što dokazuje da je potreba za kulturom postojala u najširim narodnim redovima. U ovim radničkim koncertima i u spomenutim seljačkim smotrama dadu se nazreti obrisi novog istinski narodnog i naprednog glazbenog života. Tu se rađaju novi oblici glazbenog stvaranja i izvođenja, producenti, reproducenti i konzumenti stupaju u sasvim nove blize međusobne odnose, jednom riječju: tu su udareni temelji glazbenom životu posve svoje vrste, glazbenom životu, koji kasnije pod drugim uslovima i na drugi način ponovo izbija u toku NOB-a i koji će tek u budućnosti moći da se potpuno izradi i ostvari. Nakon što je fašizam ovladao Hrvatskom, nije — kako sam već rekao — pravoj umjetnosti moglo biti mjesta u onim krajevima naše domovine u kojima je haračio okupator i njegove domaće sluge. Ona je morala potražiti utočište drugdje, i ona ga je našla kod nas — u šumi.

Narodi Jugoslavije nisu se pasivno predali okupatoru na milost i nemilost. Pod vodstvom Komunističke partije oni su se oduprli fašističkoj najezdi i pošli u ljuti boj, u narodnoslobodilačku borbu. Toj borbi nemamo da zahvalimo samo naše živote i našu slobodu, nego i početak preokreta i procvata svekolikog našega kulturnog i umjetničkog života.

Svaka velika borba, svaki ustanak i svaka revolucija, bila je praćena pjesmom. Sjetimo se rapsoda starih Grka, nordijskih barda i balkanskih guslara. Sjetimo se Marseljeze, Internacionale i svih onih divnih pjesama kojima je urodila ruska revolucija. I nas pjesma prati na svakom koraku, ona nas tješi i bodri, potiče i hrabri, ona nas oduševljava i uznosi.

Narodnoslobodilačka borba, i sve što je s njome u vezi, toliko je duboko i moćno potresla naš narod da su njegove stvaralačke snage oživjele i utihnule žice zazvučale. A najbujnije procvao je novi glazbeni život u onim krajevima

naše zemlje, gdje se borba najprije razmahala i gdje je prema tome najdublje zadrla u život naroda. To je znak da taj procvat glazbenog života imamo da zahvalimo samo NOB-u i ničem drugom.

Za neki planski i organizirani umjetnički glazbeni rad u početku borbe nije bilo uslova; nije zato bilo ni mjesta ni vremena, a ni glazbenici umjetnici nisu se još bili priključili našoj borbi. One mase seljaka i boraca, koje su se prve digle u borbu, otpočele su i prve razvijati novi glazbeni život. Stjecajem prilika zahvatio je, dakle, novi val glazbenog života — prvotno glazbu pripadnika širokih narodnih redova, glazbu, koja niče iz narodnog kolektiva od nepoznatih anonimnih tvoraca. Tako je udaren temelj obnovljenoj i posebno obojenoj narodnoj glazbi, koja sačinjava prirodni oslon cjelokupnom našem glazbenom stvaralaštvu. I još nešto. Time, što je u početku borbe produktivna i reproduktivna glazbena djelatnost bila u rukama neškolovanog ali nadarenog naroda, učinjeni su ujedno prvi koraci za rušenje ograde, koja je narodne mase dijelila od službene, monopolizirane umjetnosti. Narod stvara temelje općem glazbenom životu, u kojem sudjeluje kao stvaralac, kao reproducent i kao konzument. Pojednim pripadnicima naroda, koji se po svom talentu izdižu iznad nivoa narodnih masa, a koji bi inače ostali nezapaženi, pruža se tako mogućnost slobodnog razvoja svojih sposobnosti.

Novoprocvali glazbeni život našeg naroda očituje se na slijedeće načine:

- 1) Po svemu se čini da naš narod stvara nove napjeve. Ali danas još nije moguće sa sigurnošću ustanoviti je li neki napjev uistinu potpuno nov ili je samo jaka varijanta nekog već postojećeg, a možda je i u prvotnom ili u variranom obliku prenesen iz kojeg drugog kraja.
- 2) Naš narod oživljuje i preoblikuje starije vlastite napjeve i dodaje im nove riječi.
- 3) Naši narodi međusobno prenose, asimiliraju i adaptiraju pjesme iz drugih krajeva naše zemlje.
- 4) Naš je narod »uzeo pod svoje«, asimilirao a donekle i prilagodio »svom načinu« izvjestan broj stranih pjesama, koje su mu blizu po tome, što su produkt naroda bliskih po krvi ili po tome, što su izraz društvenih slojeva koji i u drugim narodima vode ili su vodili sličnu borbu kakvu vodi sada naš narod. Nijedan od napjeva koji danas žive u našem narodu nije još posve ustaljen i ukrućen, svaki se od njih neprestano mijenja i preoblikuje. Ni jedan te isti pjevač ne pjeva ih nikad posve jednako, zbog toga ih je teško i zabilježiti. Sve to dokazuje koliko je novoprocvali glazbeni život bujan i pokretan, kako ovdje »sve teče«.

Pjesme koje su po svojoj strukturi podobne da bi ih naši partizani mogli prihvatiti i upotrijebiti kao koračnice, u tom slučaju također ne ostaju nepromijenjene. One poprimaju najjednostavniji melodijski oblik, dok se ritmički moment jače ističe.

Osim pjesama, prigrlili su partizani i nekoliko narodnih plesova. Tako u Slavoniji taraban, u Lici ličko kolo itd. Neki od tih plesova navodno su novonastali u toku borbe. Ali i to se sada još ne može pouzdano provjeriti.

Naše su narodne pjesme za sada najkarakterističniji oblik kojim je urodio NOB na glazbenom području. Stoga ćemo, polazeći od njih, pokušati da izvedemo neke temeljne karakteristike koje udaraju pečat cjelokupnoj našoj glazbenoj umjetnosti.

Ako analiziramo kako naše pjesme djeluju na nas, naći ćemo da njihovo djelovanje nije istovjetno s buđenjem čisto estetskog užitka u užem smislu. Naše nas pjesme aktiviraju, one nas potiču na djela, na borbu. Prema tome, jedna je od značajki naših pjesama njihov određeno usmjereni učinak. Svaka je umjetnost tendenciozna. Ali budući da je u životu svih borbenih i revolucionarnih epoha htijenje intenzivnije i usredotočenije nego u mirnim vremenima, stoga je i u umjetnosti takvih epoha tendencioznost očiglednija. Naša se, dakle, umjetnost po svojoj očiglednijoj tendencioznosti razlikuje od umjetnosti mirnih vremena, ali je po toj značajki slična umjetnosti svih borbenih epoha. U takvim je epohama umjetnost oružje u borbi, ili kako veli naš presjednik drug Nator: ima zbivanja u povijesti ljudskoj, kad se pravi umjetnik promeće u borca. Umjetnička djela koja su povezana s našim pokretom jednako su daleko od tzv. »čiste« umjetnosti, l'art pour l'arta, kao i od izravne političke propagande, suhoparnim isticanjem parola. Ukratko: ona služe našoj borbi, ali ona to čine na svoj način, tj. umjetničkim sredstvima.

Iz snažnog djelovanja naših pjesama vidi se kako je pogrešno mišljenje onih koji potcjenjuju ulogu umjetnosti u životu. Naše nam pjesme dokazuju da umjetnost, kad zavlada masama, i te kako snažno djeluje na život i da ga moćno pokreće u njegovom toku i razvoju.

Snagom da ovlada masama naročito se odlikuje glazba. I to zato što ona izravno djeluje na naše osjećaje, dok ostale umjetnosti to čine tek neizravno preko predmeta i zbivanja iz vanjskog svijeta ili preko pojmova. Djelovanje glazbe na nas upravo je elementarno. Ako s time povežemo činjenicu da naš narod ima naročito mnogo smisla, osjetljivosti i dara za glazbu, onda nam je razumljiva značajna uloga koju glazba igra u narodnooslobodilačkom pokretu.

Tri područja glazbe: apsolutna, programna i vokalna glazba razlikuju se između sebe i u pogledu propagandističkog učinka. Apsolutna glazba, premda je njeno elementarno djelovanje vrlo snažno, nije kadra da plamen koji je razbudila svojim sredstvima usmjeri u određenom pravcu. Izražaj programne glazbe, potpomognut je pjesničkim programom, stoga ona sama već može da plamen koji je rasplamsala upravi u prilično određenom smjeru. Najjasniji i najodređeniji je izražaj vokalne glazbe i to zato što je ona vezana uz riječ. Radi toga ona u nama ne budi samo neku općenitu aktivnost, nego ona tu aktivnost odmah i upravlja prema određenom cilju. Još određenije su možda izražajne mogućnosti u melodrami, jer je tu glazba vezana uz govorene, a ne uz pjevane riječi.

Jedna je, dakle, od značajki naše umjetnosti njena izrazita tendencioznost. Do druge ćemo doći ako uočimo, kako naše pjesme pjeva cijeli narod. One nisu svojina neke izolirane umjetničke »elite«. One objektivno odražuju život mase, a ne tek pojedinca i stoga su razumljive tim širokim narodnim masama i djeluju na njih. To njihovo svojstvo mislim da se najbolje može označiti nazivom »masovnost«.

Svima nam je poznato kako se svaka prava naša pjesma, čim nastane, munjevitom brzinom proširuje u čitavom nekom kraju, kako zatim — to omogućuju mnogobrojna putovanja i česti pokreti na našem teritoriju — preskače iz jednog kraja u drugi, dok je konačno ne možemo čuti svagdje i od svakoga. Ti vanjski uslovi omogućuju našim pjesmama da naše narode povezuju, da njihovu energiju i aktivnost usredotoče i svedu u jednu jedinu, široku i moćnu struju. Na taj

način nešto što se drugdje — npr. u starom vijeku delfijskim svečanim igrama, a u predratnoj Jugoslaviji seljačkim smotrama i radničkim koncertima — nastojalo postići namjerno i organizirano, kod nas niče spontano, uvjetovano samim tokom i prilikama NOB. Kasnije tom ujedinjavanju i kod nas više organizirano pridonose turneje pjevačkih zborova u sastavu kazališnih grupa.

Kako vidimo, ni masovnost nije značajka svojstvena baš našoj i samo našoj umjetnosti.

Što je, dakle, ono nešto po čemu neko umjetničko djelo možemo prepoznati kao naše? Što prvenstveno daje našoj umjetnosti onaj specifični karakter radi kojega s pravom možemo govoriti o posebnoj, osebujnoj umjetnosti našeg narodno-oslobodilačkog pokreta?

To je njen sadržaj, jer po sadržaju koji naša borba pruža umjetničkoj obradi razlikuje se ona od borbe na bilo kojem drugom mjestu i u bilo kojem drugom vremenu. To, što naša umjetnost crpi sadržaje iz naše borbe, kako se ona vodi na našoj zemlji i u sadašnjem času, kako je vode baš naši narodi u svojim naročitim prilikama i sa svojim posebnim problemima, pod naročitim uslovima, to udara pečat našoj umjetnosti, to joj daje njenu posebnu boju i to čini da je osjećamo kao svoju.

U našim pjesmama uistinu imamo sadržajno najpotpuniji odraz naše borbe, a ujedno i najjače umjetničko oružje za aktiviranje u tu borbu. Pjesničke žice našega naroda reagiraju brzo i na svaki manje važni događaj. Potkraj februara o. god. bio je u Korenici zapao silan snijeg i trebalo je kidati prtinu. Narod i naročito omladina — premda već iscrpljena i izmorena nošenjem hrane bolnicama, vojsci i raznim ustanovama — spremno se dala na taj posao a tim povodom nastala je odmah i nova pjesma:

Omladino budi zagrijana,
još prtina nije iskidana.

Mnoge od tih pjesama primjeri su i onog zdravog humora, kojim se naročito odlikuju neki naši krajevi. Eto, sve su te pjesme naše, i samo naše. One su, takve kakve jesu, mogle niknuti samo u našoj borbi i nigdje drugdje.

Prema onom što sam prije spomenuo o izražajnim mogućnostima glazbe jasno je da će se ti novi sadržaji u svim svojim pojedinostima prvenstveno odražavati u tekstu pjesme, dok će ih sam napjev ocrtavati samo najuopćenije. Time se objašnjava činjenica, koja bi se u prvi mah mogla činiti čudna, naime, da naš narod na isti napjev pjeva razne tekstove. Ti su tekstovi katkada upravo suprotnog karaktera i ugođaja, tako da ih sa zajedničkim napjevom veže zapravo samo još ritam ili metar. U takvim slučajevima nastoji narod da ugođaj teksta glazbeno izrazi bar *načinom predavanja*, tj. isti napjev pjeva se već prema potrebi brže ili polaganije, ritmički naglašeno ili više pjevano, s tugaljivim ili veselim prizvukom itd.

Ima nešto o čemu do sada u našim narodnim pjesmama nisam našao ni traga ni glasa: to su naši odbornici, odnosno naši NOO-i. Potkraj februara o. god. upozoravao sam u Korenici na to, pak je nastala ova pjesma:

Sad se pjesma na sve strane ori,
da nam žive naši NOO-i.

Ali ta pjesma nije nastala onako spontano kako nastaje prava narodna pjesma, stoga ona i nije na visini ostalih naših pjesama.

Nov sadržaj zahvaća sve ostale umjetničke elemente i faktore, on uvjetuje, između ostalog, i nov oblik i nov stil. Pogledajmo, primjerice, naše partizanske koračnice, odnosno pjesme koje su partizani — preudesivši ih — usvojili kao svoje koračnice. Tradicionalne koračnice imaju svoj ustaljeni oblik. Nakon prvog dijela A s njegovom temom, slijedi drugi dio B, zvan Trio, u prijemetu subdominante i s novom temom više pjevnog karaktera, a onda slijedi treći dio, koji zapravo nije ništa drugo, nego opetovanje prvog dijela A. K tome dolaze neke stereotipne ritmičke formule u melodiji i pratnji. Taj oblik ostaje isti ako se te koračnice ne samo sviraju nego i pjevaju. Koračnice koje su prisvojili partizani posve su drugačije. Oblik im odgovara ili samo glazbenoj rečenici, ili maloj dvo- ili trodjelnoj pjesmi. O nekim izrazitim ritmičkim formulama nema u njima ni traga. Tempo im je polaganiji i one više pobuđuju asocijaciju mirnog i opreznog koračanja nego oštrog i odrješitog marširanja. Po svom karakteru moglo bi ih se nazvati pjesmama — koračnicama. U tom se karakteru očitava činjenica da se drugačije od redovite vojske kreće i osjeća takva, koja je slabo obučena i odjevena, koja operira bez dovoljno tehničkih pomagala na teškom terenu i koja vodi borbu na posve osebujan način.

Sabiranje naših narodnih partizanskih pjesama, i to koliko tekstova toliko i napjeva, za nas je važno i potrebno. Te su pjesme u prvom redu izvanredno važni historijski dokumenti. Iz njih se dade rekonstruirati i ilustrirati cijeli tok naše borbe. Radi toga nam je u njima dan i nepobitni dokaz da je naša borba uistinu narodna, da odgovara najdubljim narodnim težnjama i potrebama, da mu dakle nije nešto strano ili nakalemljeno. Jer, zar bi narod toliko i tako o njoj pjevao, kad se do u srž ne bi osjećao s njom povezan!?

Ali te pjesme nisu samo historijski dokumenti. One mogu poslužiti našim reproduktivnim umjetnicima na priredbama, njima mogu naši pisci obogatiti i osvježiti svoje članke i djela, one mogu nadahnuti na stvaranje književnih djela i kazališnih komada, one će u razne svrhe dobro doći i kompozitorima itd. Do sada sabrane pjesme ni izdaleka se toliko ne iskorišćuju, koliko bi to bilo moguće i poželjno.

Narodnooslobodilačkom pokretu pristupaju u sve većem broju i glazbenici-umjetnici. Uspješno vođenje naše borbe dovodi do stvaranja i povećavanja oslobođenog teritorija a time nastaju uslovi za glazbeno-umjetnički rad, za koji treba prikladnog mjesta, relativnog mira i vremena. Glazbenici-umjetnici komponiraju pjesme i scenske glazbe za kazališne komade, oni stupaju u kazališne grupe kao harmonikaši, gitaristi, glazbeni rukovodioci itd. Njihov se rad u početku odvija u međusobnoj nepovezanosti, nesistematski i neorganizirano. Svaki nastoji da svoju umjetničku djelatnost uskladi s NOB-om kako sam najbolje zna. I ukoliko dublje i tjesnije kojem od njih uspijeva da se poveže s NOB-om, utoliko više je i njegova umjetnička djelatnost za nju karakteristična, tj. pravi i objektivni odraz te borbe na nivou umjetničke, individualne glazbene djelatnosti i tvorbe.

Naša je borba općenarodna. Ali tom su borbom ipak prvenstveno zahvaćeni najširi narodni slojevi, oni joj — da tako kažem — daju ton. Stoga će, prirodno, naša umjetnička glazba, ako je uistinu povezana s našom borbom, bazirati na glazbi tih širokih narodnih slojeva i na glazbenim jezicima u kojima se ona izživljava. Polazna nam je, dakle, točka na području umjetničke glazbene tvorbe, *oslon na folklor*.

Netko bi možda mogao reći: ali glazbenih jezika u našem narodu ima mnogo: tonski sustav na osnovi kojeg Dalmatinac pjeva svoje pjesme razlikuje se od bosanskoga, taj opet od slavonskoga itd.: pa kojega onda da se držimo? I tu je tok naše borbe utro putove. Jer, borba je dovela do toga da su se naši narodi često između sebe miješali i da su se međusobno bolje upoznali. Zbog toga je poraslo i međusobno razumijevanje u pogledu raznih naših glazbenih jezika, ovi su čak — a to je važno — počeli da se pomalo izjednačuju i sve više približuju nekom općenarodnom glazbenom jeziku. Dok se, dakle, fašisti, kako smo vidjeli, u pitanju nacionalnosti u glazbi rukovode nacionalističkim šovinizmom, za nas je nacionalnost tek baza, polazna točka, od koje nas — u skladu sa suvremenim razvojnim tendencama, koje se pod uslovima naše borbe i kod nas spontano manifestiraju — put vodi do općenarodnog glazbenog jezika.

Ako kažemo da nam umjetnička glazba treba tražiti oslon na narodnoj, onda to — razumije se — ne znači da treba uvijek iznova preživati postojeće narodne melodije, obrađujući i preradujući ih. Ne, nije riječ o tome da bazirajući na bitnim karakteristikama narodne glazbe stvaramo vlastita, nova glazbena djela, bogatija i razvijenija od ovih. Kao što roman ili drama predstavljaju viši razvojni stepen prema narodnoj pjesmi ili priči, tako i ta umjetnička glazbena djela treba da predstavljaju viši razvojni stepen prema jednostavnoj i nepretencioznoj narodnoj popijevci. Ali ona će ipak bazirati na narodnoj glazbi, i to prvenstveno baš na suvremenoj, našoj, koja odgovara našoj borbi.

Idući tim putem glazbenik će spoznati da narodno u krajnjoj liniji ipak ne ovisi samo o primjeni folkloru. Nego narodno je ono što pokreće narod, a do toga će doći, ako se uključi u život naroda.

Takvo uključivanje u život masa niukoliko ne sputava glazbenikovu ličnost. Ono mu naprotiv jedino i omogućuje da svoju ličnost razvije i primijeni u pozitivnom smislu. Njega će suživljavanje i povezivanje sa životom našeg naroda obogatiti i nadahnuti: a on će svojim oblikovanjem narodnog života obogaćivati i nadahnjivati svoj narod. Narod onog glazbenika, koji se s njim suživio, neće osjećati kao nešto što bi mu bilo strano i daleko. On će ga osjećati kao svoga umjetničkog predvodnika koji se s njim zajedno bori, ali koji dalje vidi i bolje od ostalih zna kojim putem treba ići.

Odnos u koji glazbenik stupa prema narodu uključivanjem u njegov život nikako ne zahtijeva da glazbenik snižava svoj nivo na nivo narodne cjeline. Time bi on samo izgubio svaki *raison d'être*. Nego baš obratno: što je glazbenik tjesnije i dublje povezan s narodom, to veće je njegovo pravo i upravo dužnost da narod odgaja i postepeno pridigne do svoga vlastitog višeg nivoa, do onog nivoa po kojem je on pripadnik umjetničke avangarde svog naroda, njegov učitelj i predvodnik na polju umjetnosti.

Jedan primjer za ispravno postavljanje odnosa nivoa između glazbenika i naroda pružaju nam — pod posve drugim uvjetima i okolnostima — djela Verdija.¹⁰ Njegova su djela tražila razvijenije glazbeno shvaćanje od onoga kojim je raspolagao talijanski narod. Ali budući da ih je ovaj osjećao kao nešto svoje, nije ih jednostavno ostavio po strani, nego je, baveći se njima, izoštrio svoje glazbeno shvaćanje i tako podigao svoj glazbeni nivo. Danas gotovo svaki Talijan zna Verdijeve arije napamet.

Nerazumijevanje svoje zadaće i odgovornosti pokazuju oni koji narodu pružaju glazbene tvorevine bez vrijednosti pod izlikom da ih narod voli i da ga one zabavljaju. Narod ne zna uvijek sam što je u njemu i za njega vrijedno i dobro.

Kad bi on to uvijek znao, ne bi mu bili potrebni ni učitelji ni rukovodioci. Zadaća je umjetničke avangarde da i u tome pogledu svoj narod savjetuje, odgaja i vodi.

Posebnu pažnju iziskuje i problem zabavne glazbe. Glazbu kao cjelinu smatralo se zabavom jedino u periodama društvene dekadanse i raspadanja. Ipak uistinu postoji jedna vrsta glazbe, koju se može nazvati lakom, vedrom ili zabavnom. Pri tome ali treba imati na umu da zabava može biti *plemenita* ili *vulgarna*.

U narodnom plesu imamo u narodnooslobodilačkom pokretu jedno dobro i zdravo sredstvo za zabavu. Narod treba očuvati od toga da prigrlji kakav posve bezvrijedni kič, kako se to dogodilo s dijelom radnika u gradovima.

Kako vidimo, u NOP-u dolazi do potpune promjene u cijelom stavu i položaju glazbenika. Glazbenik prestaje biti izolirana jedinica, koja djeluje bez i mimo, a katkada i protiv svog naroda. Lomi se uski okvir tzv. »čiste« umjetničke djelatnosti, koja je sama sebi dostatna. U plamenu novog života, koji se u glazbeniku budi povezivanjem s NOP-om, tali se otrcano geslo: umjetnost radi umjetnosti i podiže se novo: *umjetnost za život, za narod i njegovu borbu*. Glazbenik je sada i političar i pedagog. On više ne stoji izvan stvarnosti, nego naprotiv sudjeluje u njoj kao cio i potpun čovjek.

Takav stav ispoljuje se ne samo u produkciji, nego i u reproduktivnoj glazbenoj djelatnosti. U početku borbe bila je i reproduktivna glazbena djelatnost u rukama pripadnika širokih narodnih slojeva. Tom se praksom nastavlja, jer ona pomaže pri uključivanju tih slojeva u glazbeni život, a ujedno omogućava i otkrivanje talenata koji se u njima kriju. Kasnije prilaze i školovani reproduktivni umjetnici, koji djeluju ili samostalno kao solisti ili u ansamblima, ili postaju stručni rukovodioci zborova, orkestara i slično.

Izvođenje onih reproduktivnih glazbenika, koji su se uistinu suživjeli sa NOB-om, prožeto je partizanskim duhom, strana mu je svaka sentimentalnost i lažni patos. U načinu njihovog izvođenja očituje se izvjestan propagandistički i borbeni ton i oni djeluju na mase svojih slušača, jer pri izvođenju teže — svladavajući svoj subjektivitet — za što većom objektivnošću. Naš reproduktivni glazbenik ne čeka da narod dođe k njemu. On ide sam u narod, od sela do sela, iz mjesta u mjesto, i podržava i širi u narodu oduševljenje i zanos za našu borbu. Pri izboru svog repertoara on se rukovodi geslom: i umjetnost je za nas oružje kojim vodimo borbu. Prema tome on izbacuje sve što uspavljuje, a bira djela umjetnički vrijedna, koja aktiviraju, koja su istinski odraz naše borbe, a i druga, koja se po svom karakteru dadu uključiti u umjetnički život unutar našeg pokreta. Pri sastavu konkretnog programa za pojedine priredbe on se ne ravna samo po tome o kakvoj je vrsti priredbe riječ, nego i po tome, gdje, pred kim, i kada se koja priredba održava, tj. on nastoji biti aktualan.

Po djelima koja izvodimo, po načinu izvođenja i po sastavu programa, te po publici kojoj su naše priredbe namijenjene vidi se da naše priredbe ne mogu djelovati — kako je to inače većinom slučaj — kao neka vrsta narkoze, koja ima zadaću da nas uzdiže u više i ljepše sfere, bacajući u zaborav jadni i prozaički svagdanji život, dok on ipak ostaje jednako jadan. Mi našim priredbama ne bježimo od života. One su, naprotiv, njegov sastavni dio, koji snažno utječe na njegov razvoj i oblikovanje. Naše priredbe obilježene su i time što ih ne posjećuje samo umjetnički zainteresirana »elita«, nego pripadnici svih slojeva našeg naroda. I po tome one predstavljaju korak naprijed u izgradnji općega narodnog glazbenog života.

Kako sam već spomenuo, naš se glazbeni život isprva odvijao spontano, bez plana i neorganizirano. Nakon ogromnih vojničkih i političkih uspjeha naše borbe, javlja se potreba da se i kulturno područje našeg života podvrgne planskoj i organiziranoj izgradnji. Radi toga osniva se Kulturno-umjetnički odsjek Propagandnog odjela ZAVNOH-a. Ako se uzme u obzir pod kako se izvanredno teškim prilikama kod nas odvija svaki kulturni i umjetnički rad, mora se priznati da je ono što je KUO do sada učinio, vrijedno i značajno. Na glazbenom području KUO je prikupljao narodne partizanske pjesme, selekcionirao glazbena djela, pojedina od njih je objavljivao, snabdijevao je materijalom i glazbene reproduktivne organe, rukovodio je vlastitom kazališnom grupom i duhačkim orkestrom, dao je upute za oblikovanje rasporeda, izdao je pjesmaricu, Zbornik itd.

Sada je došao čas, kada u našu borbu i kulturni i javni radnici treba da ulože sve svoje snage. I naši glazbenici treba da se orijentiraju i da pojačanom snagom pristupe *planskoj i organiziranoj izgradnji istinskog i općega narodnog glazbenog života*. Na temelju do sada stečenih iskustava treba zajednički i složno da se odrede smjernice i sadržina svekolikoj našoj glazbenoj aktivnosti.

Što to znači: istinski narodni glazbeni život? To znači da nam *glazbeni život treba da bude pravi objektivni odraz baš naše specifične i suvremene stvarnosti*. Ako uzmemo u obzir da su prvi koraci na tome putu uslovljeni prilikama i karakterom naše borbe već učinjeni, i da oni pokazuju smjer, mislim, da se u tome pogledu može ukazati na slijedeće: vrelo iz kojega ćemo crpiti *sadržaje* za naša djela, jest naša borba i sve što je s njom u vezi. *Folklor* nam je prirodni oslon pri stvaranju naših djela. Naša će djela biti obilježena *izrazitom tendencioznošću* — iako ne u vulgarnom smislu te riječi — a ona će nositi na sebi i pečat *masovnosti* u već izloženom smislu. Romantizam, ukoliko se pod njim razumijeva bježanje od stvarnosti ili njeno prikazivanje u patvorenom, friziranom obliku, moramo odbaciti. Jer nama je do nepatvorenog prikaza zbilje, mi hoćemo da u našim djelima dademo realnu sliku našeg života, bez maske i bez izvrtanja. Mi, dakle, težimo k jednom *novom realizmu*. Prethodnik na tome putu bio je — u drugoj sredini i vremenu — prvenstveno Rus Musorgski. I nas, kao i njega, put do realizma vodi preko vokalne glazbe koja, zbog svoje povezanosti s riječima, tome više pogoduje nego apsolutna glazba. Još konkretnije smjernice pokazat će se u toku praktičnog rada, na koji treba položiti težište, jer je konačno umjetnost ipak više umijeće nego znanje, i stoga treba da se usporedo razvijaju praktični rad i teorija.

Što to znači: opći narodni glazbeni život? To znači da cijeli narod, najširi njegovi slojevi treba da dođu do riječi, koliko u glazbenoj produkciji, toliko i kao reproduktivni organi i kao konzumenti.

Razumije se samo po sebi da mladim produktivnim i reproduktivnim talentima iz najširih narodnih redova treba posvetiti posebnu pažnju, da ih treba pomagati i olakšati im školovanje i razvoj. Ne može više biti umjetničke »elite«, koja bi se potpuno izolirala od narodnih masa, prepuštajući njih same sebi i ne vodeći uopće računa o njihovoj potrebi za kulturom. To ne znači da prestaje svaka razlika između glazbenika i neglazbenika, između glazbeno naprednijeg ili još posve zaostalog. Riječ je samo o tome da glazbenici-umjetnici rade s narodom i za narod, da kao njegovi umjetnički predvodnici postepeno dižu njegov nivo, uključivši tako pomalo cijeli narod i glazbeni život.

Selu treba omogućiti da govori gradu, a grad treba da vodi računa o selu: pojedini krajevi naše domovine treba da izmjenjuju svoje glazbene tekovine s onima drugih krajeva koji imaju drugi karakter i da tako povećaju međusobno razumijevanje. Sve to vodi u krajnjoj liniji do ostvarenja zajedničkog, općenarodnog glazbenog života. I to više nije nikakva utopija, jer, kako smo vidjeli, temelji svemu tome već su položeni u toku NOB-a.

Narodnooslobodilačka borba stvorila je, dakle, uslove za razvoj novog glazbenog života. Ali mi zbog toga ne moramo prekinuti sa svim što je prije stvoreno. Naprotiv, sve što je otprije stvoreno, pozitivno i vrijedno razvoja, treba da uđe u naš suvremeni glazbeni život i da tu uskrсне preobraženo na višem razvojnem stepenu. Ono će tek sada dobiti svoj pravi smisao i opravdanje. Mi, npr., nećemo napustiti prije postignute glazbenotehničke tekovine, nego ćemo ih primijeniti u našoj današnjoj glazbenoj djelatnosti i dalje razviti. Mi nećemo zanemariti narodne pjesme nastale prije naše borbe, a isto tako ni mnoga djela iz naše ili strane glazbene umjetničke literature. Ona će, naprotiv, tek sada moći da razviju svoj pravi i puni učinak. Ni inicijative, dane seljačkim smotrama i radničkim koncertima, neće ostati po strani. Jednom riječju: naš će glazbeni život predstavljati sintezu svih pozitivnih vrednota i plodnih inicijativa prošlosti s novim razvojnim klicama i tendencama kojima je urodila naša borba.

Da bi naš rad doista mogao obuhvatiti sve slojeve našeg naroda i sve krajeve naše zemlje, potrebna je široka i razgranata organizacija. Ta organizacija potrebna je i pri izgrađivanju smjernica za pojedine grane našega kulturno-umjetničkog života, te za međusobno usklađivanje smjernica tih raznih grana i za njihovo plansko provođenje u život. Prvi temelji takve organizacije stvoreni su u KUO-u koji se dijeli na pojedine sektore u skladu s raznim granama kulturno-umjetničkog života, i koji je razapeo svoje mreže po svim krajevima naše zemlje, održavajući usku vezu sa svim propodjelima raznih NOO-a, odnosno drugovima, koji su u tim propodjelima zaduženi za kulturno-umjetnički rad. Na tim temeljima treba dalje graditi. KUO će moći da pomaže pri izgradnji cjelokupnoga našeg glazbenog života, održavanjem tijesnog kontakta s našim glazbenicima, organiziranjem sastanaka, diskusija, izvedaba i kongresa, te populariziranjem zajednički nadenoga u štampi i objelodanjivanjem vrijednih glazbenih djela. KUO treba da pomaže glazbeni reproduktivni aparat djelom i savjetom, pružajući materijalnu pomoć, snabdijevajući ga izabranim glazbenim materijalom, davajući upute za izbor repertoara i sastav rasporeda itd. KUO treba da poradi na daljnjem aktiviranju širokih narodnih slojeva za sudjelovanje u glazbenom životu, da ih odgaja i da im podiže nivo odabranim priredbama, predavanjima, tečajevima za svladavanje glazbenog analfabetizma itd. KUO treba da posveti posebnu pažnju mladim glazbenim talentima iz onih narodnih slojeva koji do sada nisu imali mogućnost glazbenog školovanja i razvoja. Posebna je zadaća KUO-a organiziranje tečajeva za izobrazbu novih kadrova glazbenih rukovodilaca. Konačno KUO treba da uporno provodi sabiranje naših narodnih pjesama. Za važnost tih pjesama kod mnogih drugova do sad nije bilo dovoljno razumijevanja i one su se sabirale tek tu i tamo i bez kontinuiteta.

Zadaće koje stoje pred nama ogromne su. Ali kao što vojnik u našu borbu ulaže svu svoju snagu, tako i mi, držeći se gesla: poteškoće su tu da bi ih se svladalo, treba da aktiviramo sve svoje snage za izvršenje naših zadaća. I mi se nadamo da će nam se sada i oni naši glazbenici koji misle i osjećaju kao

i mi, a koji još neodlučno čame u fašističkim uporištima pridružiti i tako otvoreno iskazati razumijevanje i suglasnost s borbom svog naroda i potrebama vremena.

Ako fašizam sputava stvaralačke snage, suživljavanje s NOB-om naprotiv ih oslobađa i potencira. A sada, došao je čas da te stvaralačke snage, koje nam je darovala naša borba, potpuno uložimo u pobjedonosni ishod te borbe i za dobrobit i napredak našeg naroda i cijeloga naprednog i slobodoumnog čovječanstva.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

* Točan naslov rukopisa: Referat o glazbi. 1 Bartholdy, Feliks. 2 Paul. 3 Aleksandar Vasiljevič. 4 Nikolaj Jakovljevič. 5 Dmitrij Dmitrijevič. 6 Ludwig van. 7 Bedřich. 8 Frédéric. 9 Modest Petrovič. 10 Giuseppe.

Ivan Supek

NAUKA I DRUŠTVO*

Kada usporedimo stariju s novijom poviješću, odmah nam pada u oči značajna činjenica da su se događaji u posljednjim stoljećima počeli naglo odvijati. Dok su antikni svijet (Egipat, Babilonija, Grčka i Rim) i stari kulturni narodi Azije (Kina, Indija i Perzija) vjekovima ustrajali u ustaljenim društvenim odnosima, pokazuje Evropa od 16. stoljeća streloviti razvoj. Ne samo što su se u tom razmjerno kratkom razdoblju izmijenila tri sasvim oprečna društvena sistema, nego se uvelike promijenio i sam izgled zemlje. Idilična priroda iz pastirskih igara ustupila je mjesto suvremenoj tehnici koju smo sami izgradili. Narodi Evrope su u posljednja tri stoljeća doživjeli duboku unutarnju preobrazbu, i ta je preobrazba, idući tako naglo, stvorila složenu psihologiju današnjeg čovjeka. Stoljeća puna suprotnosti ukrštavaju se u ljudskim glavama, i društvene grupe koje nisu našle jasnu orijentaciju prema naprijed postaju žrtvom najreakcionarnijih ideologija.

Tražeci uzroke burnog razvoja čovječanstva od renesanse do danas, primjećujemo da je taj polet bio usko povezan s razvojem tehnike i prirodnih nauka, izniklih na bazi zadaća razvitka materijalnoga društvenog života. Zamašni pronalasci na početku novog vijeka u neviđenim su razmjerima pojačali proizvodne snage društva i stvorili pravi vulkan pod prilično ustaljenim društvenim odnosima. Iz nauke su proistekle goleme pokretne sile koje su snažno potresle Evropom i zamahnule je naprijed.

Jedan od vođa novog pozitivizma Reichenbach¹ piše u poznatoj naučnoj enciklopediji da je nauka evropski slučaj. Takav nazor proizlazi iz odvajanja nauke od društva, iz kidanja teorije od prakse, što je karakteristično za sve idealističke filozofe. Otkine li se nauka od društva, gubi se svaka mogućnost da se shvati i razvoj nauke i razvoj društva. Da steknemo ispravan pogled u cjelokupnu noviju povijest, treba da siđemo do korijena prirodnih nauka i uočimo njihovu povezanost sa životom naroda.

Povezivanje nauke s društvom odlučno je i za razumijevanje same teorijske sadržine i dosega nauke. Istina je da materija postoji nezavisno i izvan naše svijesti, ali je njen odraz u ljudskim glavama složen društveni proces. Tako je napredak nauke tijesno povezan s razvojem društva, i prirodne nauke se sa sociologijom stapaju u nerazrješivo jedinstvo.

Nauka, kao i sve idejne tvorevine, iznikla je iz svakidašnjeg života. Svijet se u glavama ljudi odrazio kroz prizmu njihove proizvodne djelatnosti, i ta slika o svijetu se tako usavršavala, kako se izdizalo i cijelo ljudsko društvo. Od proizvodnih djelatnosti prve su se arhitektura, cestogradnja i geodezija razvile do visokog stupnja, pa tako najveće naučne spoznaje anticknog svijeta pripadaju u područje geometrije i statike. Nauka o prostoru, sadržana u euklidskoj geometriji, i nauka o vremenu, nošena astronomijom, najdragocjenija je naučna baština koju su nam ostavili stari kulturni narodi.

Antikna proizvodnja osnovana na ropskom radu bila je smetnja daljnjem usavršavanju proizvodnih sredstava. Nije bilo pravog interesa za iznalaženje efikasnih strojeva, pa je i razvoj mehanike bio zaustavljen. Po tome se jasno vidi kako je postanak i napredak raznih naučnih grana određen društvenom strukturom.

Duboka kriza rimskog svjetskog carstva bila je prebrođena uz pomoć invazije germanskih plemena, i na ruševinama anticknog svijeta nastao je sredovječni feudalizam. U feudalnim gradovima nastajala je sve veća upotreba strojeva u obrtu, industriji i saobraćaju. U buktanju tih novih proizvodnih snaga društva rodio se novi vijek. Na moćnom društvenom temelju uzdigla se veličanstvena naučna zgrada — klasična mehanika. Vrhunac mehanike stvorila su epohalna djela Galileja,² Keplera,³ Huygensa,⁴ Stevina⁵ i Newtona⁶ koji su riješili osnovni problem odnosa između gibanja i sila.

Mehanika je dala obilježje čitavoj kulturi i filozofiji renesanse. Cijeli svijet, pa i čovjek, bio je smatran sličnim stroju. Karakteristična je izreka velikog francuskog filozofa Descartesa:⁷ »Čovjek — to je stroj.« Taj nazor na svijet, koji je mehaničke zakone protegnuo na čitav svemir i prirodu, dosljedno su provodili francuski materijalisti 18. stoljeća. Oni su unijeli kauzalnost u promatranje svijeta i time upotrijebili moćno oružje za obaranje feudalne ideologije. Borba za nauku bila je tu sudbinski spojena s pobjedom demokratskih načela.

Osnivanje eksperimentalnih i matematskih metoda u mehanici dalo je podstreka razvoju ostalih nauka. Značenje postanka egzaktnih nauka nije samo u tome da su one u tisućljetna iskustva čovječanstva unijele red ukazujući na opstojnost osnovnih principa i zakona. Nauka je od sada postala samostalna tvorevina koja će se dalje razvijati prodirući vlastitim metodama u građu i zakonitost materije. Primjenom novih naučnih spoznaja društvo će se dokopati sve većih i većih proizvodnih snaga. Teorija iznikla iz prakse daljnjim usavršavanjem brzo će unapređivati i samu praksu. Jedinstvo teorije i prakse ne smije se

shvaćati mehanički, kao da je teorija goli odraz prakse, nego to jedinstvo treba uzeti dijalektički, kao međusobno uplivisanje i isprepletanje.

Revolucionarnu preobrazbu u industriji i saobraćaju izazvala je primjena parnog stroja. Sila pare dalekosežno je zamijenila slabu ljudsku i životinjsku snagu. Parni stroj nije samo promijenio društvenu strukturu; on je izazvao i nagli napredak nauke o toplini. Nauka i praksa parnih strojeva tu su se uzajamno potpomagale.

Newtonova mehanika krila je u svojem temeljnom pojmu sile razorni element koji je doveo do prerastanja te mehanike. Ispitivanjem električnih i magnetskih sila pomoću Newtonova zakona gibanja pronađena je nova fizikalna stvarnost, električna i magnetska polja. Električna i magnetska polja ispunjuju sav prostor oko električnih naboja i struja, i ona su nosilac svih električnih i magnetskih sila. Naučne metode proširile su ljudski vidik, i pred istraživačima se razotkrio nov svijet, nepristupačan ljudskim osjetilima. To je bila sjajna potvrda objektivnog značenja fizike koja, polazeći od svakidašnjih iskustava, prodire sve dublje u građu materije, kakva postoji izvan nas.

Velike elektrodinamičke spoznaje Faradaya⁸ i Maxvella⁹ nisu samo izmijenile naše predstave o materiji, nego su stvorile i čitavu novu tehniku. Moderna elektrotehnika sa svojim dinamostrujevima, elektromotorima, električnom rasvjetom, telegrafijom i radio-aparatima čedo je tih epohalnih naučnih tekovina. Newtonova mehanika poslužila se već stečenim antikinim predstavama o prostoru i vremenu. Ona ih nije stavila u pitanje. Tek završni razvoj elektrodinamike izazvao je krizu tradicionalnog shvaćanja da vremenskim i prostornim dužinama pripada apsolutno važenje, neovisno o gibanju. God. 1905. Albert Einstein izvršio je reviziju nazora o apsolutnom prostoru i vremenu i uskladio ga s osnovnim zakonima elektrodinamike. Prostor i vrijeme tu su nerazrješivo povezani s gibanjem materije, a sam prostor i samo vrijeme spali su na gole sjene stvarnosti. Teorija relativnosti znači velik korak k jedinstvenom shvaćanju svijeta, jer je uspostavila jedinstvo geometrije, mehanike i nauke o elektricitetu i magnetizmu.

Teorija relativnosti još je jedanput ukazala na neodrživost idealističkog Kantova¹⁰ shvaćanja da prostoru i vremenu ne pripada objektivno značenje, nego da su oni samo forme pod kojima gledamo stvari i događaje oko nas. Ne vladajući ispravnom historijskom metodom, bio je Kant zaveden Newtonovom mehanikom koja se nadgradila nad stare predstave o prostoru i vremenu. Budući da ih klasici nisu uzimali u pretres, došao je Kant na pomisao da uopće ne proizlaze iz iskustva. To što se historijski ranije razvilo htio je on usaditi u sam apstraktno shvaćeni individuum. Teorija relativnosti, uzdrnavši tradicionalne predstave o prostoru i vremenu, pokazala je da su one zaista nastale iskustvom i da se dalje mijenjaju, kako prodiremo u zakonitost materije.

Kemija je zaostala u svojem razvoju za fizikom, i njeni naučni počeci nastaju pod utjecajem razvijenih metoda fizike. Kemija doživljuje procvat u 19. stoljeću, u uskoj povezanosti s razvojem kemijske industrije. Najvažnija spoznaja kemije u toj epohi bilo je otkriće kemijskih elemenata koji svojim spajanjem i rastavljanjem proizvode svu raznovrsnost materije i njenih pretvorba. Do danas je pronađeno devedeset takvih osnovnih tvari. Zamašna je bila spoznaja da su živa bića građena iz istih kemijskih elemenata kao i neživa materija. Stoviše, kemiji je uspjelo umjetnim putem dobiti mnoštvo spojeva koji sastavljaju živu materiju. Time je kemija mogla protumačiti neke osnovne fiziološke procese

živih bića. Ti rezultati značili su potpuni slom vitalističke teorije da kod izgradnje i mijenjanja sastavnih materija živih bića sudjeluju posebne vitalne sile. Kemija je dokazala da ne postoji nepremostivi jaz između kemijskih i životnih procesa, i ta zamašna spoznaja bila je dragocjen prilog jedinstvenom shvaćanju materije.

Velike spoznaje koje su bile dijete, primalja i mati cjelokupne suvremene tehnike pripadaju klasičnoj epohi nauke. Ta epoha seže od prvih naučnih nastojanja sve do početka 20. stoljeća. Ma kako da je veliko to razdoblje, ipak se u njemu razabiru iste osnovne crte gledanja. Klasičnoj fizici ishodište su svakidašnji zorni pojmovi o stvarima i gibanju. Kada je klasična fizika, npr. u nauci o elektricitetu, i napuštala neposrednu čulnu stvarnost, ona je ipak ostala vjerna osnovnim predstavama kojima smo navikli da predočujemo stvari i događaje oko nas. Takvo gledanje bilo je dopušteno, jer se nauka u tom dugom razvoju obraćala makroskopskim tijelima, tijelima usporedivim s predmetima svaki- dašnjeg života.

Nova situacija nastupila je kada su eksperimentalne metode, stvorene klasičnom fizikom, omogućile da se empirički utvrde atomi i njihovi procesi. Pred očima fizičara palo je velo koje ih je dijelilo od svijeta atoma i puni radoznalosti zagledali su se u do tada nepoznatu stvarnost. Nisu njima atomi bili strani. Atomistička hipoteza nastala je već u staroj Grčkoj, i veliki Demokrit je sve pojave sveo na gibanje sitnih nedjeljivih čestica, atoma. Atomi su kroz čitavu povijest bili sastavni dio fizikalnih teorija, i zato nije čudo da se u eksperimentalnom ispitivanju mikrosvijeta očekivalo ispunjenje klasičnih spekulacija o atomima. No činjenice su govorile sasvim drugim jezikom. Umjesto trijumfa klasične fizike, došli su teški časovi iskušenja. U prvom redu, sami atomi ispoljili su električnu građu. Oni se sastoje iz teške jezgre oko koje se kreću lake sitne čestice, nazvane elektronima. Jezgre su nabijene pozitivnim elektricitetom, a elektroni su upravo osnovne čestice od kojih se sastoji negativan elektricitet. Na gibanje elektrona oko njihove atomne jezgre htjelo se primijeniti zakone klasične mehanike i elektrodinamike, a rezultat je bio slom klasičnih principa u mikroskopskoj stvarnosti. Svijet atoma razotkrio se u neobičnim i novim zakonima koji su potresli temeljima klasične zgrade i otvorili putove za novu naučnu misao.

Prvi je Max Planck 1900. napustio klasične principe, uvodeći u fiziku novi element — kvantnu diskontinuiranost (prekidnost). Do tada se činilo neosporno antikno i renesansno shvaćanje izraženo pregnantnim Aristotelovim riječima: »Priroda ne čini skokova.« Uistinu atomi u skokovima, isprekidano, mijenjaju svoje osobine i stanja gibanja. Prema tome je i moderna atomna fizika, polazeći od Planckova otkrića kvantne diskontinuiranosti, nazvana kvantnom teorijom. Plank je iznio osnovno načelo, ali nije dao zakone koji bi opisivali i određivali atomne procese. U tom pravcu je na osnovu Rutherfordova⁴¹ modela atoma i činjenica o spektralnim linijama prvi Niels Bohr 1913. učinio velik napredak. Bohrova kvantna mehanika predstavljala je prijelaznu etapu u razvoju atomne teorije, gdje se klasične zakone upravo toliko izmijenilo i ukinulo, da bi se dobilo mjesta za kvantnu diskontinuiranost. Atomna teorija nije se na početku mogla otrgnuti od klasičnih pojmova i zakona, a da ne padne u tamu i neizvjesnost.

Pri traženju stroge kvantne mehanike atoma odlučan su utjecaj izvršile Einstei- nove misli o svjetlosti iz godine 1905. Da bi protumačio djelovanje svjetlosti

na atome, pretpostavio je Einstein da se ona sastoji iz struje brzih čestica energije. Ta hipoteza stvorila je vrlo čudnu situaciju u fizici, jer su klasični radovi Fresnela,¹² Maxwella i Hertza¹³ jasno utvrdili da je svjetlost elektromagnetski val. Val se rasprostire po čitavom prostoru, a čestice zapremaju tek sitne dijelove prostora. No svjetlost u svojim mikroskopskim djelovanjima razotkrila je i valna i korpuskularna svojstva. Ta suprotnost ne samo da je daljnjim ispitivanjem bila uklonjena obaranjem korpuskularne ili valne hipoteze, nego se neočekivano progleda i na atome koji su do tada neosporno bili smatrani česticama. Polazeći od Einsteinova stajališta, postavio je Louis de Broglie 1924. smionu ideju da atomima i svjetlosti pripadaju i korpuskularna i valna svojstva. Eksperimenti su doista iznijeli na javu ovu duboku dijalektičku suprotnost koja prožima mikroskopsku stvarnost.

Na osnovi de Brogliejevih i Bohrovih misli pronašli su Schrödinger¹⁴ i Heisenberg¹⁵ strogu kvantnu mehaniku atoma. Niz osnovnih problema, kao što su građa atoma kemijskih elemenata, emisija i apsorpcija svjetlosti, kemijsko spajanje, kristalna simetrija i električna vodljivost metala, riješen je u to doba. Velike zasluge za svladavanje tih teških proračuna stekao je ruski fizičar Vladimir Fock.

Za daljnju izgradnju kvantne teorije bili su temeljni radovi Diraca¹⁶ iz 1929–33. Spajajući kvantnu fiziku s teorijom relativnosti zasnovao je on duboku teoriju o gradnji materije. Iz Diracovih jednadžba je izlazilo da pored elektrona moraju postojati iste takve čestice pozitivnog elektriciteta. Bio je to najveći trijumf teorije, kada je Anderson¹⁷ doista otkrio te pozitrone u kozmičkim zrakama.

Diracova teorija prorekla je procese najvećeg principijelnog značenja. Ona je tvrdila da tvrda svjetlost može proizvesti parove elektrona i pozitrona, odnosno da pozitroni i elektroni međusobnim uništenjem proizvode svjetlost. Ta dijalektička pretvaranja raznih oblika materije, svjetlosti i atoma, eksperimentalno su kasnije pronašli Blackett¹⁸ i Occhialini. Time je bio srušen Demokritov vječni atom. Mijenjanje je i način postojanja najsitnijih djelića atoma. »Sve teče«, kako je rekao grčki dijalektičar Heraklit.

Kvantna teorija iznijela je novi tip zakona, različitih od klasičnih. Renesansna slika svijeta u kojem vladaju isti mehanički zakoni utonula je u nepovrat. Svijet u »malom« nije umanjena zrcalna slika svijeta u »velikom«. Mogao je Leibniz¹⁹ vjerovati da se u najsitnijim dijelovima ogledava čitav sklad svijeta, i mogla mu je tadašnja fizika dati pravo, kvantna teorija je ipak povukla granicu između mikroskopske i makroskopske stvarnosti. Vidljiva, makroskopska tjelesa doduše su građena iz atoma, ali tim tvorevinama pridolaze nove osobine i kvalitete. Cjelokupni pojmovni sistem atomne fizike ne da se više primijeniti. Makroskopskom stvarnošću vladaju upravo klasični zakoni. Jedinstvo materije treba shvatiti historijski: jedni oblici proizlaze iz drugih, a ti prijelazi teku dijalektički. Što vrijedi za različite društvene formacije, vrijedi i za prirodu. Svijet je materija u historijskom razvoju.

S gledišta moderne atomistike postavljamo i drukčiji odnos fizike prema biologiji, psihologiji i sociologiji. Klasična fizika, po svojoj strogoj i univerzalnoj kauzalnosti, nije dopuštala da u procesima materije postoje drugi zakoni osim fizikalnih. Biološke, psihološke i sociološke stvarnosti bile bi prema tome popratne pojave fizikalnih procesa, konkretno, gibanja atoma. Od toga zaključka nisu

se mogli oteti mehanički materijalisti 18. stoljeća ni idealisti kova Spinoze.²⁰ Spinoza je pretpostavio da psihološki procesi teku paralelno s fizikalnim, nalik na dvije ure koje idu jednakomjerno. Moglo bi se pretpostaviti da takav paralelizam, kojemu se priklanjaju mnogi idealistički ili mehanistički psiholozi, postoji u mozgu, kada ne bismo znali da postoje fizikalni procesi bez psiholoških. Ne mogu fizikalni i psihološki procesi biti učinjeni atributima neke metafizičke supstancije, kako je učio Spinoza, niti se psihološki procesi mogu učiniti popratnim procesima fizikalnih, kako su učili mehanički materijalisti. I idealizmu i mehaničkom materijalizmu zadala je kvantna teorija odlučan udarac. Uz zakone kvantne teorije ima još uvijek mjesta i za druge zakonitosti. Biologiji, psihologiji i sociologiji priznata je time ravnopravnost. Sve te različite nauke prikazuju materiju na različitom stupnju razvoja.

Iako svim naukama priznajemo samostalnost, to ipak ne znači da ćemo ih promatrati izolirano. Naprotiv, tek međusobnim povezivanjem nauka dobivamo puni uvid u materiju. Kvantna teorija upravo primijenjena u biologiji vrlo je pripomogla razumijevanju nekih osnovnih životnih procesa.

Na osnovi Mendelovih²¹ zakona o križanjima vrsta različitih u jednoj ili nekoliko osobina moglo se zaključiti da se održanje nasljednih osobina temelji na nekim materijalnim nosiocima koji prelaze od roditelja na potomka. Ti materijalni nosioci nazvani su genima, i njih se u najnovije vrijeme elektronskim mikroskopom moglo opaziti. Za biologiju bilo je, naravno, goruće pitanje, kakva je priroda tih gena. Promjene gena ispoljavaju se u mutacijama (naglim i znatnim promjenama bioloških vrsta). Ispitivanje mutacija ima zato veliku važnost, jer je opažana intenzivnost mutacija dovoljna da objasni promjene bioloških vrsta u geološkim epohama. Razvoj živih bića tekao je u mutacijama. Budući da su mutacije iznenadne velike promjene nasljednih osobina, i geni moraju doživljavati takve diskontinuirane preobražaje. Ta diskontinuiranost u genetici ima svoju potpunu analogiju u kvantnim skokovima. Prema tome, mora i za gene vrijediti kvantna zakonitost. Oni su, dakle, atomni sistemi. Mutacije su kvantni skokovi gena. Time je potvrđeno staro Prizbramovo nagađanje da su geni molekule. I drugi eksperimenti potvrdili su zaključak da su geni goleme molekule s ogromnim brojem atoma.

Veliku sličnost s genima pokazuju virusi. Virusni su uzročnici mnogih teških oboljenja. Nedavno je uspjelo da se kristalizira materija virusa koji izazivaju mozaičnu bolest na duhanu. Time je bilo dokazano da su i virusi molekule. Viruse možemo, prema tome, u skladu s medicinskim činjenicama, usporediti s izoliranim genima.

Geni se nalaze u jezgri stanice. Stanica je osnovna biološka jedinica; ona se sastoji iz jezgre i protoplazme. Ima živih bića koja se sastoje iz jedne jedine stanice. Ta najniža živa bića, vidljiva tek pod mikroskopom, zovu se praživotinje. Stanica obavlja osnovne životne radnje kao što su hranjenje, kretanje, osjećanje i razmnožavanje. Organizam raste tako da se stanice dijele, pa iz jedne nastaju dvije, itd. To je način kako se razmnožavaju praživotinje. Kakve predstave o diobi stanice možemo imati na osnovi našeg zaključka da su geni molekule? Jasno je da se gen ne može raspoloviti, jer bi nastale dvije sasvim nove molekule, a geni poslije diobe stanice moraju biti isti. Prema tome je neosporno da se geni prije diobe jezgre moraju udvostručiti. Građu za novu istovjetnu molekulu uzima gen iz okolne protoplazme. Takvi procesi, u kojima

jedna molekula stvara u svojoj okolini istovjetne molekule, poznati su nam iz kemije.

U jezgri stanice geni su nanizani poput ogrlice u kromosome. Pod elektronskim mikroskopom se kromosom opaža kao sitan lanac gena. Svi kromosomi zbijeni su u jezgri. Kada se geni u kromosomima udvostruče, tada nastanu parovi istovjetnih kromosoma, i jezgra se raspolovi na dvije potpuno jednake jezgre. Svaka jezgra okupi oko sebe protoplazmu, pa nastanu dvije nove stanice.

Ti rezultati dopuštaju nam da stvorimo sliku o postanku živih bića. Biolozi su po opažanim svojstvima, npr. razmnožavanja, bili skloni da i viruse smatraju živim bićima. To su još niža živa bića od praživotinja. Hoćemo li ih i sada ubrajati u život, kada znamo da su molekule? U virusima je, svakako, nađen most između žive i nežive materije.

U davnoj prošlosti naše zemlje, kada se ona dovoljno ohladila, nastajali su takvi virusi. Bile su to goleme molekule, vrlo složene i osjetljive. Ti virusi su se počeli udruživati; nastali su kromosomi. Geni su se mogli udvostručavati samo u sredini s povoljnim organskim materijama. Oni su okupljali oko sebe protoplazmu. I tako su nastale prve stanice. Tu etapu u razvoju živih bića nalazimo i danas u bakterijama čiji se kromosomi nisu još okupili u jezgri, nego su razasuti po čitavoj protoplazmi. Daljnji je razvoj vodio ka zbijanju kromosoma u jezgri. Nastale su praživotinje. Jezgra je postala središte svih životnih radnja stanice. Kako je daljnji razvoj išao, vidimo kod nekih vrsta praživotinja. Praživotinje su se počele udruživati u zadruge. Postepeno se počela gubiti individualnost svake stanice raspodjelom životnih radnja. Stanice su se počele preobražavati za razne funkcije, izgubile su mogućnost da postoje samostalno. Iz zadruge praživotinja nastalo je jedinstveno složeno više biće. U dugom razvoju, koji je tekao više od milijardu godina, nastajale su iz najnižih više-staničnih bića sve više i složenije vrste. Razvili su se mješinci, crvi, ribe, vodozemci, gmazovi i na kraju sisavci.

Usprkos njenom veličanstvenom razvoju, postojale su u društvu uvijek reakcionarne grupe koje su nastojale suzbiti napredak nauke. Pobuna protiv nauke dizala se iz ideološkog natražnjaštva ili iz straha pred primjenom golemih proizvodnih snaga što ih je nauka davala čovječanstvu. Ponajčešće su oba motiva djelovala zajednički. Plemstvo se u 17. i 18. stoljeću suprotstavilo nauci, jer je u njoj vidjelo najveću opasnost za svoju ideologiju i jer se bojalo tehnike koja je nezadrživo rušila stare feudalne odnose. Dok feudalni sistem nije bio srušen, napretku nauke i tehnike bile su postavljene granice.

I devetnaesto i naše stoljeće bili su plodno tlo za brojne filozofske i ideološke pravce koji su se pobunili protiv nauke. Opasnije od otvorenih napadaja bile su za naučnu misao filozofije koje su, stojeći prividno na naučnim pozicijama, samo unosile zabunu u redove učenjaka.

Jalove filozofske diskusije u fiziku je unio E. Mach.²² U povijesti mehanike vidio je Mach samo postepeno raspoređivanje raznih iskustava i instinktivnih znanja, radi što ekonomičnijeg mišljenja. Dosljedno je zanijekao da uopće postoji materija, a za jedino realno držao je ono što neposredno primjećujemo našim osjetilima. Time je Mach obnovio pozitivističku filozofiju po kojoj su osjeti jedini elementi svijeta. Pozitivizam ne promatra djelatnost naših osjetila

kao stvarni proces, već priznaje samo niz apstraktno shvaćenih osjeta koji slijede jedan iza drugog. Mach tvrdi da neposredno postoje samo osjeti tlaka, prostora, vremena, boje, topline, zvuka, mirisa itd. Predmeti su samo misaone konstrukcije tih osjeta. Ne postoji realan stol, već samo niz osjeta tlaka, prostora i boje, a ti osjeti su međusobno tako povezani da se u nama stvara konstrukcija stola kao »nosioca« svih tih različitih osjeta. Instiktivno se mi tada — razlaže dalje Mach — priviknemo da te osjete prikazujemo kao »svojstva« izvjesnih »realnih« predmeta. »... U pozitivizmu predmeti su misaone konstrukcije; oni nemaju veće značenje od veze prošlih osjeta. Naprotiv, u materijalističkom nazoru na svijet predmeti su uvijek nešto više od opaženih svojstava; oni su realnosti na kojima se mogu iznalaziti uvijek nova svojstva. Mi možemo shvatiti svijet, samo ako promatramo čitavo događanje kao uzajamne odnose realnih predmeta. Nauka nikada neće ostati na filozofskom stajalištu koje promatra zvijezde, sunce, planete i sve predmete na našoj zemlji kao komplekse izvjesnih osjeta. Razumijevanje svih tih pojava bilo je tek tada moguće, kada se shvatilo da ta stvarnost ne ovisi o ljudskom opstanku« (I. S.: Svijet atoma).

Mach koji je dosljedno sa svojeg stajališta nijekao opstojnost atoma i elektriciteta bio je opovrgnut razvojem atomistike i elektrodinamike koje su otkrile sasvim nove fizikalne stvarnosti, nepristupačne ljudskim osjetima. Pozitivizam je za nekoliko decenija zamuknuo. Upravo je nevjerovatno da je ponovo uskrsnuo na njemu sasvim stranom području, u modernoj atomnoj teoriji. Paradoksn dualizam da atome pri raznim eksperimentalnim nalazima moramo zorno predočiti ili valovima ili česticama, iskoristili su neopozitivisti za tvrdnju da uopće nema smisla atomima pripisivati objektivno postojanje, jer bi realni predmet morao biti ili val ili čestica. U toj paradoksnj suprotnosti mikrofizike oni su vidjeli rastvaranje materijalističkog pojma predmeta. Takvo gledanje potpuno je izvrtavanje problematike kvantne teorije. U prvom redu, za atome doznajemo pomoću makroskopske eksperimentalne tehnike, osnovane na zakonima klasične fizike. Budući da je ta eksperimentalna tehnika realna ljudska djelatnost, uopće je besmisleno posumnjati jesu li njeni rezultati realni. Pitanje realnosti svijeta uopće ne nastupa u okviru prirodnih nauka. Idealistička filozofija, koja ne priznaje našu djelatnost materijalnim, realnim procesom, dolazi, naravno, u škripac s pitanjem, kako da na osnovi apstraktno shvaćenih osjeta »dokaže« postojanje objektivnih predmeta. Čitava idealistička filozofija od Humea,²³ Berkeleya²⁴ i Kanta boluje od te pogrešno postavljene problematike. Pojava suprotnosti vala i čestica u svijetu atoma samo je novi znak dijalektičke zakonitosti koja prožima svu materiju. Idealisti, izuzev Hegela²⁵, bili su uvijek skloni vjerovati da suprotnosti postoje samo u glavama ljudi. U klasičnom djelu »Anti-Dühring« oborio je Engels to usko logičko shvaćanje i pokazao da suprotnosti ne postoje samo u mišljenju nego i u društvu i prirodi, u razvoju materije uopće.

Ne shvaćajući dijalektičke suprotnosti svijeta, znatan broj fizičara, matematičara, biologa i filozofa spleo se u pozitivističke spekulacije. Neopozitivizam, koji su osobito zastupali Reichenbach, Franck,²⁶ Mises,²⁷ Schlick²⁸ i Carnap,²⁹ zauzeo je velikog maha u posljednjih dvadeset godina. Popularizirala se nauka mistificirana pozitivističkim nazorima, pokretali su se pozitivistički časopisi i kongresi, osnivali se pozitivistička logika i jezik, valjani za sve nauke, i —

zbunjivali su okolni svijet. Poznati fašistički fizičar Jordan³⁰ je u pretvorbi elektrona i pozitrona u svjetlost vidio slom materijalističke filozofije. Doduše, tim eksperimentalnim nalazom bio je uzdrman Demokritov materijalizam, zasnovan na gibanju postojanih atoma. Ali da se u tim dijalektičkim pretvorbama raznih oblika materija vidio argument protiv materijalizma, dokazuje samo potpuno nepoznavanje nove filozofije. Materijalizam je od Marxa³¹ i Engelsa³² postao dijalektičkim.

Neopozitivizam je našao odjeka i u našoj zemlji. Očijukajući s marksizmom, izvjesne su grupe nastojale prokrijumčariti pozitivizam i u napredne nazore. Te pokušaje suzbili su prvenstveno Ognjen Prica, Otokar Keršovani i Pavao Wertheim koji su zbog cjelokupnog naprednog djelovanja prvi pali žrtvom fašističkih krvnika.

Otvorenu borbu, perom i pištoljem, poveo je protiv nauke fašizam. Bio je to dugotrajan razvoj koji je razne reakcionarne naučne radnike zbio u fašističke redove. Kada je Einstein objelodanio Teoriju relativnosti, naišli su novi naučni pogledi, uz oduševljene pristaše, i na ogorčene protivnike. Najpoznatiji među njima bili su fizičari Lenard,³³ Stark³⁴ i Mohorovičić³⁵ koji su pisali prave pamflete. Njihova reakcionarna psihička struktura vodila je k fašizmu. Poslije dolaska na vlast, hitlerovci su zabranili širenje teorije relativnosti, a njene pristaše proglasili državnim neprijateljima. Kratko, pravo fašističko rješenje naučne diskusije!

Kada je fašizam okupirao našu zemlju, njemačkom poslanstvu je kao pristaša teorije relativnosti denunciran dugogodišnji profesor Zagrebačkog univerziteta dr Vladimir Varičak koji je u nauci stekao velike zasluge spojivši teoriju relativnosti s neeuclidskom geometrijom velikog ruskog matematičara Lobačevskoga.³⁶ Nacistički progoni uzrokovali su ludilo i smrt toga sijedog učenjaka. Ni atomnu fiziku nisu hitlerovci mimoišli. Isti fizičari zabacivali su i Rutherfordovo otkriće da atom sa svojim lakim elektronima i teškom jezgrom slični sunčevom planetnom sistemu. Stark je predlagao svoj smiješni model atoma. Žestoko su se oborili i na kvantnu teoriju. Hitlerovci su je proglasili izrodom internacionalnog i demokratskog duha. Što je za čitav svijet bila vrlina, bio je za hitlerovce prestupak. Kada je hitlerizam ugrabio vlast, morali su mnogi viđeni predstavnici kvantne teorije, među njima i osnivač stroge kvantne mehanike Schrödinger, napustiti Njemačku. Stark je otvoreno zahtijevao da se Heisenberg uhapsi, obijedivši ga da i dalje podržava u Njemačkoj židovsko-liberalistički duh. U skladu s rasnim načelima, Stark i Lenard, ti vođe hitlerovačkih fizičara, osnovali su posebnu fiziku, »njemačku fiziku«, u kojoj su bili izbrisani strani fizičari, a najveće naučne spoznaje mistificirane »germanskim« pogledima.

Najveći naučni zločin izvršio je fašizam na području sociologije, izravnavši je sa zoologijom. Po Darwinovim³⁷ shvaćanjima, u životinjskom carstvu postoji stalna borba za opstanak, i u toj borbi pobjeđuju najsposobniji, dok ostali propadaju. Tako priroda vrši izbor (selekciju) najboljih mutacija, i sve se vrste neprestano razvijaju prema većem savršenstvu. Darwinovu teoriju selekcije u iskrivljenom obliku primijenili su fašisti i na ljudsko društvo. Prema njima, postoji stalna borba raznih rasa, a u toj borbi se održavaju najsposobniji narodi. Razumije se da su se njemački fašisti proglasili najsposobnijom rasom. Ne samo

da su fašisti u borbi rasa vidjeli suštinu ljudske povijesti, nego su selekciju primijenili i za opravdanje svojega društvenog uređenja. Najpoznatiji hitlerovački sociolozi tvrdili su da u svakom narodu postoje sposobne i nesposobne porodice, a ta sposobnost, odnosno nesposobnost, prenosi se i na njihove potomke. S vremenom se tako iz velike narodne mase izdvajaju najспособnije porodice koje preuzimaju vodstvo države. Takvim nakaznim nazorima nastojali su hitlerovci opravdati imperijalističke ratove i izrabljivanje vlastitog naroda od šaćice pruskih junkera i reakcionaraca. U ime selekcije učinjeni su najveći zločini nad obespravljenim ljudima. Pred očiglednim imperijalističkim namjerama fašista gotovo je i suviše istaći da su izgubili svako razumijevanje za ljudsko društvo. Čovječanstvo se upravo uzdiglo iznad životinjskog carstva i temeljem njegova opstanka postao je zajednički rad. Čovjek nema pandža, rogova, oštih očnjaka, ni trkaćih nogu koji bi ga osposobljavali za borbu s neprijateljskom prirodom. Samo upotrebom oruđa, razvijanjem društvenog rada i razuma ljudi su se održali i dalje napredovali. Biološke zakone zamijenili su sociološki. Prema tome i sociologija mora započeti s onim što je tipično ljudsko, a to je zajednički proizvodni rad i određeni međusobni odnosi članova društva.

Da se fašizam oborio na nauku, nije bio jedini razlog što se ona protivila njegovoj rasnoj ideologiji. Fašizmu i ne trebaju nove naučne tekovine. On je upotrebljavao stare izume, ukoliko su pojačavali njegovu oružanu snagu. Drugi interes za napredak tehnike izgubio je. U ekonomskoj nemoći odustao je fašizam od utakmice na svjetskom tržištu, pa mu je i dalje usavršavanje strojeva i proizvodnje postalo suviše. Izlaz iz unutarnje krize tražio je u ratu. I kada je svoje mase dovoljno ideološki i vojnički pripremio, zemlja se zacrvenila krvlju. U ovom strašnom ratu nisu pred fašističkim napadačem naši junački narodi i Saveznici obranili samo svoju slobodu i opstanak nego i kulturu i nauku. Duskora će zamuknuti ratni tutanj iznad naših bregova i dolina, ali će ostati zemlja opustošena i razorena. Pred sve nas, kao goruće pitanje, postaviti će se obnova i napredak domovine, i taj zadatak moći će uspješno biti riješen samo ako se iskoriste sve divovske snage što ih pruža suvremena tehnika i nauka. Na toj širokoj osnovi, u uskoj povezanosti nauke i društva, nastupiti će pravi procvat nauke u našoj zemlji. Budućnost će pripasti onim narodima koji će umjeti da postanu pravim majstorima tehnike i nauke.

Naša narodnooslobodilačka borba nije ni u najtežim časovima zaboravila na prosvjetu naroda. Na oslobođenom teritoriju održavane su škole i mnogobrojni kursovi u kojima se prvi put u povijesti naših naroda nesmetano iskazivala napredna naučna misao. Učinjen je time velik korak ka općem kulturnom podizanju naroda i stvaranju naše prave narodne inteligencije. Partizanska omladina, prekaljena u borbi, bit će jezgra naših budućih stručnih i naučnih kadrova. Istim elanom, kojim je u borbi zadivila cijeli svijet, naša divna omladina prionut će ka izgradnji zemlje i učenju nauka i stvoriti ista slavna djela.

Pred naukom se otvaraju veličanstvene perspektive napretka. Moderna eksperimentalna fizika otkrila je da se u atomnim jezgrama zbivaju takvi procesi pri kojim se oslobađaju nerazmjerno veće energije nego pri toplinskim, kemijskim i električkim procesima. Primjenom tih energija dobit će čovječanstvo neizmjerne tehničke snage. Te snage mogu biti upotrijebljene na najveću sreću i blagostanje,

Ali u društvu, rastrovanom ratnim suprotnostima, mogu dovesti do potpunog uništenja ljudi. Iz te opasnosti ima samo jedan izlaz, a taj je stvaranje bratske i slobodne zajednice sviju naroda.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

* Ova verzija referata, koja se nalazi u IHRPH, znatno je opsežnija i prilično se razlikuje od one koju je autor objavio u časopisu *Priroda*, 1-2/1945, 2-7. Jedan dio prve verzije autor je objavio u *Književniku*, 1/1945, 31-35. 1 Hans. 2 Galileo. 3 Johann. 4 Cristiaan. 5 Simon. 6 Isaac. 7 René. 8 Michael. 9 James Clerk. 10 Immanuel. 11 Ernest. 12 Augustin-Jean. 13 Heinrich Rudolf. 14 Ervin. 15 Werner. 16 Paul Andrien Maurice. 17 Carl D. 18 Patrick Maynard Stuart. 19 Gottfried Wilhelm. 20 Baruh. 21 Johan Gregor. 22 Ernst. 23 David. 24 George. 25 Georg Wilhelm Friedrich. 26 James. 27 Richard. 28 Moritz. 29 Rudolf. 30 Pascual. 31 Karl. 32 Friedrich. 33 Philipp. 34 Johannes. 35 Stjepan. 36 Nikolaj Ivanovič. 37 Charles Robert.

Kazimir Ostrogović

O ARHITEKTURI*

Arhitektura je svako svjesno davanje oblika ljudskim proizvodima — kaže predavač ing. *Miro Ostrogović*. I u preglednom redoslijedu prikazuje razvoj moderne napredne arhitekture u predhitlerovskoj Njemačkoj. Ona je nakon dolaska nacionalsocijalizma na vlast poslužila stvaranju kasarni i nezgrapnih građevina. Hitlerizam je arhitekturu podvrgao svojim stranačkim reakcionarnim ciljevima. U Sovjetskom Savezu moderna arhitektura našla je svoju pravu primjenu. Arhitekt svjetskoga glasa Ernest May, koji je pošao na rad u SSSR, mogao je svojevremeno napisati svojim kolegama: »To što se ovdje radi, može se zaista nazvati arhitekturom; ovdje se prave planovi i regulacije i provodi se graditeljstvo. Zamislite rad nekog arhitekta, kada mu se povjeri izgradnja novog grada od 150.000 stanovnika na slobodnom terenu, gdje još nema nikakvih krivih ulica ili loših zgrada, koje treba ispraviti ili rušiti, gdje nikakve špekulantske grupe ne utječu na to gdje će se podići trgovina, a gdje park i odmaralište, gdje će se probiti cesta, a gdje postaviti obrt [...], gdje je za rad mjerodavna nauka i samo nauka [...].«

Za vrijeme stare Jugoslavije bilo je također naprednih ideja u nekih naših arhitekata, ali one su slabo dolazile do izražaja. Široke mase naroda živjele su stalno u bijednim, tijesnim i prljavim kolibicama.

U narodnooslobodilačkoj borbi arhitektura, kao stvaralačka ljudska djelatnost, nema mnogo uvjeta da dođe do izražaja, jer neprijatelj ruši, pali i uništava sve do čega dođe. Ipak, u podizanju bajti na zgarištima, naš narod pokazao je ogromno snalaženje. Te kućice, pokrivene svim mogućim materijalom, sastavljene od svih mogućih detalja, koji često podsjećaju na kolibe iz priče, ući će u historiju naše seljačke arhitekture na prijelazu iz jedne epohe u drugu.

I predavač završava svoj referat o budućoj izgradnji naše oslobođene domovine: »[...] Kada kroz jedan kraj ili selo prođu električni stupovi i vodovi, kada zabruje poljoprivredni strojevi, kada će na slavinama poteći voda, kada će dim dobiti dimnjake, onda će kulturno-higijenski i estetski doći do promjene; slika jednog kraja, sela i kuće bit će drukčija [...] a to našem narodu i pripada; on ne želi da se vrati na ono što je bilo, on zaslužuje da stanuje i živi na način dostojan čovjeka [...] zato on i daje danas posljednju koranicu kruha za svoju vojsku, zato on daje svoju krv i svoje živote [...].«

Prijepis iz Brošure str. 28—29.

* Referat, na žalost, nije sačuvan pa se ovdje donosi u onom obliku i opsegu kako je objavljen u Brošuri.

Manifest Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske

Kulturni radnici Hrvatske okupljeni na svom Prvom kongresu održanom na oslobođenom tlu svoje domovine izjavljuju pred domaćom i čitavom svjetskom javnošću:

Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske održava se u času, kada moćne snage slobodoljubivih naroda na čelu sa Sovjetskim Savezom, Engleskom i Amerikom započinju zajednički, opći juriš na Hitlerovu tamnicu i mučilište naroda. Jedinstvo naših velikih Saveznika čvršće je no ikada prije, njihovi su planovi usklađeni. Njemačka je prisiljena ratovati na tlu Evrope nesamo protiv bratske Crvene armije, nego i protiv anglo-američkih savezničkih trupa. Razbojnički se fašistički blok ruši, hitlerovska se Njemačka nalazi na rubu propasti, njeni vazali vise nad ponorom.

Okupljeni pod vodstvom najvećeg sina naših naroda, maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, narodi Hrvatske stupaju neodoljivo konačnoj pobjedi. Odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i odlukama III zasjedanja ZAVNOH-a ostvaruju se vjekovne težnje naših naroda za slobodnom i ujedinjenom Hrvatskom u Federativnoj Demokratskoj Jugoslaviji, ravnopravnoj zajednici bratskih naroda. Kulturni radnici Hrvatske zahvalni su Komunističkoj partiji, što je u najtežim danima naše povijesti ujedinila sve demokratske snage i grupe, sve poštene Hrvate i Srbe izvan stranaka u snažne redove Narodnooslobodilačke fronte.

Radi ostvarenja životnih nacionalnih interesa hrvatskog naroda i osiguranja izvojevanih tekovina, radi još većeg jačanja jedinstva i bratstva Hrvata i Srba, radi izvojevanja konačne pobjede nad svim neprijateljima, na početku odlučujućih bitaka, pozivaju kulturni radnici Hrvatske hrvatski narod da se još čvršće sav okupi pod zastave Narodnooslobodilačke fronte i da u zajednici s junačkim srpskim narodom i ostalim narodima Jugoslavije iskuje vlastitu sreću.

Od prvih dana oslobodilačke borbe naših naroda učestvuju u njoj i najbolji predstavnici kulture naše zemlje, svjesni da se samo sudjelovanjem u narodnooslobodilačkom pokretu i aktivnom borbom protiv fašističkog barbarstva mogu obraniti kulturne tekovine naših naroda. Narodnooslobodilačka borba predstavlja već od prvih dana čitav narod i zbog toga, jer predstavlja i našu istinsku kulturu u licu njenih predstavnika, koji već od prvih dana sudjeluju u narodnooslobodilačkoj borbi.

Kulturni radnici Hrvatske vide u odlukama II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a ne samo ostvarenje političkih težnji naših naroda, nego i jamstvo za dosad neviđen kulturni razvitak i procvat u životu naših naroda. Sve stvaralačke vrijednosti u historiji hrvatske i srpske kulture, počevši od glagoljaša, od naše junačke i lirske narodne pjesme i glazbe, i od dubrovačkih klasika, seljačkih buntovnika pod vodstvom Matije Gupca, kulturnih napora Zrinskih¹ i Frankopana,² ilirskih preporoditelja, Dositeja Obradovića, pa sve do Strossmayera,³ Starčevića,⁴ Račkog,⁵ Kranjčevića,⁶ Zmaja Jovana Jovanovića, braće Radića,⁷ Vladimira Nazora i kulturnih ostvarenja i stremjenja radničke klase — sve te stvaralačke vrijednosti u historiji naše kulture služit će kao

osnova, koju će prokati elementi kulture, koja se rađa u najveličanstvenijem razdoblju naše historije, u razdoblju koje je obilježeno Titovim imenom.

Sudjelovanjem u narodnooslobodilačkom pokretu kulturni radnici Hrvatske digli su se mačem i perom u borbu protiv najvećeg neprijatelja svega slobodoljubivog i kulturnog, a naročito slavenskog — protiv razbojničkog njemačkog osvajača i svih njegovih pripuza. Oni su stali u redove prvoboraca — osvjetnika za sve one nečuvene zločine i nasilja, koje su hitlerovski vandali izvršili nad spomenicima i nad živim predstavnicima kulture čitavog čovječanstva. Nenadomjesticke je žrtve dala naša kultura na oltar obrane općechovječanskog blaga. Imena Augusta Cesarca, Mihovila Pavleka Miškine, Ognjena Price, Božidara Adžije, Otokara Keršovanija, Pavla Markovca, Ivana Gorana Kovačića, Grgura Karlovičana, Hasana Kikića, Ivana Lozice i još mnogih drugih za to su najrječitiji dokaz. Sav kulturni svijet priklanja danas duboko svoje zastave pred tim svijetlim grobovima, a naša kultura u dubokoj boli pred tim gubicima ponosno gleda u oči svom narodu i čitavoj slobodoljubivoj javnosti svijeta, jer je ispunila svoju dužnost na braniku časti, slobode i napretka.

Kulturni radnici Hrvatske, okupljeni na svom Prvom kongresu, apeliraju na savjest čitavog čovječanstva, a naročito na solidarnost predstavnika kulturnog stvaralaštva svih slobodoljubivih naroda, da pomognu svim svojim znanjem i umijećem, svim svojim stvaralačkim sposobnostima, pravednu borbu naših naroda, koju oni pod najtežim uslovima tako nesebično vode za dobrobit opće i zajedničke stvari.

Izjavljujemo pred čitavom slobodoljubivom javnošću svijeta, da izrodi Pavelić,⁸ Nedić⁹ i Rupnik,¹⁰ te izdajnik Draža Mihailović, nemaju ništa zajedničko sa slobodarskim težnjama naših naroda, da su zločinci, koje narodni sud ne smije mimoći kao otvorene sluge zajedničkih neprijatelja. Mi istovremeno osuđujemo sve one natražnjake i sabotere narodnooslobodilačke borbe, koji otvoreno ili prikriveno pomažu daljnje porobljavanje naše zemlje, spekulante i razbijače jedinstva naših naroda.

Duboko smo svjesni sudbinske povezanosti budućnosti naše istinski narodne kulture i narodnooslobodilačke borbe.

Stajati još danas po strani oslobodilačke borbe, turati glavu u pijesak, sklanjati se u zavjetrinu i čekati, to znači pomagati najvećim zatiračima slobode svoga naroda, znači ići putem izdaje. Sutra će narod-pobjednik tražiti jasan odgovor na držanje svakog pojedinca, a svi oni, koji hoće da svijetla lica stanu pred njega, treba da se već danas nad time ozbiljno zamisle. Zato osuđujemo sve one takozvane kulturne radnike koji posredno ili neposredno pomažu porobljivačima naše zemlje, koji primaju sramne počasti od švapsko-ustaških zločinaca ili inače vrše izdaju nad svojim narodom. »Ima zbivanja u povijesti ljudskoj kad se pravi umjetnik promeće u borca. Sramota kulturnom radniku koji se u pravi čas i tom svome pozivu ne odazove« (Nazor).

Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske poziva na djelo izgradnje slobodne i ujedinjene Hrvatske sve one — bez obzira na političku, ideološku, rasnu, vjersku ili nacionalnu razliku — koji se nisu okaljali, niti izgubili osjećaj odgovornosti pred narodom, da odlučno stanu na stranu svoga naroda, da se ujedine na djelu izgradnje naše narodne kulture. Neslućene se mogućnosti otvaraju pred svim kulturnim radnicima. Neizmjerne su u tom pogledu potrebe naših naroda. Zadaća je naše umjetnosti i nauke da se upoznaju s tim potrebama, da se dignu

do njih i da odgovore djelima dostojnim našeg vremena, koje će pokoljenjima govoriti o legendarnoj borbi naših naroda i njihovih partizana, koji su, neustrašivi i goloruki, otpočeli osvajati slobodu.

Nećemo li da nestane naša kultura u mraku fašističke tiranije, ona mora naći načina da ostvari te velike zadaće, da ne bude izbrisana i pokrivena sramotom pred herojskom stvarnošću današnje borbe i života naših naroda.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu.

Prvi kongres
kulturnih radnika Hrvatske

Na oslobođenom području, mjeseca lipnja 1944.

*Kopija bez parafa, pisana strojem, latinicom.
Sign. IHRPH Zgb., ZAVNOH — 1944.*

1 Nikola i Petar. 2 Fran Krsto. 3 Josip Juraj. 4 Ante. 5 Franjo. 6 Silvije Strahimir. 7 Antun i Stjepan. 8 Ante. 9 Milan. 10 Leo.

Umjetnički dio Kongresa

Za vrijeme trajanja Kongresa bile su priređene kazališne i glazbene priredbe, otvorena je izložba likovnih radova i fotografija, naši književnici čitali su svoju prozu i stihove. Opći utisak ovoga programa bio je na visini, iznenađujući donekle, to više, kada se uzme u obzir s kakvim se sve tehničkim poteškoćama bore na svakom koraku naši umjetnici.

Kulturni radnici, gosti i publika s velikim su interesom pratili sve izvedbe naših glumaca, pjevača i plesača i posjećivali slikarsku i fotografsku izložbu.

Drugoga dana, tj. 26. lipnja, došao je na kazališnu priredbu i naš veliki pjesnik, predsjednik ZAVNOH-a, predsjednik Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske, počasni predsjednik »Kluba slobodnih kulturnih radnika Hrvatske«, drug *Vladimir Nazor*, koga je bolest spriječila da prisustvuje čitavom Kongresu. Dolazak starog pjesnika-borca pozdravili su burnim pljeskom i oduševljenim poklicima svi prisutni.

Bogatstvo, svježina i nova sadržajnost našeg umjetničkog stvaralaštva — na svim njegovim područjima — potvrđuju još jedanput staru i provjerenu istinu da samo u pravoj slobodi može umjetnost doći do svog punog izražaja.

KAZALIŠNI PROGRAM

Na dobro udešenoj pozornici odigran je kongresni program *Centralne kazališne družine, Družine August Cesarec, Kordunaške i Banijske kazališne družine*. Kazališne družine iz drugih okruga nisu mogle prisustvovati, zbog udaljenosti od mjesta Kongresa.

Zavjese od padobrana, rampa od limenih oluka sa srušenih krovova, reflektori od stare kutije za bombone, električni vodovi od starih žica, električni otpornik iskopan iz hrpe starog gvožđa, kulise od papira itd. Pa ipak — kad je udario gong i počele predstave — počelo je pravo kazalište. Nije bilo više ni padobrana, ni oluka, ni starog gvožđa, ni partizana prašnih od prevaljena puta, ni pruge, ni bunkera, ni švapskih stupica, ni okupatorske žice — ničega nije bilo, što bi moglo da smeta priredbi glumaca-partizana na prvom svome Kongresu. Izvedbe su bile na visini, koja se — poznavajući kolektivan način rada i stvaranja, zatim žar i ljubav, kojom se u narodnooslobodilačkoj borbi prilazi rješavanju svih zadataka — mogla i očekivati. Pokazalo se da se okupio lijep broj talenata, koji ujedinjeni u zajedničkom djelu svaki za sebe punom mjerom svojih sposobnosti želi pridonijeti tome da se pokažu one značajke naših naroda, koje su od njih učinile junake i pregaoce u borbi za svoju slobodu.

Centralna kazališna družina dala je ove komade: »Dosta je čekanja«, drama u 2 čina, koju je napisao Josip Gregorin, »Rodoljupci«, komedija u 4 čina od Sterije Popovića, »Zmije u procijepu« scenska slika od Ivana Čaće, »Dolazi Crvena armija« zborna recitacija Milana Apiha, »Vizija«, pjesma Silvija Strahimira Kranjčevića kao zborna recitacija, »Kolo«, otplesano na muziku Miroslava Spillera s koreografijom Šime Šimatovića, »Robovanje, borba i pobjeda«, solo-

-balet u koreografiji i izradi Franje Horvata, pjesma »Majka pravoslavna« od Vladimira Nazora, izvedena kao scenski ilustrirana recitacija s pratnjom glazbe Miroslava Spillera.

Kazališna družina »August Cesarec« nastupila je s komadom iz partizanskog života »Babuška« od Ivana Čaće, i sa zbornom recitacijom »Požar Like« od Josipa Cazića.

Kordunaška kazališna družina igrala je aktovku »Miš« od Čopića,¹ a *Banijska kazališna družina* jedan čin Nušićevog² »Sumnjivog lica«.

GLAZBENI PROGRAM

Na Prvom kongresu kulturnih radnika Hrvatske došla je glazba do izražaja kao važan čimbenik kulturnog života naših naroda u borbi. Narodna glazba, podloga našeg glazbenog stvaralaštva, bila je zastupana izvedbom nekih narodnih pjesama iz raznih krajeva Hrvatske. Pokušaj da se stvore pjesme masovnog karakter, koje odgovaraju duhu i poletu oslobodilačke borbe, predstavljaju pjesme *Devčića*, *Diklića*, *Fumića*, *Hercigonje*³ i *Tijardovića*.⁴ Poslije njih bila je izvedena i po jedna pjesma palih boraca antifašista *Pavla Markovca* i *Ante Rabadana*.

U klavirskoj kompoziciji »Roblje ide« *Natka Devčića* očituje se traženje novoga realističkog izražaja na području instrumentalne glazbe. Zanimljiva ostvarenja predstavljaju pored toga »Preludij za gitaru« *Rudolfa Fumića*, »Varijacije na Poljušku« *Stanke Vrinjanin*, te »Koncertno kolo« za duhački orkestar, i melodramska pratnja k Nazorovoj »Majci pravoslavnoj« od *Miroslava Spillera*. Veza s našom glazbenom prošlosti bila je prikazana izvedbom pjesama *Lisinskoga*⁵ i *Zajca*,⁶ a ona s ostalim slavenskim narodima djelima *Moniuszkog*,⁷ *Chopina*,⁸ *Dvoržaka*,⁹ *Čajkovskog*,¹⁰ *Ljadova*¹¹ i *Musorgskog*.¹² Nije ostala po strani ni glazba drugih naroda. Kao izvođači bogatog i raznolikog rasporeda nastupili su pijanisti: *Stanka Vrinjanin*, *Natko Devčić*, *Danica Ogrizović*, *Ruža Radauš*, violinistica *Marijana Schön*, *Rudolf Fumić* (gitaru), *Nikica Diklić* (harmonika), *Stevo Brkljačić* (tenor), *Antonio Sellitti* (bariton), *Heda Piliš* (sopran), *Marija Ratković* (sopran), pjevački zborovi Centralne kazališne družine, Kazališne družine »August Cesarec« i dječje Kulturno-umjetničke grupe Kordun, te duhački orkestar »Pavao Markovac«.

Glazba je živjela unutar narodnooslobodilačkog pokreta odmah s početka vrlo intenzivnim životom u obliku borbene pjesme. Kongres je pokazao kako na oslobođenom teritoriju, usprkos ratu, glazba sve više buja i cvate, i kako ništa ne može spriječiti naš narod da razvija glazbenu djelatnost, koja u sebi nosi prve klice istinskog i općega narodnog glazbenog života.

KNJIŽEVNO VEĆE

Književna djela, koja su čitana, nastala su većinom u oslobodilačkoj borbi, tako reći između jednog i drugoga boja. Otud je i proizašla ona neposrednost doživljaja i bliskost umjetničkog govora. Slušaoci su pozorno i s interesom slušali čitanje. Svoja djela čitali su većinom pisci sami.

Vladimir Nazor bio je zastupan pjesmama »Titov Naprijed« i »Prenj«, snažnim izrazima našeg herojstva, i jednim proznim fragmentom iz svoga dnevnika. Od Ivana Gorana Kovačića, koji je poginuo od četničkog noža za vrijeme V ofenzive,¹⁸ čitana je pjesma »Leševi putuju« — mučna i teška predodžba ustaške, krvave stvarnosti.

Dalje su se redale: pjesme Vlade Popovića, Đure Kosaka, Jure Kaštelana, Dušana Kostića, Zdenka Štambuka, Stanka Škare, Ivana Čaće, zatim prozni radovi: Jože Horvata, Branka Priselca, Ivana Galekovića i Ivana Dončevića.

Naravno, većina tih pjesama i proze ne sadrži neke visoke umjetničke kvalitete. Jednostavno doživljeni i izraženi, bez verbalističke akrobacije, ti radovi sadrže drugačiju vrijednost: iskrenost i neposrednost djelovanja, koje ljude i stvari čine bliskima. A to je možda prvi uvjet da jedno književno djelo — bude zaista umjetničko.

IZLOŽBA LIKOVNE UMJETNOSTI

U okviru Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske priređena je prva kolektivna izložba likovne umjetnosti na oslobođenom području naše domovine. Trinaestorica slikara i kipara: Detoni, Radauš, Šimaga, Prica, Mraz, Čaće, Čermak, Murtić, Rukljač, Agbaba, Rajković, Krupa i Cerić — izložili su više od 270 radova.

Ti umjetnici — akademski slikari i kipari, đaci s umjetničkih akademija i seljaci-slikari — radili su te svoje izložene radove pod teškim uslovima narodno-oslobodilačke borbe, po raznim civilnim ustanovama, na terenu, u pokretu i u vojnim jedinicama — u pomanjkanju slikarskog materijala, na prekide i u stalnoj mogućnosti da im se radovi u pokretima izgube ili propadnu.

Iz neobjavljene mape linoreza *Marijana Detonija* izloženo je bilo 25 listova. Detoni je tu mapu izradio još u Karlovcu, neposredno u jeku ustaških zločina, iza zaključanih vrata zbog fašističkog terora. Prvi je list krvava ustaška ruka, dignuta na zakletvu za sva nedjela koja su se pod znakom »spremno« događala. U crno-bijelim kontrastima linoreza, Detoni je zabilježio dio onih neiscrpivih i neizbrojivih zločina, koje su ustaše sijali našom zemljom.

Vanja Radauš donio je iste sadržaje u mapi »Kronika« — od koje je bilo izloženo 35 listova — ali drugačije zahvaćene i drugačije obrađene. Dok se kod *Detonija* gotovo nigdje ne vide ustaše u akciji, nego pretežno samo posljedice njihovih akcija, kod *Radauša* likovi ustaša i četnika nastupaju kao neposredni ubojice s noževima i bajunetama u ruci. Time je lik ubojice postao stalni simbol i obrađen je u tom smislu. *Radauš* ga pretvara u lik koji je uvijek isti, koji uvijek ubija. *Radauš* je nadalje izložio portrete (čitave figure u akvarelu, a poprsja ili same profile u crtežu) drugova funkcionara i članova vlade, tipove partizana i partizanki s Korduna i Like, te pejzaže istih krajeva, kao i teme pljačke i paleža po našim selima, izrađene u oštrim, otrovnim, gotovo simboličkim kontrastima boja.

Zlatko Prica je u svojih 40 izloženih ulja, akvarela i direktnih crteža, kao i u 4 lista iz neobjavljene mape linoreza »Jesenska ofenziva u Žumberku« — donio u neku ruku svoj partizanski dnevnik izražen slikama. Tu se od »Žumberačke ofenzive«, nižu pejzaži kojima je prolazio *Prica* i drugovi s kojima je radio.

Možda u onoj svježini boja njegovih ulja i akvarela ima, uz simpatije za sve objekte kojima je pristupio, koji su k njemu došli u novim životnim odnosima — također i radosti svježih puna, nad činjenicom da, slobodan u slobodi zemlje koja obećaje novi život, može opet baratati svojim kistom i tako zaustaviti dio života ove naše borbe.

Petar Šimaga želi u svojim radovima dati uvijek nešto više od onoga što se na nekom modelu (bio to čovjek ili krajina) vidi očima. Šimaga kao da bi likovnim sredstvima htio opisati čitavu sudbinu čovjeka ili izraziti nešto što se likovno i ne da izraziti. U izvrsno crtanom »Plaću djeteta«, koje se okrenulo k zidu jadno i nesretno, kao da je htio dati ne samo krhke izlomljene linije malog tijela koje se naslanja k zidu, kao nekoj velikoj i širokoj zaštiti od sve boli koja mu u taj čas dolazi izvana, već i svu onu bol kojom je to dijete rođeno i koju je doživjelo u svom malom životu. Šimagine majke s djetetom su putnice, koje bdiju noćima nad malim stvorenjima, a njegovi mali partizani i izbjeglice, koji sjedaju kraj putova gaženih bosim nogama satima i satima, nose na svojim licima izražaj tuge i odraz života koji ih bije.

Franjo Mraz je seljak-slikar, bez umjetničke akademije. Kao takav on je vrlo bliz gledanju i promatranju vanjskog svijeta na način koji je bliz širokim slojevima našeg naroda. Može se reći da je Mraz možda najbliži tome da svojim radovima izrazi i odrazi partizansku stvarnost onako, kako je gleda najveći dio našeg naroda. Njegov jednostavni crtež, koji se još bori sa svladavanjem oblika, dokumentaran je kad iznosi seljake u njihovim bajtama, seljake na poslu oko gradnje novih stanova, kuruzare, unutrašnjost seljačkih stanova i sve one objekte koji su dio seljačkog života.

Drugi seljački slikar, koji se ujedno bavi književnim radom — to je *Ivan Čaće*. Izložio je desetak crteža tušem i jedan akvarel. Čaće i u svojim slikarskim radovima ostaje pripovjedač. Težište njegovih radova uvijek je više na literarnoj, nego na likovnoj strani. Čaće je na taj način htio dublje zahvatiti u partizansku stvarnost i iznijeti iz nje literarno bogato opisane momente — u slikama. *Lela Čermak* izložila je 9 pero-crteža u kojima je na realistički način opjevala kordunski pejzaž, njegova groblja, šume, oranice i bajte. Dokumentarno je zabilježila lik partizana i slomljene starice u bijegu, kojoj je preostalo samo jedno ćebe, na kojem se skršena odmara.

Dvadesetak crteža i linoreza »Sjekirom i maljem« *Zvonka Agbabe* pokazuju da taj mladi slikar, koji se uglavnom bavi tehničkim i dekorativnim slikarskim poslom, ima talenta i sposobnosti da čistim linijama obuhvati šumske zborove i ostale partizanske priredbe, kao i skupinu glumaca, kako rade oko stola. Ti su motivi među najbolje izrađenim temama njegovih izloženih radova.

Osam linoreza *Ede Murtića* zahvatili su tematski u širokim plohama organizirani pokret masa, predvođenih revolucionarnom idejom, koju je Murtić izrazio u odlučnom muškom liku. Na tim linorezima, ove se mase kreću sigurno svom svijetlom cilju, ostavljajući iza sebe sve zapreke. Ovi su radovi izvedeni vještom rukom.

Mladi talentirani početnik, posve bez likovne naobrazbe, *Stjepan Rajković*, izložio je 11 direktnih crteža i 1 linorez. Njegovi radovi pokazuju vrijednost neposrednog zapažanja prirode i mogućnost da iz mnoštva prirodnih podataka, koji se slikaru nude, izdvoji samo ono najbitnije što mora da bude osnova slici. Poljski gost *Alfred Krupa* dao je svoj prilog ovoj izložbi s desetak crteža, olov-

kom, tušem i kistom, u kojima je pokušao gotovo fotografskim realizmom dati lik našega borca u raznim situacijama borbe i pokreta.

S pet plastika mladog kipara *Slavka Rukljača* zastupano je bilo na ovoj izložbi kiparstvo. To su skice za veće radove s temama: partizan u borbi, na odmaranju, seljanke na bijegu i pobjeda.

Dvanaest političkih kariktura *Vilima Čerića* upotpunilo je ovu izložbu.

FOTOGRAFSKA IZLOŽBA

U posebnoj zgradi, u dugom koridoru, izložene su fotografije iz raznih krajeva naše domovine — nepobitni dokazi junačkih borbi naše vojske, rada i života naše pozadine: bolnica, skupština, obrazovnih tečajeva, radionica a iznad svega divljačka razaranja i krvoločna zlodjela švapsko-ustaško-četničkih neprijatelja. Rječito govore fotografije: Vije se ponosno narodna zastava s petokrakom zvijezdom na katarkama naših brodova na plavom Jadranu. Prijeteći strši topovska cijev prema neprijateljskom položaju. Prolazi kolona ratnika u boj. Sijedi pjesnik Vladimir Nazor, umoran i pognut — ali vođen neodoljivom željom, koja i naše borce vodi na putu k pobjedi — prelazi preko improviziranog mosta iznad nabujale Pive za vrijeme V ofenzive. Strše kosturi popaljenih sela. Nižu se olupine uništenih tenkova. Narod se zaklinje na borbu do konačne pobjede [...] Itd.

Još mnogo godina s tih fotografija — koje će izbledjeti s vremenom — čitat ćemo junačka djela, koja su činili naši borci, i nadčovječanske muke, koje su podnosili naši narodi.

Prijepis iz Brošure str. 33—39.

* Za vrijeme Kongresa održavao se u Topuskom i bogat kulturno-umjetnički program, koji je činio značajnu komponentu ove manifestacije. Zbog toga se ovdje donosi iz Brošure prikaz toga dijela Kongresa. 1 Branko. 2 Branislav. 3 Nikola. 4 Ivo. 5 Vatroslav. 6 Ivan. 7 Stanislav. 8 Frédéric François. 9 Antonini. 10 Pjotr Iljič. 11 Anatolij Konstantinovič. 12 Modest Petrovič. 13 Koja je trajala od 15. svibnja do 15. lipnja 1943. I. Goran Kovačić ubijen je u drugoj polovici srpnja 1943.

Sudionici Kongresa

Pri sastavljanju ovog popisa sudionika Kongresa nailazilo se na niz poteškoća. Unatoč konzultaciji brojnih izvora, još uvijek se ne može točnije utvrditi koliko se broj ovdje popisanih približio pravom broju onih koji su prisustvovali Kongresu. Zasižno se taj pravi broj i ne može potpuno utvrditi, jer se ne može sasvim određeno definirati status sudionika Kongresa. Njemu je, naime, osim službenih delegata, prisustvovao znatan broj i drugih sudionika — od političkih i vojnih rukovodilaca do izvođača kulturno-umjetničkog programa i mnogih drugih koji su se našli u Topuskom i pokazali zanimanje za taj skup. Prema tome, ovaj popis, koji obuhvaća 244 sudionika, ne pretendira da je potpun.

Glavni izvor za sastavljanje popisa bila je posebna bilježnica u kojoj su popisani sudionici (bilježnica je u IHRPH, Zgb., ZAVNOH — 1944). Ona sadrži ime i prezime pojedinog sudionika, naznaku odakle je došao, zanimanje (struku) i njegov vlastoručni potpis. Iako ne u cijelosti, bilježnica zasigurno najvećim dijelom sadrži popis pravih delegata Kongresa. Ali je sigurno da neki delegati nisu u njoj popisani. Redakcija se unatoč tome ipak odlučila da imena sudionika Kongresa, koja su popisana u bilježnici, označi i posebnim znakom, kako bi čitalac stekao bar orijentacioni uvid u odnos broja delegata i drugih prisutnih, uzimajući, dakako, u obzir navedene ograde.

Ostalu izvornu podlogu za sastavljanje ovog popisa čine svi sačuvani materijali Kongresa, suvremena štampa, memoarski zapisi sudionika i konzultacije redakcije s pojedincima od njih.

Redakcija se trudila da za svakog sudionika Kongresa dade najosnovnije podatke, ali se ta zamisao nije mogla potpuno ostvariti. Dakako, uz to se dopušta i mogućnost da svi podaci nisu potpuno točni i precizni, što je razumljivo s obzirom na vrijeme kad je Kongres održan.

Unatoč nepotpunosti i svim drugim nedostacima, ovaj popis po mnogo čemu ima vidljivu izvornu vrijednost. S obzirom na ispitivanja različitih komponenata strukture ovog impozantnog broja, te niz drugih momenata koje taj broj pruža, otvaraju se, bez sumnje, nove mogućnosti za daljnje istraživanje Kongresa i uopće mjesta i uloge inteligencije u narodnooslobodilačkoj borbi na području Hrvatske.

AGBABA Nada, član Centralne kazališne družine.

AGBABA Zvonko, scenograf Centralne kazališne družine.

AJŠER Koraljka, glumica, član Centralne kazališne družine.

*ALEKSIĆ Mihajlo, glumac, radio u Okružnom NOO-u za Kordun.

*BAČIĆ Nikola, pisac, radio u Propodjelu 34. divizije NOVJ.

*BAKARČIĆ Vojko, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.

BALEN Marija (Vica), profesor iz Gospića, suradnik ZAVNOH-a.

BALEN Šime, novinar iz Jablanca, vijećnik ZAVNOH-a.

*BANIĆ Lidija, pisac, radila u Komandi banijskog područja.

*BENKO Veljko, dopisnik Okružnog NOO-a za Kordun.

- *BIMBER Mihajlo, šofer Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.
- *BJELAJEV Jakov, profesor, radio na gimnaziji u Klasnici.
- *BLAŽEVIĆ Jakov, odvjetnički pripravnik i pisac iz Bužima, Gospić, rukovodilac Odjela za sudstvo i upravu ZAVNOH-a, vijećnik ZAVNOH-a.
- *BOGUNOVIĆ Mira, srednjoškolka, član USAOH-a.
- BOROJEVIĆ Branko, pukovnik NOV.
- BORTOLAZZI Etta, glumica, član Centralne kazališne družine.
- *BRAZZODURO Ljudevit, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *BRKIĆ Nada, srednjoškolka, radila u Gradskom NOO-u Glina.
- BRKLJACIĆ Stevo, pjevač, član Centralne kazališne družine.
- *BROZINA inž. Nikola, arhitekt iz Crikvenice, rukovodilac Odjela za tehničke radove ZAVNOH-a.
- *BURIĆ Mate, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *ČERMAK Lela, slikarica iz Karlovca, radila u Okružnom NOO-u za Kordun.
- ČAČE Ivan, književnik i slikar, radio u Odjelu informacija ZAVNOH-a.
- ČERIĆ Vilim, profesor, član Centralne kazališne družine.
- *DABIĆ Živko, dopisnik, radio u Kotarskom NOO-u Glina.
- *DEVČIĆ Deša, profesor, radila u Okružnom NOO-u za Baniju.
- DEVČIĆ Flora, pjevačica, član Centralne kazališne družine.
- DEVČIĆ Natko, kompozitor, politički rukovodilac Centralne kazališne družine.
- *DESPUT Milan, pisac, radio u Komandi banijskog područja.
- DIKLIĆ Nikica, kompozitor.
- *DOBROSAVLJEVIĆ Dušan, glumac, radio u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *DONČEVIĆ Ivan, književnik iz Trnave, Virovitica, suradnik odjela informacija ZAVNOH-a.
- *DOPUĐA Đoko, dopisnik I brigade VII divizije NOVJ.
- *DRAGIŠIĆ Mirko, dopisnik Okružnog NOO-a za Baniju.
- DRAPŠIN Petar, general-major, zamjenik komandanta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.
- DRUKER Maks, tehn. stručnjak Centralne kazališne družine.
- *DUBIĆ Roza, stenograf, radila u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *ĐAKONI Mihajlo, profesor, radio u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *ĐERIĆ Bosiljka, glumica, radila u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *FAVERIO Ottavio, pravnik, I haubički divizion IV korpusa NOVJ.
- FLEGO Srđan, glumac i režiser, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *FRITZ Želimir, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- FULGOSI Silva, glumica, član Centralne kazališne družine.
- FUMIĆ Rudolf, rukovodilac pjevačkog zbora u Centralnoj kazališnoj družini.
- *GALEKOVIĆ Josip, pisac, radio u Propodjelu Okružnog NOO-a za Pokuplje.
- *GAŽI Franjo, seljak iz Hlebina, potpredsjednik Predsjedništva ZAVNOH-a.
- *GERSKOVIĆ dr Leon, pravnik iz Bučja, Slavonska Požega, voditelj odsjeka za upravu u Odjelu za sudstvo i upravu ZAVNOH-a.

- GIOVANELLI Toni, tehnički rukovodilac Centralne kazališne družine.
GLAD Zvonko, slikar iz Srpskih Moravica.
GOŠNJAK Ivan, radnik iz Ogulina, general-lajtnant, komandant Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.
*GOTTLIEB dr Hinko, odvjetnik i pisac iz Zagreba, član Komisije ZAVNOH-a za evakuaciju i skrb Židova.
*GRAHOVAC Bude, seljak iz Bunića, Korenica, član i dopisnik Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, vijećnik ZAVNOH-a.
*GRDENIĆ Dragutin, profesor iz Križevaca, radio u Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a.
GREGORIĆ dr Pavle, liječnik iz Zlatara, tajnik Predsjedništva ZAVNOH-a i vijećnik AVNOJ-a.
HANŽIĆ Barica (Teta), učiteljica, predavač na učiteljskim tečajevima pri Okružnom NOO-u za Baniju.
*HAS Zdenko, novinar iz Voćina, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
HEBRANG Andrija, potpredsjednik ZAVNOH-a i tajnik JNOF-a.
HOFMAN Milan, novinar.
*HOFMAN Nada, učiteljica, član Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a.
*HOLOVATY Konstantin, cinkograf, radio u Odjelu informacija ZAVNOH-a.
*HONIGSFELD inž. Ervin, arhitekt, radio u Okružnom NOO-u za Baniju.
HORN Robert, muzičar i glumac iz Slavenskog Broda, član Centralne kazališne družine.
HORVAT Franjo, baletni plesač, član Kazališne družine »August Cesarec«.
*HORVAT Josip, književnik iz Kotoribe, član redakcije *Naprijed*.
*HUBENY inž. Marijan, ekonomist iz Zagreba, predstojnik Odjela za obnovu zemlje ZAVNOH-a.
ISKRIĆ Lidija, profesor, radila na gimnaziji u Glini.
*IVEKOVIĆ Hrvoje, novinar iz Zagreba, suradnik ZAVNOH-a.
*IVEKOVIĆ dr Mladen, pravnik i pisac iz Zagreba, predstojnik Odjela za informacije ZAVNOH-a.
*JAKOVIĆ Lidija, profesor.
JAKŠIĆ Ivo, glumac, član Centralne kazališne družine.
JAKŠIĆ Lazo, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
JAKŠIĆ Pavle, pukovnik, načelnik Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.
*JAMNIKAR Marija, stenograf, radila u ZAVNOH-u.
*JANČIĆ inž. Jelena, agronom iz Primišlja, suradnik Gospodarskog odjela ZAVNOH-a.
*JANEKOVIĆ Dara, srednjoškolica iz Stepaničeva, Novi Sad, dopisnik ZAVNOH-a.
JEŽIĆ Radojko, član Centralne kazališne družine.
JEŽIĆ Zlata, član Kazališne družine pri Okružnom NOO-u za Kordun.
*JOKA Milan, novinar, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
*JOVANIĆ Nikola, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
JURIĆ Vera, novinarka iz Zagreba, radila u Odjelu informacija ZAVNOH-a.

- *KAČENKO Anuška, glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *KAMENAR Danica, glumica, radila u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *KARLOVIĆ Neda, glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *KLARIĆ Mišo, pisac, radio u Propodjelu kotarskog NOO-a Vojnić.
- *KIHALIĆ Mato, glumac, radio u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *KLIŠANIĆ Ivka, ekonom, radila na gimnaziji u Klasniću.
- KNAPIĆ Dragutin, glumac, član Centralne kazališne družine.
- *KODRIĆ Drago, keramičar i politički radnik iz Crnčilova, Bijeljina.
- KOHAROVIĆ dr Aleksander, liječnik iz Sušaka, rukovodilac Odjela narodnog zdravlja ZAVNOH-a.
- *KOHAROVIĆ Aleksandra (Saša), srednjoškolka iz Zagreba, pisac, radila u Propodjelu Okružnog NOO-a za Pokuplje.
- *KOHN Elvira, fotograf, radila u redakciji *Naprijed*.
- *KOHN Marija, profesor, radila na gimnaziji u Glini.
- KOLESAR Irena, glumica iz Slavenskog Broda, član Centralne kazališne družine.
- *KOMAR Slavko, student veterine iz Sušaka, član Centralnog komiteta SKOJ-a za Jugoslaviju.
- *KONJHODŽIĆ Mahmud, novinar iz Ljubuškog, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
- KONJOVIĆ Ana, publicist.
- *KORAĆ Bosiljka (Bosa), glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *KORAĆ Sofija, glumica iz Udbine, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *KOROŠEC Marta, profesor, radila na gimnaziji u Glini.
- KOSAK Đuka, učitelj iz Dugog Sela, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
- *KOSTIĆ Dušan, književnik iz Peći, radio u Politodjelu VII divizije NOVJ.
- *KOVAČIĆ Slavo, pisac, I haubički divizion IV korpusa NOVJ.
- KOŽUL Vlado, slikar, radio u Agitpropu Centralnog komiteta KPH.
- *KRESOJEVIĆ Mara, srednjoškolka iz Krnjaka, pisac, radila u Okružnom NOO-u za Karlovac.
- *KRISTL Vlado, slikar iz Zagreba.
- *KRUNIĆ Uroš, student prava iz Starog Sela, Kostajnica, komesar i dopisnik VII divizije NOVJ.
- *KRUPA Alfred, slikar, radio u I haubičkom divizionu IV korpusa NOVJ.
- *KUŠANIĆ Ivo, crtač, radio u redakciji *Mi mladi*.
- *LASTA Petar, profesor i kritičar iz Sarajeva, radio u Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a.
- LASTA Sven, glumac, član Centralne kazališne družine.
- *LEZAJIĆ Slavica, srednjoškolka, član SKOJ-a.
- *LEŽAIĆ Gojko, dopisnik, radio u Odjelu informacija ZAVNOH-a.
- LOVORKA Dobrila, pjevačica, član Centralne kazališne družine.

- *LOW Ela, profesor iz Zagreba, radila na gimnaziji u Klasniciu.
- *LUKIĆ Katarina, učiteljica, radila u Okružnom NOO-u za Baniju.
LUNCER Miroslav, profesor, član Centralne kazališne družine.
- *LJUBIĆ Drago, pisac iz Duge Rese, radio u Propodjelu Okružnog NOO-a za Kordun.
- *MACAROL Slavica, glumica, radila u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *MAGLIČIĆ Ivo, oficir IV korpusa NOVJ.
- *MAGOVAC Božidar, novinar iz Karlovca, vijećnik ZAVNOH-a.
- *MAGOVAC Nada, novinar, suradnik ZAVNOH-a.
- *MAJNARIĆ Ivo, pisac iz Delnica, radio u Ekonomskom odjelu ZAVNOH-a.
MANDIĆ dr Ante, advokat iz Opatije, član Predsjedništva ZAVNOH-a, vijećnik AVNOJ-a.
- *MANDIĆ dr Oleg, pravnik iz Opatije, suradnik ZAVNOH-a, tajnik Glavnog odbora Crvenog križa Hrvatske.
- *MANDIĆ Smilja, glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *MARTINC Petar, profesor, predavač na učiteljskim kursovima u Vorkapiću.
- *MASLOV Danica, novinar, radila u redakciji *Mi mladi*.
- *MASLOV Vicko, novinar, radio u redakciji *Slobodni dom*.
MEANDŽIJA Stevo, glumac, član Centralne kazališne družine.
MERLE Mirko, glumac i redatelj, član kazališnih družina pri okružnim NOO-ima Banije i Pokuplja.
METIKOŠ Draginja, učiteljica, prosvjetni referent pri Okružnom NOO-u za Baniju.
- *MICULINIĆ Jakov, kapelnik, suradnik Propodjela ZAVNOH-a.
- *MIHAJLOVIĆ Nikola, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *MIKLOŠIĆ Božo, pisac, radio u Propodjelu Okružnog NOO-a za Kordun.
- *MIKLOŠIĆ Jovanka, pisac, radila u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *MILER Vera, stenograf, radila u ZAVNOH-u.
- *MILEUSNIĆ Bosiljka (Bosa), glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
MIRIĆ Danica, glumica, član Kazališne družine pri Okružnom NOO-u za Baniju.
- *MIŠIĆ Josip, profesor, radio u Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a.
MRAZ Franjo, seljak-slikar iz Hlebina, vijećnik ZAVNOH-a.
- *MRAZOVIĆ Zora, stenograf, radila u redakciji *Naprijed*.
MUNK Zdenka, profesor iz Zagreba, predavač na kursu za opće obrazovanje pri Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a.
- *MURGIĆ dr Anka, profesor, radila na gimnaziji u Klasniciu.
MURTIĆ Edo, slikar i grafičar iz Velike Pisanice, radio u Odjelu informacija ZAVNOH-a.
NAZOR Vladimir, književnik iz Postira, Brač, predsjednik Predsjedništva ZAVNOH-a.
NOVAKOVIĆ Branko, osnivač i stručni rukovodilac Kazališne družine pri Okružnom NOO-u za Kordun.

- *NOVAKOVIĆ Sofija, pisac iz Karlovca, radila u Propodjelu Okružnog NOO-a za Karlovac.
- *OGRIZOVIĆ Danica, pijanistica, radila u Propodjelu Okr. NOO-a za Bjelovar.
OGRIZOVIĆ Slava, profesor i novinar iz Zvornika, upraviteljica gimnazije u Glini.
OPAČIĆ Stanko Čanica, pukovnik NOV, član Predsjedništva ZAVNOH-a i član Predsjedništva Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a.
- *OREŠČANIN Milan, dopisnik Kotarskog komiteta KPH Vrginmost.
- *OSLAKOVIĆ Miško, glumac, radio u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *OSTROGOVIĆ inž. Kazimir (Miro), arhitekt, predstojnik Odjela tehničkih radova ZAVNOH-a.
- *OVADIJA Riki, aktivist NOP-a iz Ponikvara.
- *PAL Alfred, karikaturist.
- *PAVIČIĆ Maša, srednjoškolka iz Gospića, pisac, radila u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *PEJNOVIĆ Đuro, pisac, radio u VII diviziji NOVJ.
- *PEKIĆ Ivan, pisac, radio u Kotarskom NOO-u Vrginmost.
- *PEROVIĆ Brana, tehničar, član Centralnog komiteta SKOJ-a za Jugoslaviju.
- *PEROVIĆ Milivoj, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
PETROVIĆ Đorđe, dramski redatelj, rukovodilac Centralne kazališne družine.
- *PIJADE Lepa, pisac iz Beograda, suradnik AVNOJ-a.
- *PIJADE Moša, publicist i akademski slikar iz Beograda, potpredsjednik AVNOJ-a.
PILIŠ Heda, pjevačica, član Centralne kazališne družine.
- *PODGAJSKI Vinko, tehničar, radio u Ekonomskom odjelu ZAVNOH-a.
- *POSAVEC Slavko, dopisnik II brigade VII divizije NOVJ.
- *PRICA Vilim, publicist, I haubički divizion IV korpusa NOVJ.
PRICA Zlatko, akademski slikar iz Pečuha, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
- *PRISELAC Branko, pisac, radio u redakciji *Naprijed*.
- *PRODANOVIĆ Vaso, pisac, radio u Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku.
- *PRPIĆ Vjekoslav, novinar, radio u redakciji *Vjesnik*.
- *RABAT Branko, glumac, radio u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *RADAUŠ Ruža (Piroška), profesor, radila na gimnaziji u Glini.
- *RADAUŠ Vanja, slikar-kipar iz Vinkovaca, član Predsjedništva ZAVNOH-a.
RAJKOVIĆ Stjepan, novinar i slikar iz Hrašća.
- *RAKAR Anica, profesor iz Zagreba, suradnik Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a.
- *RALETIĆ Milka, glumica, radila u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *RAPAJIĆ Bogoljub, novinar iz Krbavice, Korenica, vijećnik ZAVNOH-a.

- *RASPOR Vicko, student medicine iz Boke Kotorske, član Centralnog komiteta SKOJ-a za Jugoslaviju.
- *RASTOVIĆ Petar, iz Srba, Donji Lapac, pročelnik Kazališne družine »August Cesarec«.
- RATKOVIĆ Marija, glumica i pjevačica, član Centralne kazališne družine.
- *RATKOVIĆ Vasko, stenograf, radio u redakciji *Naprijed*.
- REED Owen, major, predstavnik savezničke vojne misije.
- REISER Nikola, slikar iz Samobora, radio u partizanskoj tehnici u Kesarima.
- *RIBAR dr Ivan, advokat i političar iz Vukmanića, Karlovac, predsjednik AVNOJ-a.
- RIHTMAN inž. Zvonimir, ekonomist, suradnik Odjela financija ZAVNOH-a.
- ROBIČEK Lolika, profesor.
- *ROBIČEK Olikar, crtač, radio u redakciji *Mi mladi*.
- *ROMČEVIĆ Andela, glumica, radila u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *RUBČIĆ Nikola (Nina), pravnik iz Ličkog Lešća, urednik *Vjesnika*, vijećnik ZAVNOH-a.
- *RUKLJAČ Vjekoslav, akademski kipar iz Poznanovca, radio u II moslavačkoj brigadi 33. divizije NOVJ.
- *RUS Josip (Jože), sudija, iz Bleda, član SNOS-a i AVNOJ-a.
- *SAPOŽNIČENKO Nada, glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- SCHÖN Marijana, violinistica.
- *SELINGER inž. Zoltan (Zlatko), arhitekt, radio u Okružnom NOO-u za Kordun.
- SELLITTI Antonio, pjevač, član Centralne kazališne družine.
- *SEQUI Eros, profesor, radio u Propodjelu Oblasnog NOO-a za Istru.
- *SINGER Hinko, muzičar, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *SPORČIĆ Franjo, glumac, radio u Kazališnoj družini pri Okružnom NOO-u za Kordun.
- *SREMEC Branko, đak iz Vinkovaca.
- *SREMEC Nada, publicist iz Vinkovaca, vijećnik ZAVNOH-a.
- *SREMEC dr Zlatan, liječnik iz Gradišta, Županja, član Predsjedništva ZAVNOH-a i član Predsjedništva AVNOJ-a.
- STILINOVIĆ Marijan, publicist iz Svete Nedelje, Samobor, član Predsjedništva ZAVNOH-a i vijećnik AVNOJ-a.
- *SUČEVIĆ Branko, publicist iz Zrmanje, suradnik Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a i vijećnik ZAVNOH-a.
- *SUPEK dr Ivan, profesor iz Zagreba, upravitelj kursa za opće obrazovanje Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a.
- *ŠAJFAR Stjepan, glazbenik, radio u Okružnom NOO-u za Kordun.
- *ŠALAMUN Stjepan, radnik i pisac iz Zagreba, predstojnik Odjela socijalne politike ZAVNOH-a.
- *ŠARIĆ dr Vera, liječnica iz Zagreba, radila u podoficirskoj sanitetskoj školi Perna.
- ŠERMENT Mladen, glumac iz Zagreba, član Kazališne družine »August Cesarec«.

- ŠESTIĆ Ljudevit, slikar iz Zagreba, radio u likovnoj grupi Kulturno-umjetničkog odsjeka ZAVNOH-a.
- ŠILOVIĆ dr Srećko, liječnik iz Zagreba, vijećnik ZAVNOH-a.
- ŠIMAGA Petar, slikar iz Odre, radio u Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a.
- ŠIMATOVIĆ Šime, glumac iz Perušića, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *ŠKARE Stanko, seljak i seljački pisac iz Biorina, Imotski, vijećnik ZAVNOH-a.
- ŠOPAR Ivan, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- ŠPILER Miroslav, kompozitor i pijanist iz Crikvenice.
- *ŠPRLJAN Guštc, dopisnik ZAVNOH-a.
- *ŠTAJČER Ante, dopisnik Okružnog NOO-a za Baniju.
- *ŠTAMBUK Zdenko, politički radnik i književnik iz Bijeljine, radio u Agitpropu Oblasnog komiteta KPH za Istru.
- *ŠVICER Aleksander, profesor, radio na gimnaziji u Glini.
- *TADIĆ Dušan, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *TIJARDOVIĆ Ivo, kompozitor iz Splita, potpredsjednik Oblasnog NOO-a za Dalmaciju, vijećnik ZAVNOH-a.
- TKALEC dr Zvonko, pravnik i publicist iz Zagreba, član redakcije lista *Naprijed*.
- *TOMPA Anina, profesor, radila na gimnaziji u Klasničuu.
- *TRBOJEVIĆ Mane, učitelj iz Plaškog, član Okružnog NOO-a za Kordun, vijećnik ZAVNOH-a.
- *TURČINOVIĆ Anđelka, pisac iz Zagreba, delegat VI korpusa NOVJ.
- *TURK Đeca, profesor, radila na gimnaziji u Glini.
- *UZELAC Branko, pisac, radio u Okružnom NOO-u za Karlovac.
- VEJVODA Ivo, novinar iz Karlovca, suradnik Odjela informacija ZAVNOH-a.
- VEJVODA Vera, član kazališne družine.
- VINCEK Žarko, arhitekt.
- *VJEŠTICA Vuka, glumica, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *VOJNOVIĆ Stevo, glumac, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *VOJVODIĆ Dušan, radnik iz Srba, Donji Lapac, politički rukovodilac Kazališne družine »August Cesarec«.
- *VRINJANIN Stanka, muzičar, radila na prvoj partizanskoj gimnaziji na Baniji.
- *VUJAČIĆ Marko, iz Rastovca, Nikšić, potpredsjednik AVNOJ-a.
- *ZANINOVIĆ Vice, profesor iz Starog Grada, Hvar, radio u Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a.
- *ZIANI Zdenka, profesor, radila u Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a.
- *ŽAKULA Mimica, pisac iz Korenice, radila u Propodjelu Okružnog NOO-a za Kordun.
- *ŽIC Ivan, književnik iz Punta, Krk, dopisnik Okružnog NOO-a za Baniju.
- ŽIGIĆ Rade, komesar Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.
- ŽUPAN Mira, glumica iz Otočca, član Kazališne družine »August Cesarec«.
- *ŽUTIĆ Branko, učitelj i pisac iz Kirina, radio u Prosvjetnom odjelu Okružnog NOO-a za Kordun.

Bibliografske bilješke o Kongresu

Iako je Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske izazivao relativno priličan interes u literaturi i publicistici, ipak je na mjestu zaključak da taj interes nije urodio nekim značajnijim rezultatima. O Kongresu još uvijek nemamo nekog monografskog rada koji bi analitički detaljnije i obuhvatnije pokušao odrediti njegovo pravo mjesto i ulogu u sklopu kulture i umjetnosti u narodnooslobodilačkoj borbi, te s obzirom na značenje njegovih pogleda na budućnost.

Unatoč tome, ovom prigodom opravdano je da se ukratko prikaže dosadašnja važnija literatura o Kongresu. Ona ipak sadrži niz važnih momenata i elemenata koji omogućuju zajedno s ovdje objavljenom građom o Kongresu daljnje istraživačke napore.

Ono što se o Kongresu pisalo još dok je trajao rat, tj. prije konačnog oslobođenja zemlje, svakako zaslužuje posebnu pažnju. Bila je to težnja odgovarajućih rukovodećih ustanova NOP-a da se Kongres što više i šire popularizira kao značajan događaj u završnoj fazi oslobodilačke borbe, kada se, uz ostalo, postavljalo na dnevni red i pitanje mjesta i uloge kulture i umjetnosti u tadašnjem trenutku ali i sagledavala njihova perspektiva, a sve dakako povezano s ulogom inteligencije.

U tom pogledu glavno mjesto pripada brošuri »Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske, 25–27. lipnja 1944«, koju je na oslobođenom području izdao *Vjesnik*, glasilo JNOF-a. Na 40 stranica te brošure pregledno i sustavno izložena je problematika Kongresa. Nakon uvodnog dijela, koji sadrži neke važne konstatacije i ocjene o značenju kulture i umjetnosti u NOB-u i o ulozi kulturnih radnika, Brošura daje prilično detaljan prikaz rada Kongresa u tri dijela. U prvom je prikazan svečani dio, u drugom radni dio, a u trećem umjetnički dio Kongresa. Iz brošure se može dosta detaljno i kontinuirano pratiti rad Kongresa, a osobito joj značenje daje veoma dobra izvorna podloga (niz odlomaka iz pojedinih referata, te citata nekih dokumenata).

Gledajući u cjelini, Brošura ima vidljivu izvornu vrijednost, a to svakako potvrđuje činjenica što je ona do sada bila glavni izvor za sve kasnije pokušaje prikaza Kongresa kulturnih radnika Hrvatske.

S obzirom na značenje koje mu je bilo namijenjeno kao uvodnom izlaganju, uskoro nakon Kongresa, u posebnoj je brošuri objavljen referat Marijana Stilnovića pod naslovom »U borbi za kulturni preporod« (izd. biblioteke »Partizanske varnice«, 1944, tiskan u štampariji »Naprijed«, u 3500 primjeraka).

Kongresu je također u štampi bila posvećena znatna pažnja. Ovom prigodom ukazujemo samo na prikaze koje su objavili *Vjesnik*, 8. VII 1944. (tiskano u ediciji: *Vjesnik Jedinственe narodnooslobodilačke fronte Hrvatske 1941–1945*, tom II, Zagreb 1970, 180–184) i glasilo KP Hrvatske *Naprijed*, 3. VII 1944. Prikazi sadrže relativno opširnu novinsku informaciju o radu Kongresa i ocjenu njegova značenja.

Uskoro su se pojavili i neki drugi prilozi s Kongresa. U časopisu *Književnik*, što ga je pokrenuo Klub kulturnih radnika Hrvatske i čiji se prvi i jedini broj pojavio u ožujku 1945. u oslobođenom Splitu, objavljen je referat *Petra Laste*, Put naše književnosti (19–25). Lasta je u istom broju objavio i kratku bilješku o Kongresu (*Naša kulturna akcija*, 45–46), u kojoj je zapravo data sažeta

ocjena Kongresa, promatranog u sklopu široke kulturne i umjetničke djelatnosti na oslobođenom području i uloge koja im uskoro predstoji u čitavoj Hrvatskoj nakon oslobođenja.

U istom broju *Književnika* objavio je dio svog referata s Kongresa i *Ivan Supek* (Novi putevi prirodnih nauka, 31–35). Isti je autor u časopisu *Priroda*, glasilu upravo obnovljenog Hrvatskog prirodoslovnog društva, koji se također pojavio u Splitu, br. 1–2, siječanj–veljača 1945, objavio posebno priređenu verziju referata iz Topuskog, koja je kraća od prave verzije referata (Nauka i društvo, 2–7).

Neposredno nakon oslobođenja, Kongres je privlačio pažnju u sklopu popularizacije mjesta i uloge koju su kultura, umjetnost i hrvatska inteligencija imali u NOB-u. U tom pogledu osobito se popularizirao poziv koji je Vladimir Nazor uputio kulturnim radnicima uoči Kongresa (*V. Nazor, Govori i članci*, Zagreb 1945, 72–73) i tekst referata M. Stilinovića na Kongresu (Hrvatsko kolo — zbornik posvećen narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb 1945, 79–83). Oba teksta uvrštena su u zbornik: *Knjiga borbe i oslobođenja 1941–1945*, Zagreb 1951. (priredio Jakša Ravlić), 283–285 i 288–292. U istom zborniku objavljen je i zanimljiv Lastin članak iz *Naprijeda*, 15. V 1944, »Ne šute muze dok oružje zbori« (293–296), te sažet prikaz rada samog Kongresa (286–287).

U daljnjem razdoblju o Kongresu je napisan tek poneki memoarski zapis. Tako je 1951. *Branko Priselac* objavio u *Borbi*, 24. VI 1951, memoarski članak »Kongres u Topuskom«, a *Vanja Radauš* objavljuje 1961. svoja sjećanja pod naslovom »O radu likovnih umjetnika u narodnooslobodilačkoj borbi«, u kojima se ponešto dotiče i samog Kongresa (Republika 1941–1961, almanah, 131–135).

Nešto više napisa i sjećanja objavljeno je 1964. kada se skromno obilježila 20-godišnjica Kongresa. Tom prigodom *Mladen Iveković* dao je i prvi prikaz njegova rada i značenja, povezan s prikazom sudjelovanja hrvatske inteligencije u NOB-u (brošura: *Inteligencija Hrvatske u borbi*. Povodom 20-godišnjice I. kongresa kulturnih i javnih radnika u Topuskom, Zagreb 1964, str. 40). Također je objavio i poseban članak o Kongresu (Prvi kongres kulturnih i javnih radnika Hrvatske. U Topuskom prije 20 godina, *Komunist*, 2. VII 1964).

U povodu iste godišnjice objavio je svoje sjećanje o Kongresu *Ivan Supek* s nizom zanimljivih zapažanja (Sjećanje na Kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom, 25.–27. juna 1944, *Telegram*, 19. VI 1964). Supek je iduće godine, u zbirci svojih članaka pod naslovom »Posljednja revolucija«, ponovo objavio ta sjećanja i onu verziju svog referata koju je tiskao u *Prirodi* 1945. (umjesto ondašnjeg pravog naslova referata »Nauka i društvo«, sada ga je naslovio »Nauka i rat«). Također je u istom povodu objavio svoja nešto šira sjećanja na Kongres, s nizom zanimljivih momenata *Zdenko Štambuk* (Kako sam došao na Prvi kongres kulturnih radnika u Topusko lipnja 1944, *Vjesnik*, 21–30. VI 1964).

U slijedećim godinama Kongres kulturnih radnika privukao je nešto veću pažnju u pokušajima cjelovitijeg povijesnog prikaza kulture i umjetnosti te uloge inteligencije u nacionalnoj povijesti. To je poglavito došlo do izražaja u dvije edicije koje imaju karakter povijesnih pregleda. Tako je *Zvane Črnja* u svojoj »Kulturnoj historiji Hrvatske«, Zagreb 1964, 652–656, posvetio i određenu pažnju Kongresu u sklopu prikaza razdoblja narodnooslobodilačke borbe. Nešto kasnije M. Iveković se ponovo pozabavio prikazom Kongresa, ovaj put detaljnije. Najprije je na simpoziju o Petrovoj gori, u povodu 25-godišnjice III zasjedanja

ZAVNOH-a, dao nešto širi pogled na Kongres i njegovo značenje (Zbornik: Simpozij o Petrovoj gori, Zagreb 1972, 581–593), a zatim je to učinio još detaljnije u knjizi: *Hrvatska lijeva inteligencija 1918–1945 (sa suradnicima)*, Zagreb 1970, knj. II, 255–281. To je, zapravo, dosad najpodrobniji prikaz Kongresa. Autor je u kratkom rezimeu dao i ocjenu značenja Kongresa, ukazujući na njegove prave domete s obzirom na vrijeme kada se održavao. Međutim, i Črnjin i Ivekovićev prikaz temelje se u izvornom pogledu gotovo isključivo na spomenutoj Brošuri iz 1944. god.

Treba zabilježiti da je 1969. godine časopis *Encyclopaedia moderna*, br. 9, obilježio 25-godišnjicu Kongresa, objavivši izvode iz Brošure 1944. (priredio Matko Bradarić, s kraćim uvodom) te spomenuta sjećanja Ivana Supeka i Vanje Radauša.

Također treba dodati da je nekoliko dokumenata o pripremama Kongresa objavljeno u sklopu kritičkog izdanja dokumenata ZAVNOH-a, što ih izdaje Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske — zbornik dokumenata 1944, knj. II, Zagreb 1970, dok. br. 79 i 108, također usp. dok. br. 85, 160 i 161).

Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske vidljivo je veću pažnju privukao 1974, u povodu svoje 30-godišnjice. Obljetnica je dala poticaja da se znatno veći interes posveti ulozi kulture i umjetnosti u Hrvatskoj u vrijeme NOB-a. Jedan od glavnih rezultata ogleđao se u organiziranju znanstvenog skupa »Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj«, održanog u Zagrebu na početku prosinca 1974. Prilozi s tog skupa objavljeni su pod istim naslovom u zasebnom zborniku (Zagreb 1975). Iako zbornik sadrži 33 priloga, samo se jedan od njih odnosi konkretno na sam Kongres. To je uvodni prilog *Vice Zaninovića*: Uz tridesetogodišnjicu Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske (str. 11–17), koji je autor nešto ranije s neznatnim razlikama objavio u *Republici*, 7–8/1974, 673–680. Premda ima i memoarsko obilježje, taj rad ukazuje na neke važne momente Kongresa u smislu sagledavanja njegova značenja. Od prigodnih članaka u povodu te obljetnice navodimo ove: *Mirko Božić*, Žive poruke I. kongresa kulturnih radnika Hrvatske, *Istra*, 3/1974, 1–4; *Juraj Baldani*, Oružja slobodne misli, revija *15 dana*, 4–5/1974, 31–35; *Mile Joka*, Kongres kulturnih radnika Hrvatske, *Književne novine*, 16. VI 1974; *Josip Barković*, U susret proslavi tridesetogodišnjice Prvog kongresa kulturnih radnika Hrvatske, *školske novine*, 26. II 1974. Uz to treba spomenuti i veoma kratke uspomene na Kongres nekoliko sudionika, što su objavljene u *Vjesniku*, 23–24. VI 1974. (sjećanja M. Šermenta, Đ. Pejnovića, M. Drukerera, Lj. Brazzoduroa, R. Radauš, A. Krupa i D. Kostića).

I u 1975. god. objavljeno je nekoliko priloga o Kongresu, od kojih su neki nastali u povodu 30-godišnjice oslobođenja. U tom pogledu zanimljivo je sjećanje Vanje Radauša na Kongres što ga je objavila *Encyclopaedia moderna* pod naslovom: Oko kongresa kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom (30/1975, 5–17). To je, zapravo, intervju što ga je Radauš dao tom časopisu, a pažnju u prvom redu privlači po nekim autorovim zapažanjima oko pitanja organizacije Kongresa, njegova rada i shvaćanja njegove uloge.

Jedan od sudionika Kongresa Miroslav Špiller objavio je u istom povodu dijelove svog referata o glazbi što ga je održao na Kongresu u Topuskom (*Zvuk*, jugoslovenska muzička revija, Sarajevo, 4/1975, 9–13).

Pažnju privlači prilog *Mahmuda Konjhodžića*, također jednog od sudionika Kongresa, koji je u svojoj knjizi: *Riječ istine — Novinarstvo, informacije, publicistika i štampa u narodnooslobodilačkoj borbi Hrvatske*, Zagreb 1975, s nizom detalja obradio razmatranje publicistike, novinarstva i informiranja na Kongresu (156—164).

Na kraju treba zabilježiti roman *Ivana Supeka* »Otkriće u izgubljenom vremenu« (*Forum*, 3, 4—5 i 6, 1976) u kojemu, među ostalim, daje vlastitu spoznaju o Kongresu, povezanu s nekim problemima osobnog sudjelovanja na njemu. Njegovo pisanje sadrži i neke momente dokumentarnog značaja.

Ivan Jelić

О ЧЕРК**ПЕРВЫЙ КОНГРЕСС РАБОТНИКОВ КУЛЬТУРЫ ХОРВАТИИ
(МАТЕРИАЛЫ)**

В этом сборнике представлены все значительные документы о деятельности Первого конгресса работников культуры Хорватии, который состоялся в городке Топуско на освобожденной территории Хорватии 25—27-го июня 1944 года.

Главная цель сборника: сосредоточить в одном месте всю релевантную документацию о работе Конгресса и о его значении в широком смысле. Большинство этих документов до сего времени не публиковалось, они находятся на хранении в архиве Института изучения рабочего движения Хорватии в Загребе.

В объявленном на первом месте, коротком введении речь идет прежде всего о многогранности культуры и художественной деятельности в период народно-освободительной борьбы на территории Хорватии, а также о значительности процесса приближения интеллигенции Хорватии народно-освободительной борьбе. И наконец объявлен хронологический порядок подготовки и работы Конгресса.

Документы квалифицированы в две основные группы. В первой группе собраны документы говорящие о подготовке Конгресса а во второй — материалы, относящиеся непосредственно к работе Конгресса. В этой группе объявлен протокол заседаний Конгресса в стенографической записи, а также десять рефератов (вступительная речь, реферат о литературе, публицистике, театре, о крестьянах-писателях и художниках, о изобразительном искусстве, музыке, науке, архитектуре), сюда же включены Манифест конгресса и культурно-художественная программа в течении Конгресса. В заключении дан список участников Конгресса и короткий указатель литературы о них.

SUMMARY**THE FIRST CONGRESS OF CROATIAN CULTURAL WORKERS
(MATERIALS)**

This collection includes all important documents from the First Congress of Croatian Cultural Workers, which was held in the town of Topusko in the liberated territory of Croatia, June 25—27, 1944. The main purpose of the publication is to bring together conveniently all relevant documents which indicate the work of the Congress and its broader significance. Most of the documents have not been previously published. They are kept in the archives of the Institute for the History of the Workers' Movement in Croatia, in Zagreb.

A short introduction is given initially, which indicates the breadth of cultural and artistic activities in the People's War of Liberation in Croatian territory, then the characteristics delineating the Croatian intelligentsia's approach to the war. There follows a chronological presentation of the preparations and activities of the Congress itself.

The documents are divided into two main groups. The first part includes those which deal with the preparations for the Congress, and the second part deals with the activities of the Congress. In this second group are printed stenograph records of Congress sessions, then ten articles (the introductory speech, on literature, on journalism, on the theater, on village writers and artists, on painting, on music, on science, on architecture), followed by the manifesto of the Congress and a survey of the cultural-artistic program during the course of the Congress. At the end is found a list of the participants in the Congress and a short survey of the literature about it.